

Hikem

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakóltesi Dergisi
Journal of Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Islamic Science

Eylöl/September 2023

Cilt/Volume: 1

Sayı/Issue: 1

Hikem

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakóltesi Dergisi
Journal of Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Islamic Science

Yayıncı/Publisher:

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakóltesi

Sahibi/Publisher:

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Baş Editör/Editor-in-Chief:

Dr. Talha FORTACI

Editör/Editor:

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Muaz GÜVEN

Editör Yardımcısı/Co-Editor:

Arş. Gör. Meral GEZEN

Arş. Gör. Ahmet Faruk SİLİFKE

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Prof. Dr. İbrahim COŞKUN

Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI

Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ

Doç. Dr. Yunus İNANÇ

Dergi Kurulu/Journal Board

Prof. Dr. İbrahim COŞKUN

Doç. Duran Ali YILDIRIM

Doç. Dr. Mesut CAN

Doç. Dr. Mustafa BAŞKONAK

Doç. Dr. Yusuf Erdem GEZGİN

Mizanpaj Editörü

Dr. Nevfel AKYAR

Yazım Editörü

Arş. Gör. Fatma GÜLER

Hikem

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakóltesi Dergisi
Journal of Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Islamic Science

Amaç ve Kapsam

HİKEM, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakóltesi tarafından Mart ve Eylül ayı olmak üzere yılda iki defa yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergimiz dinî araştırmalar alanına dair (Sosyal ve Beřeri Bilimler/Din Bilimleri) araştırma makalesi, derleme makale, çeviri makale, kitap kritiği, çeşitli tanıtım yazıları gibi çalışmalarını yayımlamayı amaçlamaktadır. Böylece yayımlanan nitelikli çalışmalar vasıtasıyla literatüre katkı sunulması hedeflenmektedir. Dergimizin yayım dili Türkçe olmakla beraber Arapça, İngilizce gibi diğer dünya dillerinde de yayım yapılmaktadır. Yayımlanmak amacıyla gönderilen makaleler, çift taraflı kör hakemlik sistemine tabi tutulur. Ayrıca özel elektronik bir program marifetiyle söz konusu yazıların daha önce yayımlanmadığı ve intihal içermediği teyit edilir. Dergimize gönderilen makalelerden herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Mart sayısı için makale gönderiminde son tarih 15 Şubat, Eylül sayısı için makale gönderiminde son tarih 15 Ağustos olarak tayin edilmiştir.

HİKEM, Sosyal ve Beşerî Bilimler/Din alanlarında karşılaştırmalı ve disiplinler arası çok yönlü özgün çalışmalarını (İslam, din, etik, bilim, antropoloji, tarih, hukuk, dil bilim, felsefe, psikoloji, sosyoloji, eğitim, edebiyat ve sanat) yayımlamaktadır.

HİKEM, açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayımlanan rehberleri ve politikaları dikkate almaktadır. Ön kontrolden geçirilen makaleler, iThenticate yazılımını kullanarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Bu oranın dipnot ve kaynakça hariç %20'dan az olması beklenir.

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

HİKEM, bilimsel bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimi ve dağıtımını ilkesini benimser. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. Hikem yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklenmektedir.

Anket ve Mülakata Dayanan Çalışmalar

HİKEM, bilimsel süreli yayıncılıkta etik güvence oluşturmak amacıyla, Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) "Dergi Editörleri için Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama Rehber İlkeleri" ve "Dergi Yayıncıları için Davranış Kuralları" ilkelerini benimsemektedir. Bu kapsamda dergiye gönderilen çalışmalarda yazarlardan aşağıdaki hususlara uymaları istenmektedir:

1. Etik kurul izni gerektiren, tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için etik kurul onayı alınmalı, bu onay makalenin ilk sayfasında belirtilmeli ve etik onay belgesi makaleyle birlikte dergipark sistemine yüklenmek suretiyle belgelendirilmelidir.

2. Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde, ayrıca makalenin kaynakça kısmından sonra; olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir.

Özel Sayı

Dergimiz Yayın Kurulu'nun talebi üzerine özel sayı yayımlayabilir.

Kör Hakemlik

Değerlendirme Süreci **HİKEM**'e gönderilen makaleler, ez iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Hakemlik süreci bilimsel yayımlamanın başarısının merkezinde bulunmaktadır. Hakemlik sürecinin korunması ve iyileştirilmesi taahhüdümüzün bir parçasıdır.

Yayın Politikası

Yayımlanmak üzere dergimize gönderilen makaleler önce editoryal ön incelemeden geçirilir ve derginin yayın politikasına ve yazım ilkelerine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı kontrol edilir. Daha sonra intihali önlemek için benzerlik taramasına tabi tutulur. Bu aşamalardan sorunsuz olarak geçen makaleler, çift taraflı körleme modelinin kullanıldığı ekran değerlendirmesi sürecine dahil edilir.

1. Yazarlık

- Kaynakça listesi eksiksiz olmalıdır.
- İntihal ve sahte veriye yer verilmemelidir. İntihal taraması neticesinde benzerlik oranı dipnotlar ve kaynakça hariç olmak üzere %20 ve üzeri olan makaleler dergi yayın politikası gereğince doğrudan reddedilir.
- Aynı araştırmanın birden fazla dergide yayımlanmasına teşebbüs edilmemeli, bilim araştırma ve yayın etiğine uymalıdır. Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:
 - İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,
 - Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayımlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,
 - Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,
 - Tekrar yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak, • Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,
 - Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gereksiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

- Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayımlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8).

2. Yazarın Sorumlulukları

- Tüm yazarlar önemli oranda araştırmaya katkıda bulunmalıdır.
- Makaledeki tüm verilerin gerçek ve özgün olduğu beyanı gerekir.
- Tüm yazarlar geri çekmeyi ve hataların düzeltilmesini sağlamak zorundadır.

3. Hakemliklerin Sorumlulukları

- Değerlendirmeler tarafsız olmalıdır.
- Hakemler araştırmayla, yazarlarla ve/veya araştırma fon sağlayıcılar ile çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Hakemler ilgili yayımlanmış ancak atıfta bulunulmamış eserleri belirtmelidirler.
- Kontrol edilmiş makaleler gizli tutulmalıdır.

4. Editöryal Sorumluluklar

- Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.
- Editörler kabul ettiği ya da reddettiği makaleler ile ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Sadece alana katkı sağlayacak makaleler kabul edilmelidir.
- Hatalar bulunduğu zaman düzeltmenin yayımlanmasını ya da geri çekilmesini desteklemelidir.
- Hakemlerin ismini saklı tutmalıdır ve intihal/sahte veriye engel olmalıdır.

İçindekiler/Contents

Jenerik / i
Amaç ve Kapsam / ii
Etik İlkeler ve Yayın Politikası (Editorial Policies) / iii
İçindekiler (Contents) / v
Editörden (From the Editor) / vii

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Silsiletu'l-Lisan ve el-Arabiyyetu Beyne Yedeyk Arapça Öğretim Setlerinde Tâbi`lerin Öğretiminin İncelenmesi

Reviewing the Teaching of Successions in Silsiletu'l-Lisan ve al-Arabiyyetu Beyne Yedeyk Arabic Teaching Sets

Öğr. Gör. İsmail Aldemir / 1-15

XVI. Yüzyıla Ait İki Memlûk Cildinin Tezyînî Açısından Değerlendirilmesi

The Evaluation of Two Mamluk Bindings of the XVI. Century in Terms of Enriching

Öğr. Gör. Dr. Betül Şahin / 17-36

Kitab-ı Mukaddes'in Protestanlık Öncesi Almanca Çevirilerine Bir Bakış

A Look at the Pre-Protestant German Translations of the Bible

Dr. Öğr. Üyesi Salih Çinpolat / 37-50

Tercüme Makaleler / Translate Articles

XVII. Yüzyılın Ortalarına Kadar Belh'in Topoğrafyası

The Topography of Balkh Down to the Middle of the Seventeenth Century / Prof. Dr. Zeki Velidi Togan

Doç. Dr. Mesut Can / 51-60

Kur'an Tefsirinde İsrâiliyyât Kullanımına Dair Modern Arapça Çalışmalara Bir Bakış

A Review of Contemporary Arabic Scholarship on the Use of Isrâiliyyât for Interpreting the Qur'an / Kareem Rosshandler

Dr. Nevfel Akyar / 61-77

EDİTÖR'DEN

HİKEM'in kıymetli okurları,

Hikmetin ve hakikatin peşinde olmak gayesiyle akademi sahasında yola çıkan dergimizin ilk sayısını sizlere sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi uhdesinde yayımlanan HİKEM'in bu ilk adımlarını, uzun bir hikâyeye eklememiz gerekiyor.

1987 yılında Selçuk Üniversitesi'ne bağlı bir meslek yüksekokulunun kurulmasıyla akademiye ev sahipliği yapmaya başlayan Karaman'da, ilerleyen süreçte üç fakülte, iki yüksekokul ve üç meslek yüksekokulu hizmete girmiştir. Adını, Türkçeyi resmi devlet dili haline getiren Karamanoğlu Mehmet Bey'den alan üniversitemiz 29 Mayıs 2007 tarihinde kurulmuş, İslami İlimler Fakültesi ise 2013 yılından itibaren teşkilatlanmaya başlamıştır.

Fakültemiz; İslam dininin temel kaynaklarını, alanın klasik ve modern dönem eserlerini okuyup anlayabilen bireyler yetiştirmek ve medeniyetimizden tevarüs ettiğimiz ilmî birikimi nesillere aktarmak gayesiyle hizmete devam etmektedir. Edinilen bilgiyi, medeniyetimizin geliştirdiği genel kabul görmüş yöntemler vasıtasıyla ve temel kaynaklarla uyumlu olmak kaydıyla yorumlayıp sorgulayabilmek elzem bir konudur. Bilgeliliğin ve eşyanın hakikatini bilmenin yani hikmetin talibi olan; akl-ı selim,

kalb-i selim ve zevk-i selim sahibi bireylerin yetişmesi, her sahada olduğu gibi İslami İlimler sahasında da hâiz-i ehemmiyettir.

HİKEM, esasen yukarıda işaret edilen misyonun meyvelerindedir. Doğru ve sağlıklı dini bilginin kitlelere ulaştırılması günümüz dünyasında çok daha önemli hale gelmiştir. Bu bakımdan dergimiz; uzmanların süzgecinden geçerek objektif ve nesnel bir değer kazanan, akademik araştırma mahsulü bilgi ve yorumları kamunun takdirine sunmakta bir araç olacaktır. Sathında İslam hukukundan edebiyata, sanattan felsefeye, dilbilimden tarihe farklı pek çok bilim dalını barındıran bu alanda, araştırmacıları bizimle birlikte yol kat etmeye davet ediyoruz.

Bu vesileyle üniversitemizin ve fakültemizin kuruluşundan günümüze kadar devam eden sürecin gelişiminde katkı sağlayan merhum ve ber-hayat üstadlarımızı hayırla yâd ederken ilk sayımıza yazar olarak destek veren bilim insanlarına, değerli zamanlarını ayırarak görüşlerini paylaşan hakemlerimize ve yayım sürecinde özveri ile gayret gösteren dergi ekibine teşekkür ve hürmetlerimizi arz ederiz.

Yeni sayılarda buluşmak ümidiyle...

Müstefâd olsun.

Talha Fortacı & Abdullah Muaz Güven

SİLSİLETU'L-LİSAN VE EL-ARABIYYETU BEYNE YEDEYK ARAPÇA ÖĞRETİM SETLERİNDE TÂBİ'LERİN ÖĞRETİMİNİN İNCELENMESİ

REVIEWING THE TEACHING OF SUCCESSIONS IN SILSILETU'L-LISAN VE
AL-ARABIYYETU BEYNE YEDEYK ARABIC TEACHING SETS

İsmail Aldemir

Öğretim Görevlisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Karamanoglu Mehmetbey University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Arabic Language and Rhetoric

ismailaldemir@kmu.edu.tr

 0000-0003-0279-7087

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü <i>Article Type</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>
Geliş Tarihi <i>Date of Submission</i>	08.08.2023
Kabul Tarihi <i>Date of Acceptance</i>	07.09.2023
Yayın Tarihi <i>Date of Publication</i>	30.09.2023
Yayın Sezonu <i>Pub Date Season</i>	Eylül <i>September</i>
DOI	
Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Değerlendirme <i>Peer-Review</i>	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme <i>Single anonymized AInternal (Editor board member) Double anonymized - Two External</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited</i>
Atf Bilgisi <i>Citation</i>	İsmail Aldemir, "Silsiletu'l-Lisan ve el-Arabiyyetu Beyne Yedeyk Arapça Öğretim Setlerinde Tâbi'lerin Öğretiminin İncelenmesi", Hikem 1/1 (2023), 1-15.

Öz

Makalede Arap gramerinde anadili Arapça olmayanlara tâbî'lerin öğretimi incelenmiştir. Bu gramer kurallarının Arap dili öğretimindeki okuma, yazma, dinleme ve konuşmadan oluşan dört dil becerisine etkisi araştırılmıştır. Anadili Arapça olmayanlara Arap dilini öğretmek için hazırlanan Silsiletu'l-lisan ve el-Arabiyyetu beyne yedeyk dil öğretim setleri örnek olarak alınmıştır. İki setin tâbî'leri öğretim yöntemlerinin karşılaştırması yapılarak ana dili Arapça olmayanlara dil öğretiminde faydalı katkılar sundukları sonucuna varılmıştır. Sıfat, tevkid, bedel, atf-ı beyan ve atf-ı nesaktan oluşan tâbî'lerin anadili Arapça olmayanlara öğretiminde bu iki kaynak arasında kıyaslamalar yapılmış ve yeterlilik dereceleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca eksik görülen yönler ile ilgili çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Tâbî'ler, Silsiletu'l-lisan, el-Arabiyyetu beyne yedeyk, Anadil

Abstract

In the article, the teaching of the successions whose mother tongue is not Arabic in Arabic grammar is examined. The effects of these grammatical rules on four language skills of Arabic language including reading, writing, listening and speaking were investigated. Silsiletu'l-lisan and al-Arabiyyetu beyne yedeyk language teaching sets prepared to teach Arabic language to non-native Arabic speakers were taken as an example. By comparing the teaching methods of the two sets of Tâbî'is, it has been concluded that they provide useful contributions in language teaching to those whose mother tongue is not Arabic. It has been determined that these two sources, despite some deficiencies, provide sufficient information in the teaching of subjects whose mother tongue is non-Arabic, consisting of adjectives, tawkid, badal, atf-ı bayan and atf-ı nesak. In the conclusion part of the article, solutions for these missing aspects are presented.

Keywords: Arabic grammar, Successions, Silsiletu'l-lisan, al-Arabiyyetu beyne yedeyk, Mother Tongue

Giriş

İletişim ve ulaşım araçlarının hızla geliştiği dünyada insanların birbirleriyle olan ilişkileri de artmıştır. Bu bağlamda iletişimde dilin vazgeçilmez bir faktör olduğu görülmüştür. Birçok farklı dilin insanlar tarafından bilinmesi iletişimin daha sağlıklı yürütülmesine katkı sağlamıştır. Tek yabancı dil bilmek yeterli olmamış, birden fazla yabancı dile ihtiyaç duyulmuştur.¹ Arapça konuşulan coğrafyalarda son zamanlarda yaşanan gelişmelerden sonra Arap dilini öğrenmek isteyenlerin sayısında artış gözlenmiştir.² Bu durum, anadili Arapça olmayanlara Arapçayı öğretmek amacıyla yeni öğretim materyallerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri merkezli el-Lisânu'l-umm dil eğitim kurumunun *Silsiletu'l-lisân*³ ve Suudi Arabistan merkezli el-Arabîyyetu li'l-cemî'in *el-Arabîyyetu beyne yedeyk*⁴ dil öğretim setleri bu amaçla hazırlanmıştır.

Günümüzde yabancı dil öğretimi önem kazanmış, en az öğretilen dil kadar dilin hangi yöntemle öğretilmesi üzerinde durulmuştur. Bu durum dil öğretim materyallerinin seçimini de önemli hale getirmiştir. Ülkemizde orta ve yükseköğretim kurumlarında okutulan Arapça derslerinde ders materyali olarak çoğunlukla *Silsiletu'l-lisân* ve *el-Arabîyyetu beyne yedeyk* öğretim setlerinin seçildiği görülmektedir.⁵ Tamamlayıcı Arapça dilbilgisi kurallarından olan tâbî'lerin bu setlerde nasıl öğretildiğini bilmek Arapçayı öğreten ve öğrenenler açısından önem taşımaktadır. Çünkü bu tamamlayıcı unsurların bilinmesi öğrenilen hedef dilin dil becerilerinin daha etkin bir şekilde öğretilmesine, öğrenilmesine ve kullanılmasına katkı sağlayacaktır. Arap gramerinde tâbî'ler başlığı altında sıfat, tevkîd, atf-ı beyân, atf-ı nesak ve bedel konuları ele alınmıştır.⁶ Tâbî'lerin öğretiminde uygulanan yöntemler ve Arapça okuma, dinleme, yazma ve konuşma becerilerinde doğru kullanımına bu yöntemlerin yaptığı katkı makalenin konusunu oluşturmuştur. Örnek olarak seçilen *Silsiletu'l-lisân* ve *el-Arabîyyetu beyne yedeyk*'te tâbî'leri içeren konuların ele alınış şekli, konuların öğretilmesinde hangi yöntemlerin kullanıldığı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Arapçayı anadili olarak kendi doğal ortamında öğrenenlerde okuma-anlama, dinleme-anlama, yazma ve konuşmadan oluşan dört temel dil becerisi zaman içerisinde gelişmektedir. Arapçayı anadili dışında yabancı dil olarak öğrenenlerin bu dil becerilerini öğrenirken ya da kullanırken yaptıkları hataları düzeltecek ve onlara

¹ Candemir Doğan, *Arapça Öğrenim ve Öğretim Kılavuzu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 11.

² Ahmet Yıldız, "Türkiye'de Arapça Öğretiminde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Yüksek Öğretimde Arapça Eğitimi 1* (Konya: Palet Yayınları, 2020), 40.

³ Muhammed Abs vd., *Arapça Dil Serisi / Silsiletu'l-Lisan* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2014).

⁴ Abdurrahman İbrahim el-Fevzan vd., *el-Arabîyyetü Beyne Yedeyk* (Riyad: el-Arabîyyetü li'l-Cemî', 2011).

⁵ Hacı Yılmaz, "Silsiletu'l-lisan İsimli Arapça Eğitim Setinin Dilbilgisi Öğretim Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi", *Journal of Human Sciences* 16/3 (2019), 726.

⁶ Omer Muhammed Ali Ebû Nuvvâs, *et-Tevâbi' fi Dav'i 'İlmi'l-Muâsir* (Câmiatu Mute, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 1.

yardımcı olacak doğrudan bir unsur bulunmamaktadır. Ayrıca, öğretim aşamasında temel dil becerilerinin oluşmasına katkı sağlayacak unsur olan dilbilgisi öğretimi de önem arz etmektedir. Öğrenilen dilin bütün unsurlarıyla kullanılabilmesi doğru cümle yapılarının kurulabilmesine bağlanmıştır.⁷ Makalede, tabi'ler özelinde dört dil becerisinin oluşmasında katkısı olan dilbilgisi kurallarını iki setten hangisinin daha etkin kullandığı, birbirlerine benzer ya da farklı yönlerinin neler olduğu, Arapçayı öğrenenin kendi dilinde karşılığı tam olarak bulunmayan dilbilgisi kurallarının öğretiminde ne kadar etkili oldukları ele alınmıştır. Setlerde verilen örneklerin bu dil becerilerini geliştirmeye ve konuların anlaşılmasına sundukları katkılar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anadili Arapça olmayanlara Arapça öğretimi ve tâbi'ler konusunda farklı çalışmalar yapıldığı görülmüştür. "Silsiletü'l-Lisan İsimli Arapça Eğitim Setinin Dilbilgisi Öğretim Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi"⁸ adlı makalede *Silsiletu'l-lisan* öğretim setindeki dilbilgisi öğretim yöntemleri genel olarak değerlendirilmiştir. "Linguistic structures common in Arabic Language education chains for non-native speakers: (Arabic as a Model for Young Learners) descriptive, analytical evaluative study" isimli çalışmada ise öğretim setlerindeki kalıp ifadelerin öğretimi üzerinde durulmuştur.⁹ "Bedel ve Atf-ı Beyan'ın Arap Gramerindeki Yeri ve Mukayesesi"¹⁰ başlıklı yüksek lisans tezinde tabi'lerden olan bedel ve atf-ı beyanın tanımları yapılmış ve ikisi arasındaki farklar incelenmiştir. "Silsiletu'l-lisân Adlı Ders Kitabının Biçim ve İçerik Açısından İncelenmesi"¹¹ başlıklı yüksek lisans tezinde *Silsiletu'l-lisân* Arapça öğretim seti biçim ve içerik açısından incelemiş ve Arapça öğretimine sağladığı katkı üzerinde durulmuştur. "Arap dili Eğitiminde Kullanılan Silsiletu'l-lisan Setinin Öğrenci Öğretmen Görüşlerine Göre Yöntemsel Açısından Değerlendirilmesi ve Eksik Yönlerine Çözüm Önerileri"¹² başlıklı makalede ise öğrencilerin Arapça öğretimine ilişkin görüş ve düşüncelerine yer verilmiştir. "Türklere Arapça Öğretim Yöntem ve Teknikleri Sorunlar ve Çözümler"¹³ isimli çalışmada yabancı dil olarak Arapçanın Türklere öğretilmesinde uygulanan yöntem ve teknikler üzerinde

⁷ Câsim Mahmûd el-Hassûn - Hasan Ca'fer el-Halîfe, *Turuku Ta'lîmi'l-luğati'l-Arabiyye fi't-ta'lîmi'l-âm* (el-Beyzâ: Dâru'l-Kutubi'l-vataniyye, 1996), 235.

⁸ Yılmaz, "Silsiletu'l-lisan", 721-735.

⁹ İvad Ahmed Adrûb Muhammed - Ârif b. Şec'ân al'Usaymî, "Linguistic Structures Common in Arabic Language Education Chains for non-native Speakers : (Arabic as a Model for Young learners) Descriptive, Analytical Evaluative Study", *Ta'lîmu'l-'Arabiyye Luğaten Sâniyeten* 2 (2000), 45-109.

¹⁰ Sadık Koç, *Bedel ve Atf-ı Beyan'ın Arap Gramerindeki Yeri ve Mukayesesi* (Fırat Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002).

¹¹ Özge Yazıcı, *Silsiletu'l-lisân Adlı Ders Kitabının Biçim ve İçerik Açısından İncelenmesi* (Gazi Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹² Kerim Açık vd., "Arap Dili Eğitiminde Kullanılan Silsiletu'l-lisan Setinin Öğrenci-Öğretmen Görüşlerine Göre Yöntemsel Açısından Değerlendirilmesi ve Eksik Yönlerine Çözüm Önerileri", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2016), 181-204.

¹³ Ahmet Altun, *Türklere Arapça Öğretim Yöntem ve Teknikleri Sorunlar ve Çözümler* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2017).

durulmuştur. Arapça öğretiminde karşılaşılan sorunlara dikkat çekilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur. “Yabancılara Arapça Öğretimi İçin: Arapça Öğretim Rehberi (Alan Uygulamaları)”¹⁴ isimli çalışmada dört dil becerisinin yanında dilbilgisi kurallarının öğretim ilke ve yöntemleri üzerinde durulmuştur. “el-Arabiyyetu Beyne Yedeyk ve Silsiletu’l-Lisan’ın Dört Temel Dil Becerisi Yönünden Karşılaştırılması”¹⁵ isimli yüksek lisans tezinde yabancı dil öğretim metotları araştırılmış, dört temel dil becerisinde Arap dili öğretiminin nasıl olması gerektiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. “el-Yasemîn İsimli Arapça Eğitim Setinin Dilbilgisi Öğretim Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi”¹⁶ başlıklı makalede setteki dilbilgisi kurallarının işleniş yöntemleri ve değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur. “Silsiletu’l-Lisan Kitabında Geçen Arapça Kelimelerde Anlam Değişmesi”¹⁷ isimli makalede sette kullanılan kelimelerin geçmişten günümüze uğradığı anlam değişmelerine yer verilmiş, bu kelimelerin sette kullanılmasının Arapça öğrenmeye katkısı üzerinde durulmuştur.

1. Silsiletu’l-Lisân ve el-Arabiyyetu Beyne Yedeyk’te Tâ’bilerin Öğretimi

Bu başlık altında *Silsiletu’l-lisân* ve *el-Arabiyyetu beyne yedeyk* öğretim setleri hakkındaki genel bilgi verilmiş, bu setlerde işlenen dilbilgisi kurallarından olan tâbi’ler ile ilgili elde edilen verilerin analizi yer almıştır. Tâbi’lerin hangi konulardan meydana geldiği, setlerde hangi düzeyden itibaren öğretilmeye başlandığı üzerinde durulmuştur. Tâbi’lerin işleniş ve öğretiminde takip edilen yollar belirlenmeye çalışılmıştır.

1.1. Silsiletu’l-Lisân ve el-Arabiyyetu Beyne Yedeyk

Silsiletu’l-lisân, anadili Arapça olmayanlara Arapçayı öğretmek amacıyla Birleşik Arap Emirlikleri’nin başkenti Abu Dabi’de bulunan Merkezu’l-Lisâni’l-Umm adlı merkez tarafından hazırlanmıştır. Muhammed Suphi Abs, Muhammed Said el-Ebras, Âmir Velîd es-Sibâ’î ve Mu’min Tevfîk el-Înân tarafından yazılmıştır. Sette hazırlık (A1), başlangıç (A2), orta (B1-B2) ve ileri seviye (C1-C2) den oluşan sekiz kitap yer almaktadır. Setin Türkiye baskısı Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları tarafından yapılmıştır.¹⁸

el-Arabiyyetu beyne yedeyk de *Silsiletu’l-lisân* gibi ana dili Arapça olmayanlara Arapçayı öğretmek amacıyla hazırlanmıştır. Suudi Arabistan’ın başkenti Riyad’da bulunan *el-Arabiyyetu li’l-cemî’* dil öğretim kurumu tarafından yayınlanmıştır. Abdurrahmân bin İbrâhim el-Fevzân, Muhtâr et-Tâhir ve Muhammed Abdullhâlik Muhammed Fadl setin yazarlarıdır. Bu set *Silsiletu’l-lisân*’dan farklı olarak başlangıç

¹⁴ Ahmad Nawaf Alruhban vd., *Yabancılara Arapça Öğretimi İçin : Arapça Öğretim Rehberi (Alan Uygulamaları)*, ed. Ahmad Nawaf Alruhban-Mutassem Mohammad Hamad (İstanbul: Akdem Yayınları, 2017).

¹⁵ Ahmet Demirtaş, *el-Arabiyyetu Beyne Yedeyk ve Silsiletu’l-lisan’ın Dört temel dil Becerisi Yönünden Karşılaştırılması* (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁶ Hacı Yılmaz, “el-Yâsemîn İsimli Arapça Eğitim Setinin Dilbilgisi Öğretim Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies Language and Literature* 14/2 (2019), 995-1011.

¹⁷ Malek Hassan Mahmoud Abdul Qader, “Silsiletu’l-Lisân Kitabında Geçen Arapça Kelimelerde Anlam Değişmesi”, *Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 19/2 (2020), 821-849.

¹⁸ Demirtaş, *el-Arabiyyetu Beyne Yedeyk ve Silsiletu’l-lisan*, 3.

(A1-A2) seviyesiyle başlamış, orta (B1-B2), ileri (C1) ve yüksek (C2) seviye ile tamamlanmıştır. Sette toplam sekiz kitap bulunmaktadır. Setin Türkiye baskısı Tekin kitabevi tarafından yapılmıştır.¹⁹

1.2. Tâbi'lerin Öğretimi

Ana dili Arapça olmayan ve Arapçayı yabancı dil olarak öğrenenler için dilbilgisi kuralların öğretimi öğrenilen dilin doğru olarak kullanımına doğrudan katkı sağlaması açısından önemli görülmüştür.²⁰ Çünkü yabancı dil öğretiminde gramer kurallarından faydalanılması dilin etkili bir şekilde kullanılmasında dili öğrenen kimseye fayda sağlayacaktır.²¹ Bu açıdan bakıldığında tâbi'lerin öğrenilmesi dilin doğru kullanılmasında fayda sağlayacak önemli unsurlar olarak görülebilir.

Tâbi'ler, "kendi başlarına i'rabı olmayıp, i'rab yönünden kendisinden önce gelen kelimeye uyan"²² kelimelerdir. Bundan dolayı tâbi'ler olarak adlandırılmışlardır. Her dilin kendine özgü dilbilgisi kuralları vardır. Tâbi'ler de Arap diline özgü kurallardandır.²³

Arap gramerinde tâbi'ler dört temel konudan oluşmaktadır. Bunlar na't (sıfat), tevkîd, atıf ve bedel'dir.²⁴ Sıfat kendi içinde sebebî sıfat ve hakîkî sıfat olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Tevkidin lafzî ve ma'nevi olmak üzere iki çeşidi vardır. Atıf ise atfı beyan ve atfı nesak olarak adlandırılan çeşitlere sahiptir. Bedel de el-Bedelu'l-mutabık, Bedelu'l-ba'z mine'l'kul, Bedelu'l-iştîmâl ve Bedelu'l-mubâyin olmak üzere dörde ayrılmıştır.²⁵

1.2.1. Setlerde Tâbi'lerin İşlenişi

Dilbilgisi kuralları, öğrenilen yabancı dilin okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerilerinde dili öğrenene yardımcı olan ve dilin etkili kullanılmasını sağlayan temel unsurlardan sayılmıştır.²⁶ Anadili Arapça olmayanlara doğru yöntemlerle öğretilen Arapça dilbilgisi kuralları günlük hayatta dilin doğru bir şekilde kullanılmasına imkân sağlamalıdır.²⁷ Bu sebeple Arap gramerinde tamamlayıcı unsurlardan kabul edilen tâbi'lerin öğretiminde, öğrenenlerin düzeylerinin göz önünde bulundurulduğu öğretme

¹⁹ Demirtaş, *el-Arabiyetu Beyne Yedeyk ve Silsiletu'l-lisan*, 2.

²⁰ Fatmeh W Alalawneh - Melinda Reichelt, *Strategies Used to Teach Arabic as a Foreign Language* (The Universty of Toledo, 2018), 13.

²¹ Özcan Başkan, *Yabancı Dil Öğretimi İlkeler ve Çözümler*, ed. Oraliş Meral (İstanbul: Multilingual, 2006), 49.

²² el-Ensâri İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-nedâ ve Bellu's-sadâ* (Dâru'l-hudâ ve'r-reşâd, 2007), 511; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2004), 346.

²³ Siti Nurviyanti, "et-Tarîkatu'l-istikrâiyye fi Ta'lîmi't-Tevâbi'", *al Mahâra: Jurnal Pendidikan Bahasa Arab* 3/1 (2017), 127.

²⁴ Hâlid Abdulaziz, *en-Nahvu't-tatbîkî* (Mansûra Mısır: Dâru'l-lu'lu', 2019), 510.

²⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-nedâ ve Bellu's-sadâ*, 511-559; Nurviyanti, "et-Tarîkatu'l-istikrâiyye fi Ta'lîmi't-Tevâbi'", 126.

²⁶ Salih Kürşad Dolunay, "Dil bilgisi öğretiminin amacı ve önemi", *Türklük Bilimi Araştırmaları* 27 (2010), 277.

²⁷ Yılmaz, "Silsiletu'l-lisan", 1004.

yöntemlerinin kullanılmasının etkili ve verimli öğrenimi gerçekleştirmeye yardımcı olabileceği söylenebilir.²⁸

Her iki sette de tâbi'leri oluşturan konular, farklı seviyelerdeki kitaplara dağıtılarak ele alınmıştır. Böyle bir yolun izlenmesindeki amaç hedef kitlenin anadili Arapça olmayan öğrenciler olması, öğrenci düzeylerinin gözetilmesi ve dilbilgisi kurallarının diğer dil becerilerini destekleyen unsurlar olarak kabul edilmesi olarak düşünülebilir.²⁹ Her düzeydeki öğrencinin öğrendiği yabancı dildeki ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması yabancı dilin öğretilmesini ve öğrenilmesini kolaylaştırıcı unsurlar olarak görülmüştür.³⁰

Silsiletu'l-lisân ve *el-Arabiyyetu beyne yedeyk* öğretim setlerindeki tâbi'leri oluşturan konuların ele alındığı düzeyler ve konuların dağılımı aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 1.

Silsiletu'l-lisanda Tâbi'lerin Ele Alındığı Düzeyler ve Konuların Dağılımı

KONULAR	DÜZEY	KONU İÇERİĞİ
Atıf(العطف)	Başlangıç (A2) (5.Ders)	الواو
Atıf(العطف)	Orta (B1) (2.Ders)	الواو، ثم، الفاء، أو
Atıf(العطف)	Orta (B2) (10.Ders)	معطوف، معطوف عليه، حروف العطف وإعرابه
Sıfat(الصفة)	İleri (C1) (3.Ders)	الصفة والموصوف، تتبّع الصفة الموصوف، أنواع الصفة
Tevkîd(التوكيد)	İleri (C2) (3.Ders)	التوكيد، أنواع التوكيد، إعراب التوكيد
Bedel(البدل)	İleri (C2) (4.Ders)	البدل، أنواع البدل، إعراب البدل

²⁸ Nurviyanti, "et-Tarîkatu'l-istikrâiyye fi Ta'lîmi't-Tevâbi'", 128-129.

²⁹ Muhammed Subhî Abs vd., *Silsiletu'l-Lisân Delilu'l-Muallim* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2013), 17.

³⁰ Abdurrahman İbrahim el-Fevzân, *Idâât li Muallimi'l-luğati'l-Arabiyye li Ğayri'n-Nâtikine bi hâ* (Riyad, 2013), 213.

Tablo 2.*el-Arabîyyetu beyne yedeyk'te Tâbi'lerin Ele Alındığı Düzeyler ve Konuların Dağılımı*

KONULAR	DÜZEY	KONU İÇERİĞİ
Atıf (العطف)	Orta (B1) (40.Ders)	الواو، تمّ، الفاء، أو
Sıfat (الصفة)	Orta(B1) (89.Ders)	الصفة والموصوف
Bedel (البدل)	İleri(C1) (52.Ders)	البدل، أنواع البدل، إعراب البدل
Tevkîd (التوكيد)	İleri (C1) (55.Ders)	التوكيد، أنواع التوكيد، إعراب التوكيد

Tablolar incelendiğinde her iki sette tâbî'lerin ele alındığı düzeylerin farklılık gösterdiği görülmektedir. Atıf konusu *Silsiletu'l-lisan'* da üç farklı düzeyde (A2, B1, B2) ele alınmıştır. *el-Arabîyyetu beyne yedeyk'te* ise sadece bir düzeyde (B1) konunun işlendiği görülmüştür. Sıfat konusu *Silsiletu'l-lisan'* da ileri (C1) düzeyde yer alırken *el-Arabîyyetu beyne yedeyk'te* orta (B1) düzeyde yer almıştır. Tevkîd ve bedel konuları *Silsiletu'l-lisan'* da ileri (C2) düzeyde öğretilirken *el-Arabîyyetu beyne yedeyk'te* ileri (C1) düzeyde işlenmiştir.

Setlerde tâbî'lerin öğretiminde klasik dilbilgisi kitaplarının aksine konulara birbiri ardınca yer verilmemiştir. Konular öğrencinin öğrendiği dildeki kazanımları göz önünde bulundurularak setlerin farklı düzeylerine dağıtılmıştır. Dili öğrenirken duyulan ihtiyaçlar gözetilerek dilin en etkin öğrenilebileceği ve kullanılabilirliği düzeylerde konulara yer verildiği görülmüştür.

1.2.2. Tâbî'lerin Öğretimde Kullanılan Yöntem

Yabancı dil öğretiminde dilbilgisi kurallarından nelerin, nasıl, niçin öğretileceğinin bilinmesi sürecin sağlıklı bir şekilde yürütülmesine ve istenilen hedefe varılmasına katkı sağlayacaktır. Bunu gerçekleştirmek için dilbilgisi kurallarını içeren ders materyalleri hedef kitlenin ihtiyaçlarına göre belirlenmeli³¹ ve uygun öğretim teknik ve yöntemleri seçilmeye çalışılmalıdır. Bu kurallar yoluyla dili öğrendiğini ve ihtiyaçlarını karşıladığını fark eden öğrenciye dilbilgisini öğretmek kolaylaşacaktır.³² *Silsiletu'l-lisân* ve *el-Arabîyyetu beyne yedeyk* setleri de bu amaca yönelik hazırlanmış öğretim materyalleri olarak kabul edilebilir.

Temel dilbilgisi kuralları kendi ana dilini öğrenenler için ne kadar önemli ise ana dili dışında yeni bir dil öğrenenler içinde o kadar önemli sayılmıştır.³³ Bundan dolayı setlerde tâbî'ler temel dilbilgisi kuralları öğretildikten sonra ele alınmaya başlanmıştır. Belirli oranda dil yeterliliğine sahip olan öğrencilerin bu kuralları anlaması ve öğrenilen dilin temel beceri alanlarında kullanması daha kolay olabilir. Bu yönden bakıldığında

³¹ Gıyasettin Aytas - M. Akif Çeçen, "Ana dili eğitiminde dil bilgisi öğretiminin yeri ve önemi", *Türklük Bilimi Araştırmaları* 27 (2010), 80.

³² Yılmaz, "el-Yâsemîn", 1000.

³³ Aytas - Çeçen, "Ana dili eğitiminde dil bilgisi öğretiminin yeri ve önemi", 78.

cümlelerde görmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bedel ve tevkîd konularında atıf ve sıfat konularında uygulanan tümünden gelim yönteminden vazgeçilerek tümevarım yöntemi uygulanmaya başlanmıştır. Bu iki konu (قواعد اللغة) (Dil Kuralları) başlığı altında ilk olarak (أدرس ولاحظ) (İrdele ve dikkat et) başlığı altında (سافر أخوك محمد) bedel, (كلا سوف تعلمون ثم كلا سوف) (شرح) (Açıklama) başlığı altında bu örnekleri içerdiği kurallar ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Açıklamanın ardından (القاعدة) (Kural) başlığı atılarak dilbilgisi kuralı verilmiştir. Verilen kuralların ardından alıştırmalarla konu pekiştirilmeye çalışılmıştır. Temel dil becerilerinin tamamını kapsaması da alıştırmalarda öğrencinin dili etkin kullanımına yönelik etkinliklere yer verilmiştir.

Silsiletu'l-lisan' da cümle örnekleri günlük hayattan seçilmiştir. Bu örnekler yoluyla öğrencinin öğrendiği kuralları temel dört dil becerisinde daha etkin kullanılmasının yolu açılmıştır. *el-Arabiyetu beyne yedeyk'* te ise günlük hayattan örneklerin yanı sıra Kur'an-ı kerim ve hadis-i şeriflerden seçilmiş örnekler daha çok yer almıştır. Sette, dini temalı örneklerin kullanılmış olması İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerindeki öğrencilere alanlarında kullanacakları Arapça için katkı sunma bakımından avantaj olarak görülebilir.

Her iki sette, Arap gramerinin tamamlayıcı unsurları olan tâbî'lerin öğretiminde ana dili Arapça olmayanlara okuma, dinleme, yazma ve konuşmadan oluşan dil becerilerini geliştirmeleri için günlük hayattan örnekler kullanmıştır. *el-Arabiyetu beyne yedeyk'* i *Silsiletu'l-lisan'* dan ayıran en önemli özellik olarak örnek cümle seçiminde dini temaların daha çok kullanılması gösterilebilir.

1.2.3. Atıf

Tâbî'lerden olan Atıf, "atıf harflerinden biriyle bir kelimeyi veya cümleyi kendinden önce olan bir kelimeye veya cümleye bağlamak"³⁷ olarak tarif edilmiştir. *Silsiletu'l-lisân* ve *el-Arabiyetu beyne yedeyk'* te tâbî'lerden ilk ele alınan konu atıf konusu olmuştur. *Silsilede* ilk olarak başlangıç (A2) düzeyinde atıf harflerinden biri olan vâv (واو) harfi öğretilmiştir. Ayrıntıya girilmeden vâv harfinin atıf harflerinden biri olduğu belirtilmiş, kullanım alanlarına dikkat çekilmiştir. Orta (B1) düzeyinde ise vâv (الواو)'a sümme (ثم), fâ (الفاء) ve ev (أو) atıf harfleri eklenerek bu bağlaçların anlamları ve kullanım alanlarına dikkat çekilmiştir. Orta (B2) düzeyinde ise daha fazla atıf harfine yer verilmesinin yanında bu harflerin birbirine bağladığı ma'tuf (المعطوف) ve ma'tufu aleyh (المعطوف عليه) olarak adlandırılan kelime ve cümleler ile ilgili kurallar verilmiştir. Bu kelimelerin i'rab yönünden birbirleri ile olan ilişkileri anlatılmıştır. Sette basitten başlayarak dil öğrenenin düzeyine göre atıfla ilgili bilgilerin verildiği görülmüştür. *el-Arabiyetu beyne yedeyk'* te ise atıf konusu sadece orta (B1) düzeyinde ele alınmıştır. Diğer düzeylerde bu konuya bir daha girilmediği görülmüştür. Orta (B1) düzeyinde sadece vâv (الواو), fâ (الفاء), sümme (ثم) ve ev (أو)'in atıf harfleri olduğu belirtilmiş, bağlaç

³⁷ Abdulaziz, *en-Nahvu't-tatbîkî*, 560; Sadi Çöğenli, *Ayet ve Hadis Örneklili Arapça Dilbilgisi Nahiv* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2014), 283.

olarak kullanıldıklarına ve i'rabına değinilmiştir. Daha fazla ayrıntı verilmemiştir. Bu yönüyle *el-Arabiyyetu beyne yedeyk* seti ile *Silsiletu'l-lisân* seti karşılaştırıldığında atf konusunun öğretiminde *el-Arabiyyetu beyne yedeyk*'in yetersiz kaldığı sonucuna varılmıştır. Her iki sette de diğer bir atf türü olan atf-1 beyan'a değinilmemiştir. Bu konunun ele alınmayışının sebebi olarak Arap gramerinde tartışılan ve daha çok tâbi'lerin diğer bir konusu olan bedel ile karıştırılması olarak gösterilebilir.³⁸

1.2.4. Sıfat

Tâbi'lerin diğer bir konusu da sıfattır. “Kendisinden önce gelen (tâbi' olduğu) kelimeyi niteleyen isim”³⁹ olarak tarif edilen sıfat her iki sette de atf konusundan sonra yer almıştır. *Silsiletu'l-lisân*'da ileri (C1) düzeyinde ele alınmıştır. Tanımı yapıldıktan sonra niteleyen (الصفة) ile nitelenenin (الموصوف) birbiriyle hangi yönlerden ilişkili oldukları üzerinde durulmuştur. Daha sonra sıfatın çeşitlerine değinilmiştir. *el-Arabiyyetu beyne yedeyk*'te ise konu orta (B1) düzeyinde işlenmiştir. Sadece tanımı yapılarak nitelediği isme i'rab yönünden uyduğu belirtilmiştir. Başka ayrıntıya girilmemiştir. Konunun setin başka düzeyinde de ele alınmadığı tespit edilmiştir. Sıfat konusunun da *Silsiletu'l-lisân* setinde *el-Arabiyyetu beyne yedeyk* setinden daha ayrıntılı olarak işlendiği görülmüştür. Her iki sette de içerisinde daha fazla ayrıntı barındıran ve ana dili Arapça olmayanların anlamada güçlük çekebileceği, sıfatın çeşidi olarak klasik nahiv kitaplarında işlenen sebê sıfat konusunun ele alınmadığı tespit edilmiştir.

1.2.5. Tevkîd

Tâbi'ler başlığı altında yer alan diğer bir konu da tevkîttir. Tevkîd “uyduğu, tâbi' olduğu kelimenin manasını kuvvetlendiren, pekiştiren, manadaki kapalılığı gideren ifade”⁴⁰ olarak tarif edilmiştir. *Silsiletu'l-lisân*'da ileri (C2) düzeyinde işlenmiştir. Tanımı yapıldıktan sonra lafzi ve manevi olmak üzere iki türü olduğu belirtilmiş, bu türler hakkında bilgi verilmiştir. Manevi tevkîdin çeşitleri üzerinde durulmuştur. Hem lafzi hem de manevi tevkîdin te'kid ettiği kelimeye hareke yönünden uyduğuna vurgu yapılmıştır. *el-Arabiyyetu beyne yedeyk*'te ise tevkîd konusu ileri (C1) düzeyinde yer almıştır. Atf ve sığata göre bu konu daha ayrıntılı ele alınmıştır. Tevkîdin tanımı yapılmış, lafzi ve manevi olmak üzere çeşitlerine değinildiği görülmüştür. Tevkîd konusu *Silsiletu'l-lisân*'da bedel konusundan önce işlenmiştir. *el-Arabiyyetu beyne yedeyk*'te ise bedel konusundan sonra bu konuya yer verilmiştir. Fakat her iki setin de bu konuları arka arkaya işledikleri tespit edilmiştir.

1.2.6. Bedel

Tâbi'lerden olan bedel “kendisinden önce gelen isme i'rab yönünden uyan isim”⁴¹ olarak tanımlanmıştır. *Silsiletu'l-lisân* setinde ileri (C2) düzeyinde yer almıştır. Tanımı

³⁸ Koç, *Bedel ve Atf-1 Beyan'ın Arap Gramerindeki Yeri ve Mukayesesi*; Muhammed Meşhud Hakçıoğlu, “Arapçada Bedel ve Atf-1 Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 48 (2020), 115-138.

³⁹ Abdulaziz, *en-Nahvu't-tatbîki*, 514.

⁴⁰ Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 383.

⁴¹ Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 386.

yapıldıktan sonra çeşitleri anlatılmıştır. İrab yönünden kendisinden önce gelen mübdelün minhe (مبدل منه) uyduğu ifade edilmiştir. *el-Arabîyyetu beyne yedeyk*'te ise konu ileri (C1) seviyesinde işlenmiştir. *Silsiletu'l-lisân*'da olduğu gibi konunun tanımı yapılmış, çeşitleri açıklanmıştır. Bedelin i'rabına da vurgu yapıldığı görülmüştür.

Sonuç

Anadili dışında yeni bir dil öğrenenler için o dille ilgili temel gramer kurallarının öğretilmesi önemli görülmüştür. Çünkü öğrenilen dilin dinleme, okuma, yazma ve konuşmadan oluşan temel dil becerilerinin düzgün kullanımı bu temel kurallara bağlanmıştır. Bu temel kurallar yerleştikten sonra dilin tamamlayıcı unsurları olan diğer gramer kurallarının öğretilmesi dilin öğrenen tarafından etkili bir şekilde kullanılmasına imkân sağlayabilir. Arap gramerinde kendisinden önceki kelimeyle doğrudan bağlantısı olan tâbî'lerin anadili Arapça olmayanlara öğretimi dört dil becerisinin kurallara uygun olarak kullanımını kolaylaştırabilir.

Tâbî'ler, anadili Arapça olamayanlar için hazırlanmış *Silsiletu'l-lisân* ve *el-Arabîyyetu beyne yedeyk* öğretim setlerinde bütün ayrıntılarıyla öğretilmemiştir. Ancak, öğrencinin öğrenilen hedef dildeki ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde öğretilmeye çalışıldığı söylenebilir. Setlerde, öğrenciyi gramer kurallarına boğmadan dildeki düzeyi dikkate alınarak kurallar verilmiştir. Çünkü setler gramer kurallarını öğretirken, bu kuralların dilin dört dil becerisinin kullanımında yardımcı ve tamamlayıcı unsurlar olduğunu göz önüne almıştır. Bu şekilde diğer gramer kurallarında olduğu gibi tâbî'lerin de sistemli bir şekilde öğretilmesi amaçlanmıştır.

Setlerde tâbî'lerin öğretiminde tümevarım yöntemi uygulanmaya çalışılmıştır. *Silsiletu'l-lisân*'da tâbî'leri içeren tüm konularda bu yönetime bağlı kalınmıştır. Ancak *el-Arabîyyetu beyne yedeyk*'te atıf ve sıfat dışında kalan tevkîd ve bedel konularında bu yönetime uyulduğu görülmüştür. Kurallar öncelikle cümle içerisinde gösterilmeye çalışılmış, daha sonra kurallar verilmiştir. Öğrenciye bunları zihninde yorumlama fırsatı verilmiştir. Alıştırmalarda temel dil becerilerinde bu kuralların uygulaması yaptırılmıştır. Bu sayede öğrenci uygulamalı olarak kuralları pekiştirme imkânına sahip olmuştur. *Silsiletu'l-lisân*'daki alıştırmalar, kuralların temel dil becerilerinin hemen tamamında uygulama imkânı verirken, *el-Arabîyyetu beyne yedeyk*'te alıştırmaların tam olarak temel dil becerilerini kapsamadığı söylenebilir. Bu yönde alıştırmaların eklenmesi seti tâbî'lerin öğretiminde daha etkili hale getirebilir.

Tâbî'lerin öğretiminde her iki sette de öğrenci düzeyleri göz önünde bulundurulmuştur. Konular, setlerde öğrencilerin öğrendikleri yeni dildeki bilgi birikimleri dikkate alınarak öğrenilmesi uygun görülen seviyede ele alınmıştır. Çünkü bu kurallar daha önce öğrenilen gramer kurallarının üstüne inşa edilebilir. Bu kuralların diğer dilbilgisi kurallarından bağımsız olarak öğretilmesi dili yeni öğrenenler tarafından anlaşılmasını zorlaştırabilir. Setlerde konuların, öğrencilerin bilgi birikimleri göz önüne alınarak farklı seviyelere dağıtılması tâbî'lerin öğretimini kolaylaştırmıştır.

Setlerde, örnek cümle ve alıştırmalarda öğrencilerin günlük hayatta temel dil becerilerinde kullanabilecekleri cümlelerin seçimine dikkat edilmeye çalışılmıştır. Karmaşık ve anlaşılması zor cümle yapılarından uzak durulmuştur. *el-Arabîyyetu beyne yedeyk* dini temalı cümleler kullanması yönüyle *Silsiletu'l-lisân*'dan ayrılmıştır. Bu tür

örneklerin kullanılması setin artı bir özelliği olarak görülebilir. *Silsiletu'l-lisân'* da ise dini temalar yok denecek kadar azdır.

Silsiletu'l-lisân' da tâbî'leri içeren konularının öğretiminde tümevarım yöntemi takip edilmiştir. *el-Arabiyyetu beyne yedeyk'* te ise atıf ve sıfat konularında tümünden gelim, diğer konularda ise tümevarım yöntemi uygulanmıştır. Bu yönüyle sette tâbî'lerin öğretiminde uygulanan yöntemde bir tutarsızlığın olduğu görülmüştür. Hâlbuki verilen örnek cümlelerde öğrencinin gramer kurallarını görmesi, kendisinin yaptığı çıkarımla kurala ulaşması konuyu kavramasını kolaylaştırıcı bir unsur olarak görülebilir. Atıf ve sıfat konularında da tüme varım yönteminin kullanılması seti daha verimli hale getirebilir.

Silsiletu'l-lisân bütün tâbî' konularının öğretiminde yeterli olduğu söylenebilir. Ayrıntıya girmeden sade bir anlatımla konuların öğretilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bunun yanında sette konu dışı örnek cümlelere yer verilmesi öğrencinin zihninde soru işareti bırakabilir. Örneklerin sadece konuyla ilgili cümlelerden oluşturulması daha verimli bir öğretimi ve öğrenimi sağlayabilir. *el-Arabiyyetu beyne yedeyk* atıf ve sıfat konularını yüzeysel olarak ele almıştır. Setin bu konularda yetersiz olduğu ifade edilebilir. Diğer konularda da daha fazla ayrıntı verilmesi konuların öğrenilmesini güçleştirebilir. Bu belirtilen durumlar setin olumsuz yönleri olarak görülmüştür. Ayrıntıya girilen konularda sadeleştirmeye gidilmesi, net ifadelerle kuralların verilmesi öğrencinin konuya ilgisini artırabilir. Öğrenmeyi kolaylaştıran bir unsur olabilir.

Yabancı dilde gramer kurallarının öğretiminde öğretmen ve öğrenci ihtiyaçlarının belirlenmesi öğrenimi kolaylaştırabilir. Bu ihtiyaçlara göre öğretim materyalleri ve yöntemleri seçilebilir. Anadili Arapça olmayanlara tâbî'lerin öğretiminde eksik ve fazla yönleri dikkate alınarak *Silsiletu'l-lisân* ve *el-Arabiyyetu beyne yedeyk* dil öğretim setleri ders materyali olarak tercih edilebilir. Kullandıkları öğretim yöntemleriyle Arap dilinin temel beceri alanlarında bu dili öğrenenlere katkı sunabilirler.

Kaynakça

Abdul Qader, Malek Hassan Mahmoud. "Silsiletu'l-Lisân Kitabında Geçen Arapça Kelimelerde Anlam Değişmesi". *Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 19/2 (2020), 821-849.

Abdulaziz, Hâlid. *en-Nehvu't-tatbîkî*. Mansûra Mısır: Dâru'l-lu'lu', 3. Basım, 2019.

Abs, Muhammed vd. *Arapça Dil Serisi / Silsiletu'l-Lisan*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 4. Basım, 2014.

Abs, Muhammed Subhî vd. *Silsiletu'l-Lisân Delilu'l-Muallim*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2013.

Açık, Kerim vd. "Arap Dili Eğitiminde Kullanılan Silsiletu'l-lisan Setinin Öğrenci-Öğretmen Görüşlerine Göre Yöntemsel Açından Değerlendirilmesi ve Eksik Yönlerine Çözüm Önerileri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2016), 181-204.

Alalawneh, Fatmeh W - Reichelt, Melinda. *Strategies Used to Teach Arabic as a Foreign Language*. The Universty of Toledo, 2018.

Alruhban, Ahmad Nawaf vd. *Yabancılara Arapça Öğretimi İçin : Arapça Öğretim Rehberi (Alan Uygulamaları)*. ed. Ahmad Nawaf Alruhban - Mutassem Mohammad Hamad. [İstanbul]: Akdem Yayınları, 2017.

Altun, Ahmet. *Türklere Arapça Öğretim Yöntem ve Teknikleri Sorunlar ve Çözümler*. [İstanbul]: Akdem Yayınları, 2017.

Aytaş, Gıyasettin - Çeçen, M. Akif. "Ana dili eğitiminde dil bilgisi öğretiminin yeri ve önemi". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 0/27 (2010), 77-89.

Başkan, Özcan. *Yabancı Dil Öğretimi İlkeler ve Çözümler*. ed. Oraliş Meral. İstanbul: Multilingual, 2006.

Çöğenli, Sadi. *Ayet ve Hadis Örneklili Arapça Dilbilgisi Nahiv*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2014.

Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Nahiv*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2004.

Demirtaş, Ahmet. *el-Arabiyyetu Beyne Yedeyk ve Silsiletu'l-lisan'ın Dört temel dil Becerisi Yönünden Karşılaştırılması*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Doğan, Candemir. *Arapça Öğrenim ve Öğretim Kılavuzu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2011.

Dolunay, Salih Kürşad. "Dil bilgisi öğretiminin amacı ve önemi". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 0/27 (2010), 275-284.

Ebû Nuvvâs, Omer Muhammed Ali. *et-Tevâbi' fî Dav'i 'İlmi'l-Muâsir*. Câmiatu Mute, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Fevzan, Abdurrahman İbrahim vd. *el-Arabiyyetü Beyne Yedeyk*. Riyad: el-Arabiyyetü li'l-Cemi', 2011.

Fevzân, Abdurrahman İbrahim. *İdâât li Muallimi'l-luğati'l-Arabiyye li Ğayri'n-Nâtikîne bi hâ*. Riyad, 2013.

Hakçıoğlu, Muhammed Meşhud. "Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar". *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 48 (2020), 115-138.

Hassûn, Câsim Mahmûd el- - Halîfe, Hasan Ca'fer el-. *Turuku Ta'lîmi'l-luğati'l-Arabiyye fi't-Ta'lîmi'l-âm*. el-Beyzâ: Dâru'l-Kutubi'l-vataniyye, 1. Basım, 1996.

İbn Hişâm, el-Ensâri. *Şerhu Katru'n-nedâ ve Bellu's-sadâ*. Dâru'l-hudâ ve'r-reşâd, 1. Basım, 2007.

Koç, Sadık. *Bedel ve Atf-ı Beyan'ın Arap Gramerindeki Yeri ve Mukayesesi*. Fırat Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Muhammed, 'Ivad Ahmed Adrûb - al'Usaymî, Ârif b. Şec'ân. "Linguistic Structures Common in Arabic Language Education Chains for non-native Speakers: (Arabic as a Model for Young learners) Descriptive, Analytical Evaluative Study". *Ta'lîmu'l-'Arabiyye Luğaten Sâniyyeten* 2 (2000), 45-109.

Nurviyanti, Siti. "et-Tarîkatu'l-istikrâiyye fi Ta'lîmi't-Tevâbi'". *al Mahâra: Jurnal Pendidikan Bahasa Arab* 3/1 (2017), 124-149.

Şahenk Erkan, Seda Senem. "Fransızca Dilbilgisi Öğretiminin Karma Yöntemle Değerlendirilmesi". *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi* 6 (2016), 124-135.

Yazıcı, Özge. *Sisiletu'l-lisân Adlı Ders Kitabının Biçim ve İçerik Açısından İncelenmesi*. Gazi Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Yıldız, Ahmet. "Türkiye'de Arapça Öğretiminde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *Yüksek Öğretimde Arapça Eğitimi 1*. 39-53. Konya: Palet Yayınları, 2020.

Yılmaz, Hacı. "el-Yâsemîn İsimli Arapça Eğitim Setinin Dilbilgisi Öğretim Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi". *Turkish Studies Language and Literature* 14/2 (2019), 995-1011.

Yılmaz, Hacı. "Silsiletu'l-lisan İsimli Arapça Eğitim Setinin Dilbilgisi Öğretim Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi". *Journal of Human Sciences* 16/3 (2019), 721-735.

XVI. YÜZYILA AİT İKİ MEMLÛK CİLDİNİN TEZYİNÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF TWO MAMLUK BINDINGS OF THE XVI. CENTURY
IN TERMS OF ENRICHING

Betül Şahin

Öğr. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Islamic History And Arts

bsahin@kmu.edu.tr

 0000-0003-3907-5379

Makale Türü <i>Article Type</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>
Geliş Tarihi <i>Date of Submission</i>	24.08.2023
Kabul Tarihi <i>Date of Acceptance</i>	10.09.2023
Yayın Tarihi <i>Date of Publication</i>	30.09.2023
Yayın Sezonu <i>Pub Date Season</i>	Eylül <i>September</i>
DOI	
Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Değerlendirme <i>Peer-Review</i>	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme <i>Single anonymized AInternal (Editor board member) Double anonymized - Two External</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited</i>
Atf Bilgisi <i>Citation</i>	Betül Şahin, "XVI. Yüzyıla Ait İki Memlûk Cildinin Tezyinî Açısından Değerlendirilmesi", Hikem 1/1 (2023), 17-36.

Öz

XVI. yüzyıl, Orta Çağ'ın en büyük İslam devletlerinden biri olan Memlûkler için sonun habercisidir. Kısa süreli saltanatlardan sonra 1501 yılında tahta çıkan Kansu Gavri Memlûkler'in son büyük sultanı olarak zikredilmektedir. İçte istikrarı yeniden sağlamak adına sert bir politika izleyen Sultan, bir taraftan da harici düşmanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Sultan Kansu Gavri yaşanan bütün mali sıkıntılara rağmen, diğer Memlûk sultanları gibi saltanatının ihtişamını yansıtacak eserler yaptırmaktan geri kalmamıştır. Kahire'de inşa ettirdiği Kansu Gavri Külliyesi adını yaşatacak görkemli bir eserdir. Sultan Kansu Gavri yine diğer Memlûk sultanları gibi hazinesi için kendi adına çok güzel yazma eserler hazırlatmış. Dönemin ünlü hattatları tarafından hazırlanan bu kıymetli eserler, aynı özenle tezhiplenmiş ve yine aynı özenle ciltlenmiştir. Ancak Memlûk devletinde sadece sultanlar değil emirler de zenginliklerini ve güçlerini simgelemek adına kendileri için çok kıymetli yazma eserler hazırlatmışlardır. Son Memlûk sultanı olarak tarihe geçen Tomanbay henüz nâib iken hazinesi için yazma eser hazırlatan emirlerden sadece biridir. Bu çalışmada kullanılacak eserlerden ilki Sultan Kansu Gavri'nin, ikincisi ise Tomanbay'ın hazinesi için hazırlanmıştır. Bu iki eser şu an Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'na kayıtlı bulunmaktadır. XVI. yüzyılın başlarına ait olan bu iki ciltte farklı tonlarda kahverengi deri kullanılmıştır. İkisi de miklebli olup, ön ve arka kapaklar aynı karakterde bezenmiştir. Makalemizde sunulan bu örnekler motif ve kompozisyon özellikleri açısından tahlil edilmiş ve Memlûk cild sanatı içindeki yerleri değerlendirilmiştir. Ulaşılan veriler neticesinde Tomanbay için hazırlanan eserin cildinin de Sultan Kansu Gavri dönemi özelliği gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XVI. Yüzyıl, Memlûk, Kansu Gavri, Tomanbay, Cild

Abstract

The XVI. century heralded the end of the Mamluks, one of the greatest Islamic states of the Middle Ages. Qansuh Ghawri, who ascended to the throne in 1501 after short reigns, is mentioned as the last great sultan of the Mamluks. The Sultan, who pursued a harsh policy to restore internal stability, also had to deal with external enemies. Despite all the financial difficulties, Sultan Qansuh Ghawri, like other Mamluk sultans, did not refrain from building works that would reflect the splendor of his reign. The Qansuh Ghawri Complex he built in Cairo is a magnificent work that will keep his name alive. Sultan Qansuh Ghawri, like other Mamluk sultans, had beautiful manuscripts prepared for his treasury. These precious works, prepared by the famous calligraphers of the period, were illuminated with the same care and bound with the same care. However, not only the sultans but also the emirs in the Mamluk state had very valuable manuscripts prepared for themselves in order to symbolize their wealth and power. Tomanbay, the last Mamluk sultan, is just one of the emirs who had manuscripts prepared for his treasury while he was still a regent. The first of the works to be used in this study was prepared for the treasury of Sultan Qansuh Ghawri and the second for the treasury of Tomanbay. These two works are currently registered in the Hagia Sophia Collection of the Suleymaniye Library. These two bindings from the early 16th century are bound in different shades of brown leather. Both of them have a miklep, and the front and back covers are decorated in the same character. These examples presented in our article are analyzed in terms of their motifs and compositional characteristics, and their place in Mamluk bookbinding art is evaluated. As a result of the data obtained, it has been determined that the binding of the work prepared for Tomanbay also shows the characteristics of the Sultan Kansu Gavri period.

Keywords: XVI. Century, Mamluk, Qansuh Ghawri, Tomanbay, Binding.

Giriş

XVI. yüzyılın gelişi Memlûk devleti için sonun başlangıcı olmuştur. Tahtta yaklaşık yirmi sekiz yıl kalan ve Burcî Memlûkler'in en büyük hükümdarı sayılan Sultan Kayıtbay (1468-1496) ülkede istikrarı sağlamayı başarmıştır⁴². Ancak onun ardından beş yıl içinde tahta çıkan beş sultandan üçünün öldürülmesi Memlûk topraklarında istikrarın yeniden bozulmasına sebep olmuştur⁴³. Siyasi açıdan karışık olan bu ortamda Kansu Gavri Memlûk sultanı ilan edilmiştir. Kansu'nun sultan olmayı istemediği hatta ağlayarak kabul ettiği ifade edilmektedir⁴⁴.

Tahta çıkan Kansu Gavri (1501-1516) o sırada yaklaşık altmış yaşlarındadır. Çerkes asıllı olan Kansu Gavri, Sultan Kayıtbay'ın memlûklerindenidir⁴⁵. Yeni sultan ülkesinde istikrarı yeniden sağlamak adına, kendinden beklenenin aksine sert bir politika izlemiştir. Ekonomiyi düzeltmek içinse yanlış bir yol izleyerek halktan ağır vergiler almış, hatta haksız müsaderelede bulunmuştur. İçte yaşanan bu sıkıntıların yanı sıra Sultan Kansu dış siyasette de oldukça zor günler yaşamıştır⁴⁶. Ümit Burnu'nu keşfederek kendilerine yeni ticaret yolları bulan Portekizliler, Memlûk devletinin içinde bulunduğu zor durumdan faydalanarak, Kızıldeniz'deki gemilere ve kıyı şeridindeki şehirlere saldırmaya başlamışlardı. Sultan Kansu bu sorunu barışçıl yollarla çözmeye çalışmış, sonuç alamayınca da Portekizlilere karşı kullanmak üzere donanma inşa ettirmişti⁴⁷. Bir taraftan Portekizlilerle uğraşan Kansu Gavri diğer taraftan Osmanlılarla ve Safevîlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadelenin neticesinde en güçlü rakibi olan Osmanlı ordusuyla girdiği Mercidâbık muharebesinde öldürülmüştür⁴⁸.

İzlediği sert politika yüzünden gaddar olarak nitelendirilen Kansu Gavri aynı zamanda entelektüel bir sultan olarak zikredilmiştir⁴⁹. Edebiyatla meşgul olan Sultan Türkçe ve Farsça divanlar kaleme almıştır⁵⁰. Resimli el yazmaları hazırlatan tek Memlûk

⁴² İsmail Yiğit, "Kayıtbay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2022), 25/80.

⁴³ İsmail Yiğit, *Memlûkler: 648-923/ 1250-1517* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 124-125.

⁴⁴ İbn İyas, *Memluk Devleti'nin Son Yılları: Kansu Gavri ve Osmanlılar (1501-1516)*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021), 22.

⁴⁵ Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Kansu Gavri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), 24/314.

⁴⁶ İsmail Yiğit, *Memlûkler: 648-923/ 1250-1517*, 125-127.

⁴⁷ Burak Gani Erol, "Kızıldeniz'de Taht Savaşları", *Derin Tarih Özel Sayı 23* (Kasım 2022), 89-91.

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkn: İbn İyas, *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısırda Osmanlı İdaresi (Bedâyi'ü'z-Zühûr fi Vekâyi'i'd-Duhûr*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016), 110.

⁴⁹ Doris Behrens-Abouseif, "Sultan al-Ghawri and Arts", *School Of Oriental And African Studies 6* (2002), 71-94.

⁵⁰ Kansu Gavri'nin bu eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkn: Orhan Yavuz, *Kansu Gavri'nin Türkçe Dîvânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)* (Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2002); Orhan Yavuz, Mahmut Kafes, "Kansu Gavri'nin Arapça Dîvânı", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 28* (2012), 63-158.

sultanı olan⁵¹ Kansu Gavri ilimle de yakından ilgilenmiştir⁵². Memlûkler'in son büyük Sultanı olan Kansu kendi adıyla anılan oldukça güzel bir külliye de inşa ettirmiştir⁵³. Bu külliye Memlûkler döneminin en güzel celî sülûs yazısına sahip külliyelerinden biri olarak nitelendirilmiştir⁵⁴.

Kansu Gavri Osmanlı ordusunu karşılamak için yola çıkmadan önce, emir Tomanbay'ı "nâibü'l-gaybe" tayin etmiş ve ülkenin yönetimini ona bırakmıştır⁵⁵. Kansu Gavri Mercidâbık muharebesinde⁵⁶ öldürülünce Tomanbay 10 Ekim 1516 tarihinde sultan ilan edilmiştir⁵⁷.

Tomanbay aslında Sultan Kansu Gavri'nin yeğeni olup; tam adı Ebu'n-Nasr el-Melikü'l-Eşref Tomanbay'dır⁵⁸. Bazı kaynaklarda Tumanbay şeklinde geçen bu isim, on binlerin beyi veya efendisi anlamını taşımaktadır⁵⁹. Çerkes asıllı olan Tomanbay satın alındıktan sonra Kayıtbay'a sunulmuş ve onun memlûkleri arasına girmiştir. Eğitimi tamamlayan Tomanbay, zamanla devlet kademelerinde ilerlemiş ve devâdâr-ı kebir olmuştur⁶⁰. Sultan Kansu Gavri Yavuz Sultan Selim'e karşı Suriye'ye hareket ederken Tomanbay'ı nâibü'l-gaybe olarak tayin etmiştir⁶¹. Onun yokluğunda disipline önem verip iyi bir yönetim sergileyince de emirlerin ısrarıyla sultan olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Kahire'yi teslim etmesi karşılığında vadettiği Mısır Valiliği teklifini reddetmiş ve Ridâniye'de⁶² cesurca savaşmıştır. Saltanatı sadece birkaç ay süren son sultan Tomanbay savaşı kaybetmiş ve yaklaşık iki buçuk asırlık Memlûk Devleti tarih sahnesinden silinmiştir⁶³.

XVI. Yüzyıl Memlûk Cildleri

Memlûkler için XVI. yüzyıl kısa sürse de bu kısa zaman zarfında kitap sanatları açısından güzel örnekler verilmeye devam edilmiştir. Köklü bir geçmişi olan ve hatta

⁵¹ Esin Atıl, "Mamluk Painting in the Late Fifteenth Century", *Muqarnas*, II, (1984),169.

⁵² Anonim, *Tuhfetü'l-Memlûk: Siyâsetnâme*, çev. Yakup Kara (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 45.

⁵³ Bu külliye hakkında ayrıntılı bilgi için bkn: Doris Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo an Introduction* (Leiden: Brill, 1998); Doris Behrens-Abouseif, "Kansu Gavri Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), 316-317.

⁵⁴ Nassar Mansour, "İslâm Tarihinin Paha Biçilmez Mushafları Kahire'de Yazılmıştır", *Derin Tarih Özel Sayı 23* (Kasım 2022), 190.

⁵⁵ İsmail Yiğit, *Memlûkler: 648-923/ 1250-1517*, 130.

⁵⁶ Feridun Emecen, "Mercidâbık Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2004), 29/, 174-176.

⁵⁷ İbn İyas, *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısırda Osmanlı İdaresi (Bedâyi'ü'z-Zühûr fi Vekayi'i'd-Duhûr*, 82-83.

⁵⁸ Cüneyt Kanat, "Tomanbay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 41/236.

⁵⁹ <https://arabicpost.net/طومان-باي/16/11/2019/ثقافة/>

⁶⁰ Cüneyt Kanat, "Tomanbay", 41/236.

⁶¹ İsmail Yiğit, *Memlûkler: 648-923/ 1250-1517*, 130.

⁶² Bu savaş hakkında ayrıntılı bilgi için bkn.:İbn İyas, *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısırda Osmanlı İdaresi (Bedâyi'ü'z-Zühûr fi Vekayi'i'd-Duhûr*.

⁶³ Feridun Emecen, "Ridâniye Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2008), 87-88.

kendine has bir üslûp oluşturan Memlûk cild sanatı⁶⁴, bu dönemde de gelişimine devam etmiştir.

XV. yüzyılda örnekleri görülen, nebâti tezyînatlı zencirek-bordürler XVI. yüzyılda da yapılmaya devam edilmiştir. Memlûk cildlerinde görülen bu zencirekleri diğerlerinden ayıran husus, küçük kalıplarla yapıyor olmalarıdır. Bu yüzyılda yine, önceki yüzyıllarda da sıkça kullanılan birkaç sıra zencirek uygulamalarına devam edilmiştir.

Yine XV. yüzyılın ikinci yarısında örnekleri görülen mavi tahrir uygulamalarının bu dönemde de devam ettiği görülmektedir. Cetvellerde ve köşebent, salbek, şemse gibi formlarının etrafına çekilen tahrirlerde uygulanan mavi rengin Memlûk cildleri için ayırt edici bir özellik olduğu düşünülmektedir.

Memlûk cildlerinde bir taraftan yeni tasarımlar denenirken, diğer taraftan eski uygulamaların yapılmaya devam edildiği görülmektedir. Ancak XVI. yüzyıl Memlûk cildlerinde, yuvarlak şemseli veya tüm kapağı kaplayan ve geometrik formlardan oluşan örneklerin çok tercih edilmediği görülmektedir. Bu dönem cild kapaklarında daha çok oval şemse kompozisyonları tercih edilmiştir.

Bu çalışmada kullanılan ilk örnek, temellük kitabesinden anlaşıldığı üzere Sultan Kansu'nun hazinesi için hazırlanmış dînî konulu bir eserdir. *Kıssatü Şuayb Alehisselam* isimli bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'na 3357 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Her sayfasında dokuz satır bulunan eser otuz varaktan oluşmaktadır.

Sûre başı tezhibine benzemekle birlikte hâtîme sayfasında bulunduğu için hâtîme tezhibi olarak adlandırılabilir dikkörtgen kitabeliğin içine yazılan ifadeden

(خدمة المملوك جان تمر الاشرقي من طبقة الاربعين) eserin Cantimur el-Eşrefi'nin hizmeti⁶⁵ olduğu anlaşılmaktadır (Görsel:1).

Örnek: 1, Görsel: 1, *Kıssatü Şuayb Alehisselam*, XVI. Yüzyıl Başı, Ayasofya Koleksiyonu: 3357, Hatime Sayfası.

Eserin zahriye tezhibi, kenarlarda boşluk bırakılarak dikkörtgen oluşturacak şekilde tasarlanmıştır.

Üstte bulunan yatay dikkörtgen kitabeliğin içinde eserin ismi:

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bk.: Betül Şahin, *Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Bulunan Memlûk Cildleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022).

⁶⁵ Kırklar tabakasından Cantimur el-Eşrefi bu eseri hazırlamış yahut hazırlatmıştır.

کتاب قصة شعيب عليه السلام

Alttaki madalyonun içinde ise temellük kitabesi:

برسم خزانة المقام الشريف ملك البرتين و البحرين مولانا السلطان الملك الاشرف ابو النصر قانصوه
الغورى

şeklinde verilmiştir (Görsel: 2).

Sayfanın kenar boşluklarında ise Osmanlı Sultanı I. Mahmud (1730-1754)'un mührü⁶⁶ ve vakıf kaydı bulunmaktadır. Burada görülen diğer mühür⁶⁷ ise Evkâf-ı Haremeyn Müfettişi Şeyhzâde Ahmed Efendi'ye aittir.

Örnek: 1, Görsel: 2, Kıssatü Şuayb Alehisselam, XVI. Yüzyıl Başı, Ayasofya Koleksiyonu:
3357, Zahriye Sayfası.

Eserin sırt ve sertab kısmında yırtılmalar bulunmaktadır. Bu yırtılmalar çok ciddi boyutta olmayıp, motif ve kompozisyon tahlili yapılmasına da engel teşkil etmemektedir. Eser bu haliyle oldukça iyi durumdadır.

Kahverengi deri cildin ön ve arka kapağı aynı karakterdedir (Görsel: 17-18).

Kapaklarda altın ve soğuk cetvellerin arasında iki sıra zencirek bulunmaktadır. Dışta bulunan geçmeli zencirek genişçe olup, soğuk bırakılmıştır. İçte ise çok ince sarmal zencirek bulunmaktadır ve bu diğer zencireğin aksine altınlanmıştır (Görsel:3).

Köşelerde üçgen şeklinde düğüm motifiyle köşebent oluşturulmuştur. Oldukça küçük olan bu köşebentler altınlanmıştır (Görsel: 3).

⁶⁶ Günay Kut, Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 61.

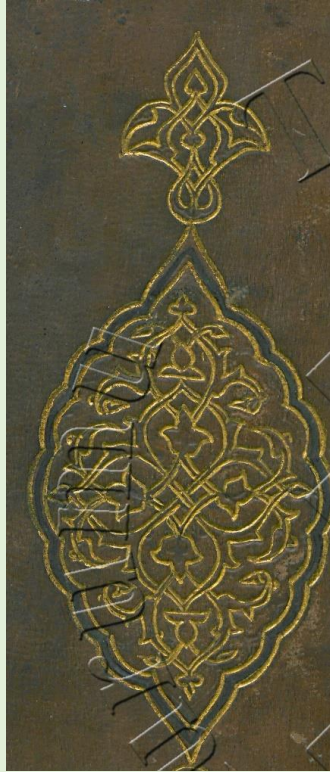
⁶⁷Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, "Mühür Veritabanı", 2 Eylül 2023, <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yeckmu0615>.

Örnek: 1, Görsel: 3, Kıssatü Şuayb Alehisselam, XVI. Yüzyıl Başı, Ayasofya Koleksiyonu: 3357, Arka Kapak, Zencirek ve Köşebent, Detay.

Salbek bulunmaktadır ve iri bir tepelik şeklindedir. $\frac{1}{2}$ simetrlili rûmîli olan salbekler oldukça yetkindir (Görsel:4).

Kapaklarda dilimli, oval şemse bulunmaktadır. Salbeklere nispetle daha küçük olan şemse $\frac{1}{4}$ simetrlili, rûmîlidir. Şemsenin etrafına iki sıra altın tahrir çekilmiş olup, bu tahrirlerin arasına kalınca mavi bir tahrir daha çekilmiştir. Kapak şemselerinde daha koyu olarak görülen bu tahririn rengi, mikleb şemsesi sayesinde tespit edilebilmiştir (Görsel:4).

Örnek: 1, Görsel: 4, Kıssatü Şuayb Alehisselam, XVI. Yüzyıl Başı, Ayasofya Koleksiyonu: 3357, Arka Kapak, Salbek ve Şemse.

Cildin sertabı bulunmaktadır ve bezemesizdir. Tezyîn edilen mikleb zencirekleri ve köşebentli kapaklarla aynı karakterdedir. Mikleb şemsesi ise kapaklardaki gibi oval olmayıp yuvarlaktır. Sekiz dilimli olan şemse içi ¼ simetridir, rumûlidir. Şemsenin etrafına iki sıra altın tahrir çekilmiş ve bu tahrirlerin arasındaki kalınca tahrir maviye boyanmıştır (Görsel: 5-6).

Örnek: 1, Görsel: 5-6, Kıssatü Şuayb Alehisselam, XVI. Yüzyıl Başı, Ayasofya

Koleksiyonu: 3357, Mikleb Zencirek-Köşebent (solda) ve Şemse (sağda) Detay.

Kapak içleri düz kâğıtla kaplanmıştır ve herhangi bir bezeme bulunmamaktadır (Görsel: 19).

Bu çalışmada sunulan ikinci örnek Sultan Tomanbay için hazırlanmıştır. Ancak Tomanbay bu eseri hazırlattığında henüz nâiptir. Memlûkler’de sadece sultanlar değil emirler de kendileri için yazma eserler hazırlatmışlardır⁶⁸. Hazırlatılan bu eserlerin özenle yazıldığı, tezhiplendiği ve cildlendiği görülmektedir.

Eser Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu’na 3340 envanter numarasıyla kayıtlıdır. *Fezâilü’ş- Şam ve’ d-Dimeşk* isimli eser Zilkade 911/ Mart-Nisan 1506 ketebelidir. Her sayfası yedi satır şeklinde yazılan eser, iki yüz seksen varaktan oluşmaktadır. Müstensihî Abdurrahman es-Sâlihî b. Muhammed olup eserdeki kayıttan Muhammed’in Emeviyye Camii’nde muvakkit⁶⁹ olduğu anlaşılmaktadır.

Zahriye sayfası, kenarlarında sayfa boşluğu bırakılarak dikdörtgen olarak tasarlanmıştır. Oldukça sade olan zahriye tezhibi, üstte bulunan yatay dikdörtgen kitabeliğe yapılan yapraklardan oluşmaktadır. Bezemeli olan bu kitabeliğin içinde eserin ismi:

كتاب فضائل الشام و الدمشق

Alttaki dikey dikdörtgen kısmın içinde siyah mürekkeple yazılan metinde:

⁶⁸ Cengiz Tomar, “Kılıçtan Kalemle Memlûklerin Entellektüel Hayatı”, *Derin Tarih Özel Sayı 23* (2022), 55.

⁶⁹Muvakkit Arapça bir kelime olup; zamanı tayin eden anlamına gelmektedir. Muvakkithanelerde görevli olan muvakkitler güneşe bakarak namaz vakitlerini bildirmekle ve saatleri ayarlamakla görevlidirler.

وذكر ما فيها من الاثار و البقاع الشريفة جمع ابي الحسن علي بن محمد بن شجاع الربيعي المالكي المعروف بابن ابي الهول رواية ابي الحسن علي بن احمد بن زهير المالكي

En alta ise altınla:

برسم الخزانة العالية المولوية الاميرية الكبرى الملكية المالكية السيفية طومان باي نايب القلعة المنصورة بالشام المحروسة اعز الله انصاره

ifadesi geçmektedir.

İlk örnekte olduğu gibi bu eserde de Osmanlı sultanı I. Mahmud'un ve Evkâf-ı Haremeyn Müfettişi Şeyhzâde Ahmed Efendî'nin mühürleri bulunmaktadır (Görsel: 7).

Örnek: 2, Görsel:7, Fezâilü'ş- Şam ve'd-Dimeşk, 911/1506, Ayasofya Koleksiyonu: 3340, Zahriye Sayfası.

Koyu kahverengi deriden yapılan ciltte yer yer yıpranmalar görülmektedir. Cetvellerde kullanılan altının silindiği, köşebent ve şemse bezemelerinde kullanılan altında ise dökülmeler görülmektedir. Ancak bunlar motif ve kompozisyon tahlili yapılmasına engel teşkil etmemektedir. Cild bu haliyle oldukça iyi durumdadır.

Ciltte ön ve arka kapak aynı tezyîn edilmiştir (Görsel: 20-21). Öncelikle altınla ve soğuk cetvellerin arasına yerleştirilmiş bir sıra zencirek bulunmaktadır. Küçük kalıplarla yapılan bu rûmîli zencirek soğuk bırakılmıştır (Görsel: 8).

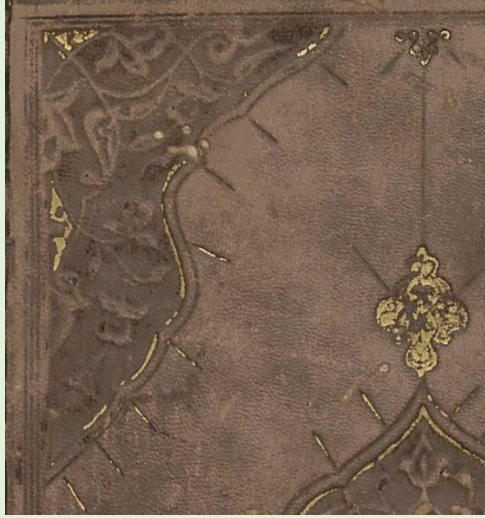

Örnek: 2, Görsel:8, Fezâilü's- Şam ve'd-Dimeşk, 911/1506, Ayasofya Koleksiyonu: 3340, Ön Kapak Zencirek Detay.

Kapaklarda dilimli köşebent bulunmaktadır ve içleri hatâyi grubu motiflerle bezenmiştir. Köşebentlerin etrafına iki sıra tahrir çekilmiş olup, daha içte olanı altınlanmıştır. Tahrirlerden sonra altınlı sade tığlar yerleştirilerek köşebent kompozisyonu tamamlanmıştır (Görsel:9).

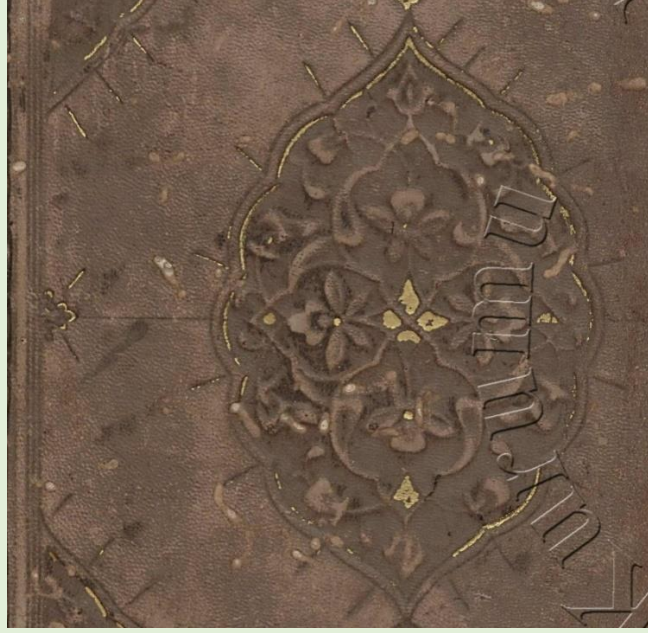
Kapakların kenar ortalarına birer tane düğüm motifi yerleştirilerek kapak bezemesi zenginleştirilmiştir. Bu düğüm motiflerinin altınlandığı görülmektedir (Görsel:9).

Salbek bulunmaktadır ve tepelik şeklindedir. Şemseye oranla küçük yapılan bu mülemma salbekler $\frac{1}{2}$ simetrlili rûmîli olarak tezyin edilmiştir (Görsel:9).

Örnek: 2, Görsel:9, Fezâilü's- Şam ve'd-Dimeşk, Ayasofya Koleksiyonu: 3340, Arka Kapak Köşebent, Salbek, Detay.

Kapaklarda dilimli, oval şemse bulunmaktadır. Şemse içi $\frac{1}{2}$ simetrlili, hatâyilidir. Şemsenin etrafına iki sıra altın tahrir çekilmiş olup, özellikle ikinci tahririn altınlarının büyük kısmı dökülmüştür. Şemse etrafına yerleştirilen sade tığlarla kompozisyon tamamlanmıştır. Tahrirlerde olduğu gibi, bu tığların da altınlarının döküldüğü görülmektedir (Görsel: 10).

Örnek: 2, Görsel: 10, Fezâilü's- Şam ve'd-Dimeşk, Ayasofya Koleksiyonu: 3340, Arka Kapak Şemse Detay.

Bezemeli olan sertabda bir sıra sarmal zencirek bulunmakta olup bu zencirek soğuk bırakılmıştır. Sertab bu zencirekten sonra yine soğuk cetvellerle üç dikdörtgen paftaya ayrılmıştır. Ortadaki pafta kenardakilerden daha uzun olup, bezeme olarak da diğer ikisinden farklıdır. Uçlardaki paftaların köşelerine birer tane şeşberk motifi ile ortasına on iki dilimli bir yuvarlak yerleştirilmiştir. Merkezine altı kollu yıldız ve bu yıldızın uzantılarına geçmeler yerleştirilen bu bezeme durak motifini hatırlatmaktadır. Hem şeşberkler hem de bu motif altınlanmıştır. Ortadaki pafta ise hatâyi grubu motiflerle bezenmiştir (Görsel: 11).

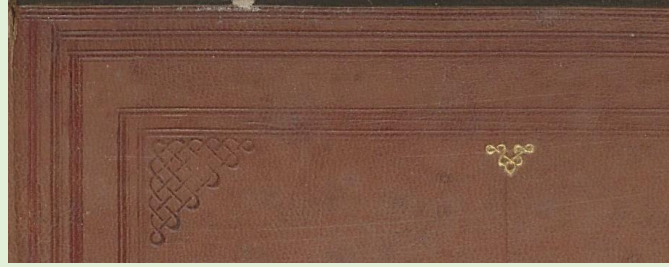
Örnek: 2, Görsel:11, Fezâilü's- Şam ve'd-Dimeşk, Ayasofya Koleksiyonu: 3340, Sertab.

Sertab gibi mikleb de bezemelidir. Zencireği ve köşebentleri kapaklarla aynı olan miklebin şemsesi ise $\frac{1}{2}$ 'dir (Görsel: 12).

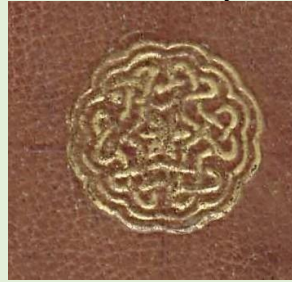
Örnek: 2, Görsel: 12, Fezâilü'ş- Şam ve'd-Dimeşk, Ayasofya Koleksiyonu: 3340, Mikleb.

İç kapaklar açık kızıl kahve deriyle kaplanmış ve bezemelidir (Görsel:22). İki sıra cetvel dört kez çekilmiştir. Üçüncü ve dördüncü arasındaki boşluk kalınca tutulmuştur. Bu haliyle zencirek için ayrılmış gibi görünmektedir. Köşelere üçgen şeklinde bir düğüm motifi yerleştirilmek suretiyle köşebent oluşturulmuştur. Dış kapaklara yerleştirilen düğüm motifi iç kapak kenar ortalarında da görülmektedir. Köşebentler soğuk bırakılırken bu düğüm motifleri altınlanmıştır (Görsel: 13).

Örnek: 2, Görsel: 13, Fezâilü'ş- Şam ve'd-Dimeşk, Ayasofya Koleksiyonu: 3340, Arka İç Kapak Köşebent Detay.

İç kapaklarda dilimli yuvarlak şemse bulunmaktadır. Bu şemse motifi sertab paftalarında da kullanılan, merkezinde altı kollu yıldız bulunan motiftir (Görsel:14).

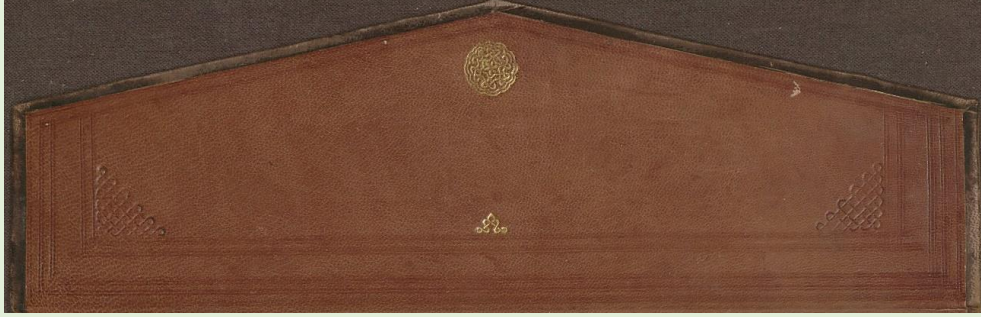
Örnek: 2, Görsel: 14, Fezâilü'ş- Şam ve'd-Dimeşk, Ayasofya Koleksiyonu: 3340, Ön İç Kapak Şemse Detay.

Sertab içi soğuk cetvellerle üç paftaya ayrılmıştır. Uzunlukları birbirine oldukça yakın olan bu paftalar aynı bezemiştir. Küçük birer kapak gibi tasarlanan bu paftaların köşelerine, kapakların kenar ortalarında da görülen düğüm motifi yerleştirilmek suretiyle köşebent oluşturulmuştur. Paftaların ortasına konulan şemse motifi de kapak içlerindekiyle aynıdır. Hem köşebentler hem de şemseler altınlanmıştır (Görsel: 15).

Örnek: 2, Görsel: 15, Fezâilü'ş- Şam ve'd-Dimeşk, Ayasofya Koleksiyonu: 3340, Sertab İçi.

Mikleb bezemesi kapak içleriyle tamamen aynı tasarlanmıştır (Görsel: 16).

Örnek: 2, Görsel: 16, Fezâilü'ş- Şam ve'd-Dimeşk, Ayasofya Koleksiyonu: 3340, Mikleb İçi.

Sonuç ve Değerlendirme

XVI. yüzyılda Memlûk topraklarında yaşanan mali ve siyasi sıkıntılar, sanat hamilerinin kendilerine yakışacak eserler yaptırmasına engel olmamıştır. Son büyük Memlûk sultanı olarak anılan ve yaklaşık on beş yıl tahtta kalan Kansu Gavri belki de bu sanat hamilerinin başında gelmektedir. Sultan hazinesi için saltanatının ihtişamını yansıtacak nitelikte oldukça güzel yazma eserler hazırlatmıştır. Memlûkler’de sadece sultanlar değil emirler de sanatı himaye etmişler ve kendileri için eserler hazırlatmışlardır. Henüz nâib olduğu günlerde kendisi için yazma eser hazırlatan bir emir de son Memlûk sultanı Tomanbay’dır.

Bu çalışmada kullanılan örneklerden ilki Sultan Kansu Gavri, ikincisi ise Tomanbay için hazırlanmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada kullanılan iki örnek de XVI. yüzyılın başlarına aittir. Bu iki cildin motif ve kompozisyon nitelikleri açısından Sultan Kansu Gavri dönemi özelliği gösterdiği tespit edilmiştir. Bu eserler üzerinde yapılan motif ve kompozisyon tahlilleri neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Bu makaleye konu olan iki eserde de temellük kitabesi bulunmaktadır.

İlk örnek bir sultan (Kansu Gavri), ikinci örnek ise bir nâib (Tomanbay)’in hazinesi için hazırlanmıştır.

Her iki eserin cildi de orijinaldir.

İki cildin yapım malzemesi deri olup, farklı tonlarda kahverengi deri tercih edilmiştir. Bu farklılık Memlûk cild sanatının zenginliğini gösterir niteliktedir.

İki örnekte de ön ve arka kapak aynı bezenmiştir.

İki numaralı örnekte bir sıra zencirek bulunurken, bir numaralı örnekte iki sıra zencirek uygulanmıştır.

Her iki örneğin kapak kompozisyonlarında dilimli, oval şemse kullanılmıştır.

Örneklerin ikisinde de sertab bulunmaktadır. Ancak sadece iki numaralı örneğin sertabı tezyin edilmiştir.

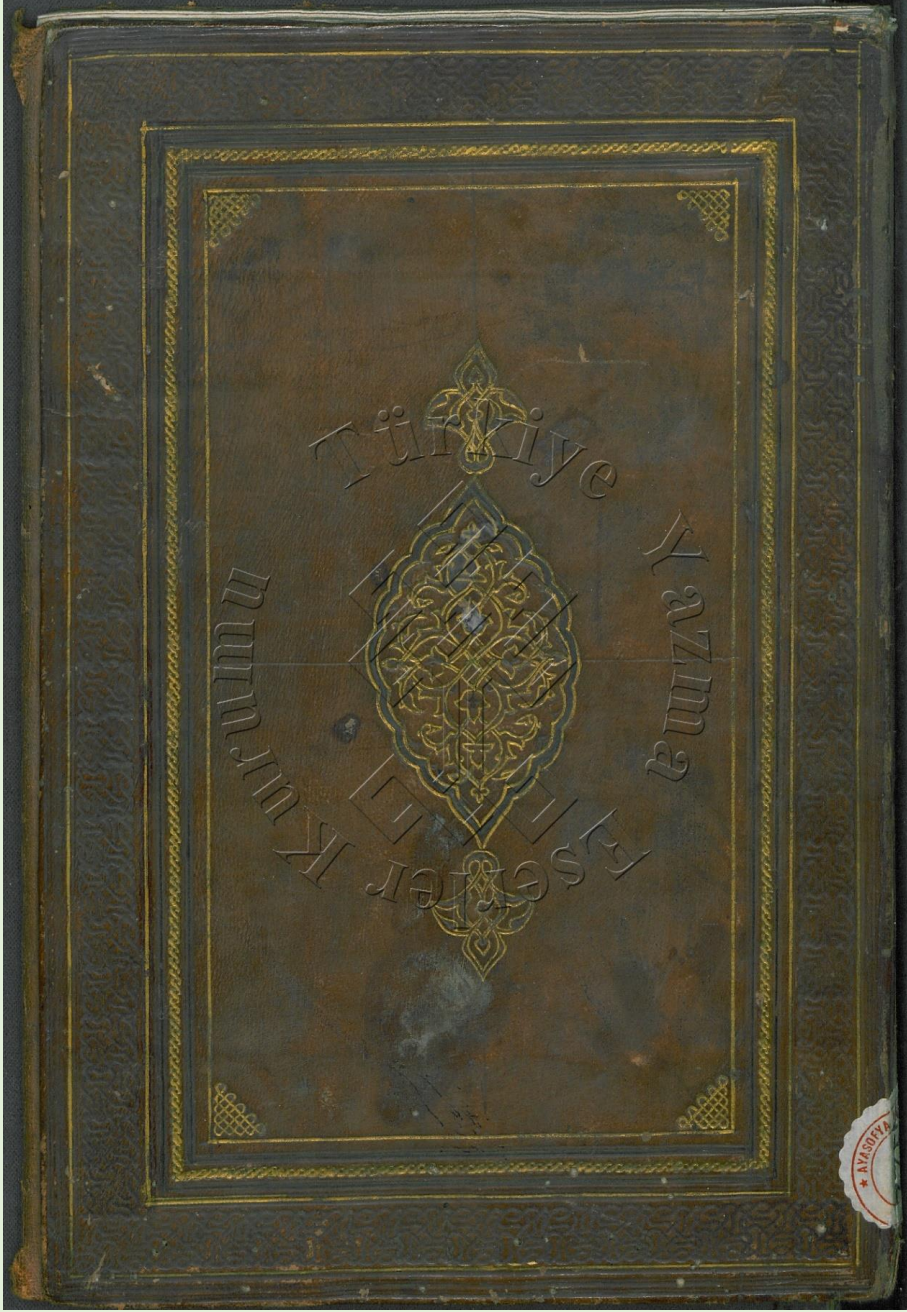
İki cild de miklebli olup, miklebleri de kapakları gibi tezyin edilmiştir.

İlk örneğin kapak içleri düz kâğıtla, ikinci örneğin iç kapakları ise deriyle kaplanmıştır. Deriyle kaplanan bu kapaklar dış kapaklardan farklı olarak tezyîn edilmiştir.

İki numaralı eserin cildindeki işçiliğin daha kaba olduğu, bir numaralı örneğin cildindeki işçiliğin ise daha ince olduğu görülmektedir. İşçiliğe gösterilen bu özen, eserin hazırlandığı haminin kimliğinin önemini göstermesi açısından önemlidir.

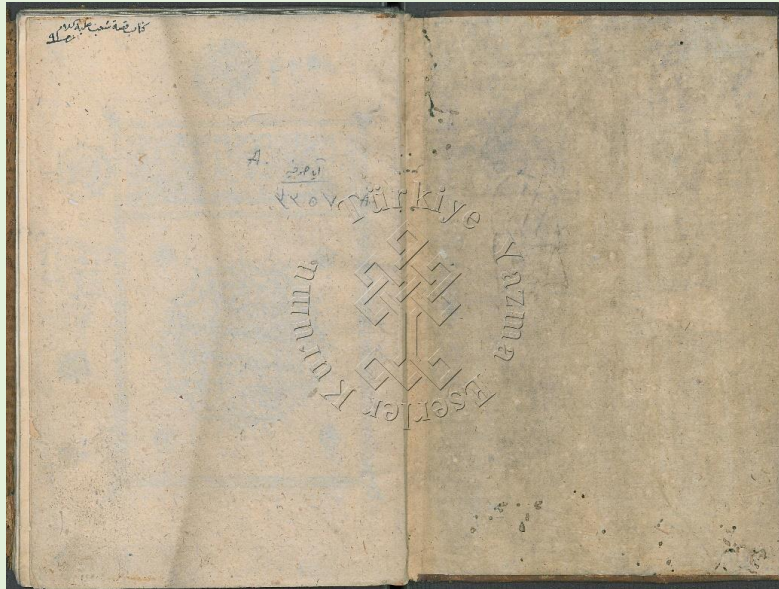
Görseller

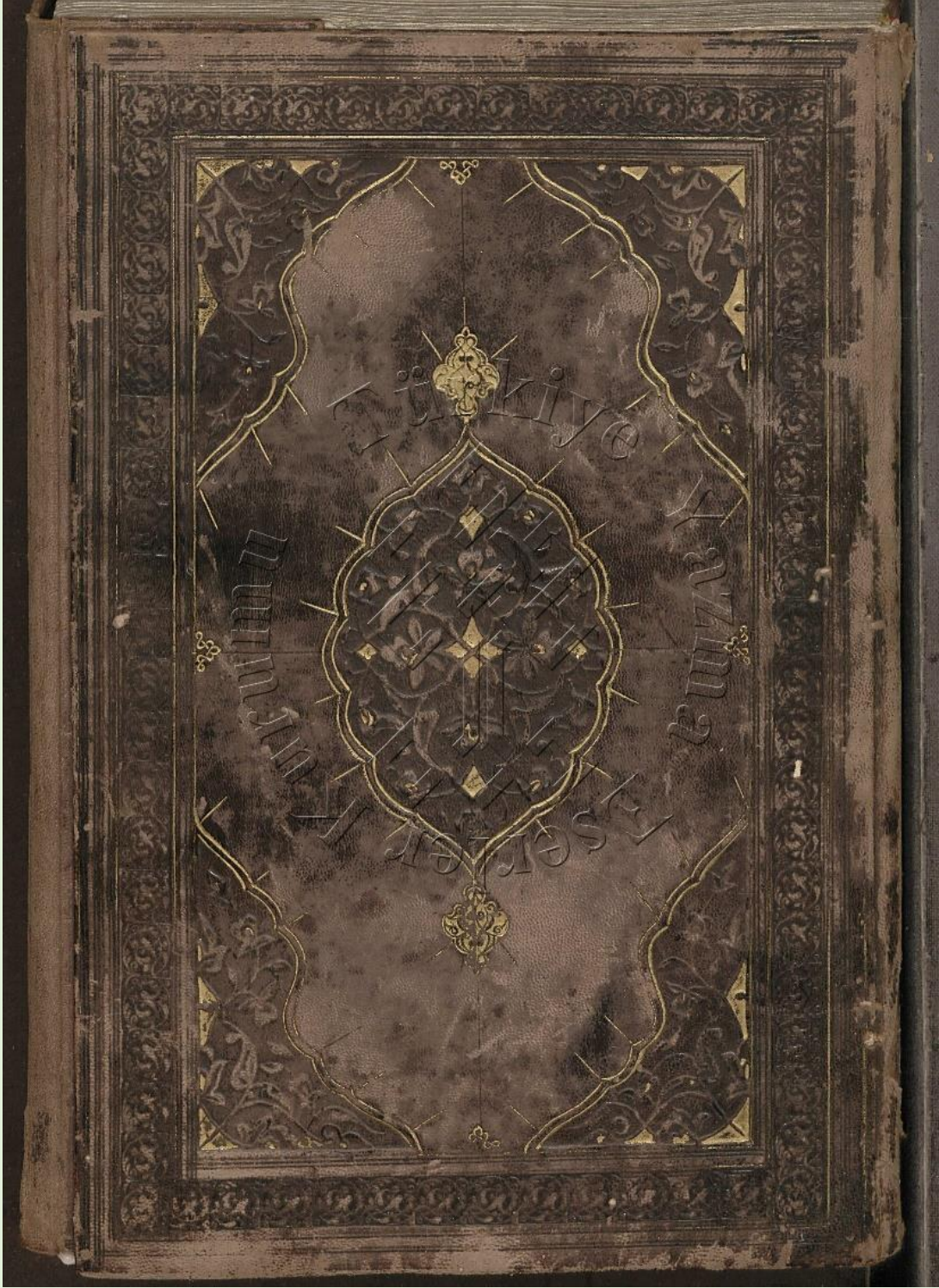
Örnek: 1, Görsel: 17, *Kıssatü Şuayb Alehisselam*, XVI. Yüzyıl Başı, Ayasofya Koleksiyonu: 3357, Ön Kapak.

Örnek: 1, Görsel: 18, Kıssatü Şuayb Alehisselam, XVI. Yüzyıl Başı, Ayasofya Koleksiyonu: 3357, Arka Kapak, Sertab ve Mikleb.

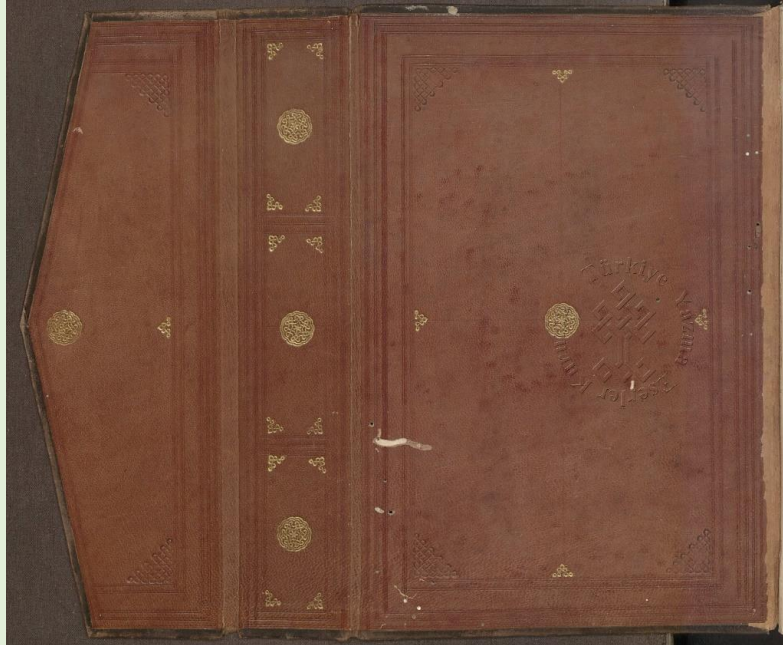
Örnek: 1, Görsel: 19, Kıssatü Şuayb Alehisselam, XVI. Yüzyıl Başı, Ayasofya Koleksiyonu: 3357, Ön İç Kapak.

Örnek: 2, Görsel: 20, *Fezâilü's- Şam ve'd-Dimeşk*, 911/1506, Ayasofya Koleksiyonu: 3340,
Ön Kapak.

Örnek: 2, Görsel: 21, Fezâilü'ş- Şam ve'd-Dimeşk, 911/1506, Ayasofya Koleksiyonu: 3340,
Arka Kapak, Sertab ve Mikleb.

Örnek: 2, Görsel: 22, Fezâilü'ş- Şam ve'd-Dimeşk, 911/1506, Ayasofya Koleksiyonu: 3340,
Arka İç Kapak, Sertab -Mikleb İçi.

Kaynakça

- Anonim. *Tuhfetü'l-Memlûk: Siyâsetnâme*. çev. Yakup Kara. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Arabicpost. "بطل قومي أم قاتل للرُّسل؟ طومان باي بين الروايتين المصرية والعثمانية", 27 Ağustos 2023, <https://arabicpost.net/ثقافة/طومان-باي/16/11/2019>.
- Atıl, Esin. "Mamluk Painting in the Late Fifteenth Century", **Muqarnas**, II, 1984,159-171.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler (1250-1517)*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Ayaz, Fatih Yahya. "Memlûkler". *İslam Târîhi ve Medeniyeti*. 9/445-514. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Behrens-Abouseif, Doris. *Islamic Architecture in Cairo an Introduction*. Leiden: Brill, 3. Basım, 1998.
- Behrens-Abouseif, Doris. "Kansu Gavri Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/316-317. İstanbul, 2001.
- Behrens-Abouseif, Doris. "Sultan al-Ghawri and Arts". *School Of Oriental And African Studies* 6 (2002), 71-94.
- Emecen, Feridun. "Mercidâbık Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.29/174-176. Ankara, 2004.
- Emecen, Feridun. "Ridâniye Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2008), 87-88.
- Erol, Burak Gani. "Kızıldeniz'de Taht Savaşları". *Derin Tarih Özel Sayı* 23 (Kasım 2022), 88-94.
- Es-Seyyid, Muhammed Seyyid. "Kansu Gavri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/314-316. İstanbul, 2001.
- İbn İyas. *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısırda Osmanlı İdaresi (Bedâyi'ü'z-Zühûr fi Vekayi'i'd-Duhûr*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.
- İbn İyas. *Memluk Devleti'nin Son Yılları: Kansu Gavri ve Osmanlılar (1501-1516)*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.
- Kanat, Cüneyt. "Tomanbay". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/236-237. İstanbul, 2012.
- Kut, Günay, Nimet Bayraktar. *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Mansour, Nassar. "İslâm Tarihinin Paha Bıçılmaz Mushafları Kahire'de Yazılmıştır". *Derin Tarih Özel Sayı* 23 (Kasım 2022), 186-191.
- Şahin, Betül. *Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Bulunan Memlûk Cildleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022.
- Tomar, Cengiz. "Kılıçtan Kaleme Memlûklerin Entellektüel Hayatı". *Derin Tarih Özel Sayı* 23 (2022), 48-55.
- Yavuz, Orhan. *Kansu Gavri'nin Türkçe Divânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2002.

Yavuz, Orhan, Mahmut Kafes. "Kansu Gavri'nin Arapça Dîvânı". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2012), 63-158.

Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. "Mühür Veritabanı", 2 Eylül 2023, <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0615>.

Yiğit, İsmail. *Memlûkler: 648-923/ 1250-1517*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.

Yiğit, İsmail. "Kayıtbay". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/80-81. Ankara, 2022.

KİTAB-I MUKADDES'İN PROTESTANLIK ÖNCESİ ALMANCA ÇEVİRİLERİNE BİR BAKIŞ

A LOOK AT THE PRE-PROTESTANT GERMAN TRANSLATIONS OF THE
BIBLE

Salih Çinpolat

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe
ve Din Bilimleri Bölümü

Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Philosophy and Religious Studies

salihcinpolat@kmu.edu.tr

 0000-0003-2065-192X

Makale Türü <i>Article Type</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>
Geliş Tarihi <i>Date of Submission</i>	03.09.2023
Kabul Tarihi <i>Date of Acceptance</i>	08.09.2023
Yayın Tarihi <i>Date of Publication</i>	30.09.2023
Yayın Sezonu <i>Pub Date Season</i>	Eylül <i>September</i>
DOI	
Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Değerlendirme <i>Peer-Review</i>	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme <i>Single anonymized AInternal (Editor board member) Double anonymized - Two External</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited</i>
Atf Bilgisi <i>Citation</i>	Salih Çinpolat, "Kitab-ı Mukaddes'in Protestanlık Öncesi Almanca Çevirilerine Bir Bakış", Hikem 1/1 (2023), 37-50.

Öz

Katolik Hristiyanlıkta Kitab-ı Mukaddes'in Latince çevirisi (Vulgata) esas metin kabul edilirken, Protestanlıkta Latincenin kutsallığına karşı çıkmış, Hristiyan kutsal kitabının farklı dillere çevrilerek mesajının tüm dünyaya ulaştırılmasına önem verilmiştir. Martin Luther, Kitab-ı Mukaddes'in otoritesine vurgu yapmış (Sola Scriptura) ve onu Almancaya çevirmiştir. Böylece Kitab-ı Mukaddes çevirileri Protestanlıkla özdeşleştirilmiş ve çeviri işleminin öncüsü olarak da Martin Luther ön plana çıkarılmıştır. Ancak Protestanlıktan önce de Kitab-ı Mukaddes'in Avrupa'da İtalyanca, Almanca, Flemenkçe ve Fransızca çevirileri yapılmış, Roma Katolik Kilisesi de bu çevirilerle ilgili bir yaptırım uygulamamıştır. Bu araştırmada henüz Protestanlık ortaya çıkmadan önceki yıllarda yapılan ve matbu olarak basılan Kitab-ı Mukaddes'in Almanca çevirilerinden on dört tanesi hakkında bilgi verilmiştir. Bu çeviriler basılan matbaanın sahibine nispet edilerek adlandırılmıştır. Johannes Mentelin, Heinrich Eggestein, Jodocus Pflanzmann, Günther Zainer, Johann Sensenschmidt-Andreas Frisner tarafından basılan ilk beş çeviride eser üzerinde basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir. Çevirilerde kullanılan kelimeler, kağıt özellikleri ve gravürler üzerinde yapılan incelemelerden yola çıkılarak söz konusu beş çevirinin 1464-1476 yılları arasında yayımlandığı kabul edilmiştir. İlk iki çevirinin Strassburg'da, üçüncü ve dördüncü çevirilerin Augsburg'da, beşinci çevirinin ise Nürnberg'de basıldığı değerlendirilmektedir. Daha sonraki yıllarda yayımlanan çevirilerin ise matbaa sahibi, basım yeri ve yılına ait bilgiler şöyledir: Günther Zainer (Augsburg, 1477), Anton Sorg (Augsburg 1477, 1480), Anton Koberger (Nürnberg, 1483), Johann Reinharfd de Grüninger (Strassburg, 1485), Johann Schönsperger (Augsburg, 1487, 1490), Hans Otmar (Augsburg, 1507), Silvan Otmar (Augsburg, 1518). Buna göre henüz Protestan hareket ortaya çıkmadan ve Martin Luther Kitab-ı Mukaddes'i Almancaya çevirmeden önce Kitab-ı Mukaddes'in Almanca çevirileri yapılmış ve yayımlanmıştır. Martin Luther'in Kitab-ı Mukaddes'i Grekçe kaynaklardan Almancaya çevirmesi, halkın anlayacağı kelimeler kullanmaya özen göstermesi, Protestanların da tarihi süreçte Kitab-ı Mukaddes'i farklı dillere çevirmek için gösterdikleri çabalar önemlidir. Ancak Hristiyan kutsal kitabının Latince dışındaki dillere (özellikle Almancaya) yapılan çevirilerinin Protestanlık ve Martin Luther'den önce de var olduğu bilinmelidir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Kitab-ı Mukaddes, Çeviri, Martin Luther, Almanca, Protestanlık

Abstract

While the Latin translation of the Bible (Vulgate) was accepted as the main text in Catholic Christianity, Protestantism rejected the sanctity of Latin and emphasised the importance of getting the message of the Christian holy book to the whole world by translating it into different languages. Martin Luther emphasised the authority of the Bible (Sola Scriptura) and translated it into German. Thus, translation of the Bible became identified with Protestantism and Martin Luther was seen as the pioneer of the translation process. Before Protestantism, however, there were Italian, German, Dutch and French translations of the Bible in Europe, and the Roman Catholic Church imposed no sanctions on these translations. This research provides information on fourteen of the German translations of the Bible that were made and published in print in the years before the emergence of Protestantism. These translations are named after the owner of the printing press. For the first five translations, by Johannes Mentelin, Heinrich Eggestein, Jodocus Pflanzmann, Günther Zainer, Johann Sensenschmidt-Andreas Frisner, the place and date of publication are not indicated on the work. Based on the words used in the translations, the characteristics of the paper and the studies of the engravings, it is assumed that the five translations in question were published between 1464 and 1476. The first two translations are thought to have been published in Strasbourg, the third and fourth in Augsburg and the fifth in Nuremberg. Information on the printer, place and year of the translations published in the following years is as follows Günther Zainer (Augsburg, 1477), Anton Sorg (Augsburg, 1477, 1480), Anton Koberger (Nuremberg, 1483), Johann Reinharfd de Grüninger (Strasbourg, 1485), Johann Schönsperger (Augsburg, 1487, 1490), Hans Otmar, (Augsburg, 1507), Silvan Otmar (Augsburg, 1518). For example, German translations of the Bible were made and published before the Protestant movement arose and before Martin Luther translated the Bible into German. Martin Luther's translation of the Bible from Greek sources into German, his careful use of words that people could understand, and the efforts of Protestants to translate the Bible into different languages in the historical process are important. However, it is important to know that translations of the Christian holy book into languages other than Latin (especially German) predate Protestantism and Martin Luther.

Keywords: History of Religions, Bible, Translation, Martin Luther, German, Protestantism

Giriş

Türkçede *Kitab-ı Mukaddes* veya *Kutsal Kitap* olarak ifade edilen Hristiyanların kutsal kitabı, “Eski Ahit” ve “Yeni Ahit” olarak iki bölümden oluşur. Hristiyanların “Eski Ahit” olarak adlandırdığı kısım, Yahudilerin de kutsal kitabıdır ve aslen İbranicedir. Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Kudüs ve çevresinde Aramicenin yaygınlaşması üzerine M.Ö. V. yüzyıldan itibaren Yahudi kutsal kitabı Aramice kayda alınmış (Targum), M.Ö. III. yüzyılda ise bölgedeki Helenistik kültürün etkisiyle Grekçeye çevrilmiştir (Septuagint).⁷⁰

“Yeni Ahit” ise İsa’nın hayatının, mesajının, havarilerin yaşadıkları olayların, çeşitli bölgelerde yaşayan Hristiyanlara yönelik yazılan mektupların ve kıyamete yakın İsa’nın ikinci defa dünyaya geleceğinin anlatıldığı metinlerdir. İsa’nın, mesajını insanlara duyururken, bölgedeki yaygın konuşma dili olan Aramiceyi kullandığı kabul edilir. Onun hayatını ve mesajını anlatan İncillerin ilk olarak Aramice mi yoksa Grekçe mi yazıldığı konusunda farklı görüşler vardır.⁷¹ Ancak günümüze ulaşan en eski tarihli “Yeni Ahit” metinleri Grekçedir.⁷² İsa’nın Grekçe konuştuğuna dair bir bilgi olmadığından, Grekçe yazılan İncillerin de bir tür çeviri çalışması olduğu söylenebilir.

Pavlus’un Anadolu’ya ve Balkanlara yaptığı misyon yolculukları⁷³ ve İsa’nın mesajının İsrailoğullarına mensup olmayanlar arasında da yayılması gerektiğine yönelik kararların⁷⁴ etkisiyle Hristiyanlık, pagan anlayışa sahip Romalılar ve Grekler arasında yayılmıştır. Bunun yanında Süryani, Kıpti, Ermeni, Habeşi ve Gürcüler arasında da Hristiyanlığı benimseyenler olmuş ve bu dillerde çeviriler de yapılmıştır. Roma merkezli Batı Hristiyanlığı, II. yüzyılın sonlarından itibaren Latinceye öncelik vermiş; Papa I. Damasus’un (305-384) görevlendirmesiyle Jerome (Hieronymus, 347-420) tarafından 405 yılında *Kitab-ı Mukaddes’in* Latince çevirisi tamamlanmıştır.⁷⁵ Böylece Roma merkezli Batı Hristiyanlığı *Kitab-ı Mukaddes’in* Latince çevirisi *Vulgata’yı* esas kutsal metin olarak kullanmıştır. Roma Kilisesi, Latinceyi hem ibadet hem de kutsal kitap dili olarak kabul etmiş, matbaanın icadıyla birlikte *Vulgata’nın* “Güttenberg Bible” (1456), “The Menz Psalter” (1457) ve “The Bamberg Bible” (1460) olarak bilinen baskıları yayımlanmıştır.⁷⁶

⁷⁰ Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü* (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005), 401, 748.

⁷¹ Samuel I. Feigin, “The Original Language of the Gospels”, *Journal of Near Eastern Studies*, 2/3 (1943), 187-197; Funda Toprak, *XVII. Yüzyıla Ait Bir İncil Tercümesi: İnceleme-Metin-Sözlük* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, 2006), 5-6.

⁷² Şaban Kuzgun, *Dört İncil Yazılması, Derlenmesi, Muhtevası, Farklılıkları, Çelişkileri* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2008), 210-211.

⁷³ *Kutsal Kitap* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Yayınları: 2020), Elçilerin İşleri, 13: 1-52; 14: 1-28; 15: 36-41; 16: 1-40; 17: 1-34; 18: 1-23; 19: 1-41; 20: 1-38; 21: 1-26.

⁷⁴ Elç. 15: 1-21.

⁷⁵ Jack P. Lewis- Charles W. Draper, “A History of Bible Translations” <https://www.csmedia1.com/meadowbrookchurch.com/rtbtranslationshistory.pdf> (Erişim: 21 Mayıs 2023).

⁷⁶ Wendell Prime, *Fifteenth Century Bibles A Study In Bibliography* (New York: Anson D. F. Randolph and Company, 1888), 35-38; 49-50; 55-58; 71-87.

Roma Katolik Kilisesi, Latince Vulgata'yı esas almış olsa da Avrupa'da farklı dilleri konuşan Hristiyanlar tarafından kutsal kitabın anlaşılabilmesi için çeviri çalışmalarının yapılması gerektiğini savunanlar da olmuştur. Kitab-ı Mukaddes'i 1382 yılında İngilizceye çevirerek bu alanda öncülük edenlerden biri John Wycliffe (y. 1328-1384)'dir. Daha sonra özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kitab-ı Mukaddes'in İtalyanca, Flemenkçe, İspanyolca, Fransızca ve Almanca çevirileri de yapılmıştır. Örneğin 1471 yılında Nicolas Jenson (1420-1480) ve Nicolo Malermi (1420-1482) tarafından İtalyanca;⁷⁷ daha sonraki yıllarda ise Flemenkçe (1477), İspanyolca (1478) ve Fransızca (1477, 1487) Kitab-ı Mukaddes çevirileri yayımlanmıştır.⁷⁸

Bu dönemde yayımlanan Almanca çevirilerin ise bir hayli fazla olduğu görülmektedir: 1460'lı yıllardan itibaren farklı Alman lehçelerinde⁷⁹ 14 adet "High German" (Hochdeutsch), 4 adet de "Low German" (Plattdeutsch) kategorisinde Kitab-ı Mukaddes çevirisi yayımlanmıştır.⁸⁰ Ancak Kitab-ı Mukaddes'in çevirisi konusunda genelde Martin Luther'in 1522 yılında "Yeni Ahit"i, 1534 yılında ise "Eski Ahit"i Almancaya çevirdiğine vurgu yapılmış⁸¹ ve bu işlem Martin Luther, dolayısıyla Protestanlık ile özdeşleştirilmiştir. Ülkemizde de Protestanlık söz konusu olduğunda Martin Luther'in Kitab-ı Mukaddes'i Almancaya çevirdiğine vurgu yapılmış⁸² hatta onun, Kutsal Kitap'ı Latince dışında bir ulus diline çevirme cesareti gösteren ilk çevirmenlerden olduğu belirtilmiştir.⁸³ Protestanlık öncesi döneme ait Kitab-ı Mukaddes'in Almanca çevirileri hakkında ise, Luther'in çevirisinden önce Latince Vulgata'dan Almancaya çevrilmiş 18 tane Kitab-ı Mukaddes çevirisinin olduğu zikredilse de bu çevirilerin hangi tarihlerde ve kim tarafından yapıldığı/yayımlandığı konusunda bilgi verilmemiştir.⁸⁴

⁷⁷ http://textus-receptus.com/wiki/Bible_translations_into_Italian (Erişim 04 Şubat 2023); Prime, *Fifteenth Century Bibles*, 91-92. (Nicolo Malermi'nin Kutsal Kitap'ın İtalyanca çevirisinin baskı tarihi olarak 1477 yılı da belirtilmiştir.)

⁷⁸ Prime, *Fifteenth Century Bibles*, 92.

⁷⁹ Almanca, farklı lehçeleri ile çeşitlilik gösteren bir dildir. Almanca lehçeleri genel olarak "High German" ve "Low German" olarak iki ana dala ayrılabilir. Kuzey Almanya'nın düz ovalarında yaşayanların konuştuğu lehçeye "Low German" (*Plattdeutsch/Niederdeutsche*), daha dağlık olan güneyde yaşayanların lehçesine ise "High German" (*Hochdeutsch*) denilir. "High German" (Hochdeutsch), okullarda ve medyada kullanılan standart yazılı ve sözlü dili ifade eder. Bkz. <https://language.mki.wisc.edu/essays/high-and-low-german/> (Erişim 01 Şubat 2023).

⁸⁰ Kenneth A. Strand, *German Bibles Before Luther The Story of 14 High-German Editions* (Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1966), 15; "Low German" lehçesindeki Almanca çevirilerin matbaa ve tarihleri ise şöyledir: Heinrich Quentel (Köln 1478/1480); Stephan Arndes, (Lübeck 1494); Lorenz Stuchs (Halberstadt 1522). Bkz. Prime, *Fifteenth Century Bibles*, 91; <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/BIBLIA.htm#GW04296> (Erişim 01 Şubat 2023)

⁸¹ Melissa Petruzzello, "Biblical Translation", *Britannica*, (Erişim 30 Ocak 2023); Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 401-402.

⁸² Ekrem Sarıçioğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002), 368; Hakan Olgun, "Protestanlık", *Yaşayan Dünya Dinleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 123; Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 402.

⁸³ Ayla Akın-Muharrem Tosun, "Kutsal Kitap Çeviri Yöntemlerine Çeviribilimsel Bir Yaklaşım", *International Journal of Language Academy*, 4/13 (2016), 62.

⁸⁴ Hakan Olgun, *Luther ve Reformu Katolisizm'i Protesto* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2016), 154; Rabia Göksel, *Hristiyanlığın Tarihi Sürecinde Kutsal Kitap Tercümelere* (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2021), 51-54.

Bu araştırmada Protestanlık ortaya çıkmadan önceki yıllara ait Kitab-1 Mukaddes'in Almanca çevirilerinden, matbaada basılmış "High German" (Hochdeutsch) kapsamındaki 14 eviri hakkında genel bilgiler verilecektir. Böylece Kitab-1 Mukaddes'in Almancaya eviri işleminin Martin Luther ile başlamadığına ve Protestanlık ncesi çeviriler konusunda Roma Katolik Kilisesi'nin bir aforoz uygulamasına girişmediğine dikkat çekilecektir.

1. Martin Luther ncesi Yayınlanmış Almanca Kitab-1 Mukaddes evirileri (1464-1483)

Martin Luther, 10 Kasım 1483 yılında Saksonya'daki Eisleben kentinde doğmuş, ailesinin Mansfeld'e g etmesiyle 1488'de buradaki Latin Okulu'nda eğitim hayatına başlamış, Erfurt niversitesi'ndeki eğitiminin ardından Felsefe ğretmeni olarak gevlendirilmiştir. Ailesinden uzakta yaşadığı zorluklar, çok yakın arkadaşının hastalanarak ölümü, ailesinin yanından dönerken yolda fırtınaya yakalanması ve ölüm tehlikesi atlatması gibi nedenlerle Augustinci keşişler manastırına girerek Katolik bir papaz olmuştur. Daha sonra Wittenberg niversitesi'nde Teoloji profesörü olarak dersler de veren Luther⁸⁵, Roma Katolik Kilisesi'nin bazı uygulamalarını eleştiren 95 maddelik tezini 1517 yılında Wittenberg Kilisesi kapısına asmaşı sonucu gelişen olaylar neticesinde 1520 yılında Papa X. Leo (1475-1521) tarafından aforoz edilmiştir. Luther, Roma Katolik Kilisesi'ne karşı onu koruyan Saksonya Prensi III. Frederick'in (1463-1525) himayesinde Wartburg şatosu'nda kaldığı dönemde Kitab-1 Mukaddes'i Almancaya evirme çalışmalarına başlamış ve Eylül 1522'de "Yeni Ahit" kısmını, 1534 yılında ise "Eski Ahit" kısmını bitirmiştir.⁸⁶ O, çevirisini yaparken, "evdeki annenin, sokaktaki çocuğun ve pazardaki adamın nasıl konuştuğuna bakarak" uygun kelimeler kullanmaya gayret etmiş ve eviri yöntemi olarak da "Verdeutschen" (Almancalaştırmak) denilen anlayışı esas almıştır.⁸⁷ Martin Luther'in Almanca Kitab-1 Mukaddes evirisinin önemi, kaynak metin olarak Latince yerine Grekeyi esas alması ve Saksonya eyaletindeki lehçeye göre halkın anlayacağı bir eviri yapmaya çalışmasıdır.⁸⁸ Ayrıca Luther'in söz konusu çevirisi edebi Almancanın gelişmesine katkı sağlamış, Goethe Almanların millet olma özelliğini kazanmasında Luther'in etkisine vurgu yapmıştır.⁸⁹ Martin Luther'in Almanca evirisi, onun Katolik Kilisesi tarafından aforoz edilmesinin ardından yayımlandığından, Reform hareketi liderinin çevirisi olarak meşhur olmuş ve Kitab-1 Mukaddes'in Almanca evirisi denilince akla ilk gelen eviri haline gelmiştir.

Kitab-1 Mukaddes'in Almancaya ilk çevirisinin ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte, henüz Martin Luther doğmadan önce Almanca yazılan/basılan birçok Kitab-1 Mukaddes evirisinin olduğu kesindir. Luther ncesi basılan Almanca Kitab-1 Mukaddes evirileri yayımlandığı matbaacıya nispet edilerek adlandırılmıştır. Bu

⁸⁵ Olgun, *Luther ve Reformu Katolisizm'i Protesto*, 33-37.

⁸⁶ Ali Erbaş, *Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 39-55; Olgun, *Luther ve Reformu*, 41-65.

⁸⁷ Akın-Tosun, "Kutsal Kitap eviri Yöntemlerine eviribilimsel Bir Yaklaşım", 62.

⁸⁸ Olgun, *Luther ve Reformu*, 154-156.

⁸⁹ Görsel Ayt, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), 25.

çevirilerden bazılarında basım yeri ve yayım tarihi net olarak belirtilmese de araştırmacılar kullanılan kelimelere, yazım çeşidine/stiline ve sayfalardaki gravürlere göre çevirilerin yayımlandığı matbaa, şehir ve yayım tarihi hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Buna göre, üzerinde açıklayıcı bilgiler yer almasa da Kitab-ı Mukaddes'in Almanca çevirilerinden ilk beşinin basıldığı matbaa, şehir ve muhtemel basım tarihleri konusundaki kanaat şöyledir:

1. Johannes Mentelin, Strassburg, 1464-1466.
2. Heinrich Eggestein, Strassburg, 1470-1473.
3. Jodocus Pflanzmann, Augsburg, 1473-1475.
4. Günther Zainer, Augsburg, 1473-1475.
5. Johann Sensenschmidt-Andreas Frisner, Nürnberg, 1473-1476.⁹⁰

Bu çevirilerle ilgili basım tarihi ve yeri hakkındaki değerlendirmelerde matbaa sahiplerine ilişkin bilgiler de önemlidir. Buna göre Almanca Kitab-ı Mukaddes çevirisinin ilk baskısını yayımlayan *Johann Mentel (Johannes Mentelin)* 1410 tarihinde doğmuş, 1458 yılından itibaren Strassburg'da matbaacılık ve kitapçılık yapmış, aralarında Kitab-ı Mukaddes baskıları da olmak üzere birçok önemli kitap basımını gerçekleştirmiş ve 1478 yılında ölmüştür.⁹¹ Mentelin'in Strassburg'daki matbaasında 1466 yılında basıldığı değerlendirilen Almanca Kitab-ı Mukaddes çevirisi bu alanda matbaada basılan ilk eser kabul edilir.⁹² Bu matbu eserin Münih nüshasında yer alan "1466 27 Junio ward dicz buch gekuft vneingepunden um 12 guld." notu, kitabın 27 Haziran 1466 tarihinde satın alındığına işaret etmektedir.⁹³ Bu Almanca çeviri, iki sütun halinde her sütunda 60 satır yer alacak şekilde 406 yapraktan oluşmaktadır. Ebat ve malzeme özelliği bakımından ise sürekli okumak için elverişli olmadığı söylenebilir.⁹⁴

Kitab-ı Mukaddes'in Almanca çevirilerinde ikinci sırada zikredilen *Heinrich Eggestein*, 1415/1420 yıllarında doğmuş, 1442 yılından itibaren Strassburg'da ikamet etmiş, bir süre Starassburg Piskoposu'nun yanında görev almış, daha sonra da matbaasını kurarak çoğunluğu Latince eserler olmak üzere 50'den fazla eserin basımını gerçekleştirmiştir.⁹⁵ Heinrich Eggestein'e atfedilen Almanca çeviri, bir sayfada iki sütun halinde, her sütunda 60 satır ve 405 yapraktan oluşmuştur.⁹⁶ Ancak bu çevirilerin, o dönemlerde matbaanın yeni yaygınlaşmaya başlaması ve kitapların çok ucuz olmaması nedeniyle geniş kitlelere ulaşmadığı söylenebilir.⁹⁷

Bir diğer matbaacı *Jodocus Pflanzmann* (1430-1497), Augsburg'da 1475-1481 yılları arasında matbaa işletmiş, aynı zamanda Augsburg Kilise Mahkemesi'nde de resmi

⁹⁰ Strand, *German Bibles Before Luther*, 20-21; Prime, *Fifteenth Century Bibles*, 91.

⁹¹ Heinrich Wilh. Wallau, "Johannes Mentelin", (Erişim 02 Şubat 2023).

⁹² T. H. Darlow-H. F. Moule, *Historical Catalogue of the Printed Editions of Holy Scripture in the Library of the British and Foreign Bible Society* (London: The Bible House, 1911), II/482.

⁹³ William Kurrelmeyer, "The Genealogy of the Pre-Lutheran Bibles," *Journal of Germanic Philology*, III, (1900), 238.

⁹⁴ Prime, *Fifteenth Century Bibles*, 89-90; *Johannes Mentelin, Biblia* (Strassburg: 1466?), Münchener Digitalisierungszentrum (MDZ) Digitale Bibliothek, (Erişim 01 Şubat 2023).

⁹⁵ Strand, *German Bibles Before Luther*, 36.

⁹⁶ Heinrich Eggestein, *Biblia*, (Strassburg: 1470?), MDZ Digitale Bibliothek, (Erişim 01 Şubat 2023).

⁹⁷ Prime, *Fifteenth Century Bibles*, 90.

olarak görev yapmıştır. 1475 yılında yayımladığı kabul edilen Almanca Kitab-ı Mukaddes çevirisi, bir sayfada iki sütun halinde, her sütunda 57 satır ve 456 yapraktan oluşmuştur.⁹⁸

15. yüzyıl Alman matbaacılarından *Günther Zainer* (1430-1478) da Augsburg'da 1467 yılından itibaren matbaa işletmiş ve matbaasında basılan kitapların listelerini içeren reklam kartları bastırmasıyla dikkat çekmiştir. O, Kitab-ı Mukaddes'in Almanca çevirisinin bir baskısını 2 cilt halinde 1475/1476 yılında, diğer baskısını ise 1477 yılında yayımlamıştır.⁹⁹

Johann Sensenschmidt (1422/1432-1491) ve *Andreas Frisner* (1448-1504) ise 1474-1478 yıllarında Nürnberg'de (Nuremberg) birlikte çalışmıştır. 1476/1478 yılında yayımladıkları Kitab-ı Mukaddes çevirisi¹⁰⁰ ikisine birlikte atfedilmektedir. *Johann Sensenschmidt*, daha sonra Bamberg'e taşınmış ve 21 Mayıs 1491 yılında ölmüştür. *Frisner* ise, Leipzig Üniversitesi'nin rektörü olmuş, 1491 yılında Roma'ya gitmiş ve Papa VI. Alexander ile de görüşmüştür.¹⁰¹

Yukarıda belirtilen Almanca çevirilerin ardından *Anton Sorg* (1430-1493), Augsburg'da 1477¹⁰² ve 1480 yıllarında;¹⁰³ *Anton Koberger* (1440-1513) ise Nürnberg'de 17 Şubat 1483 tarihinde Almanca Kitab-ı Mukaddes çevirilerini yayımlamıştır.¹⁰⁴

Hristiyan Kutsal Kitabının Almanca çevirilerinden basım yeri ve tarihi konusunda net bilgilerin olmadığı ilk 5 çevirinin yazılış/basım tarihleri konusunda araştırmacıların verdiği en geniş tarih aralığı 1464 ile 1478 yıllarıdır. Bu tarihlerden hangisi kabul edilirse edilsin, çeviriler Martin Luther henüz doğmadan (1483) önce yapılmış ve yayımlanmıştır.¹⁰⁵ Buna göre Martin Luther'in doğumundan önce 9 adet "High German" (Hochdeutsch) kapsamında Kitab-ı Mukaddes çevirisi yayımlanmıştır.

2. Martin Luther'in Doğumundan Kitab-ı Mukaddes'i Almancaya Çevirisine Kadarki Süreçte Yayımlanmış Kutsal Kitap Çevirileri (1483-1522)

Martin Luther'in doğum tarihi olan 10 Kasım 1483 ile Yeni Ahit'i Almancaya çevirdiği Eylül 1522 tarihleri arasında yayımlanmış Almanca Kitab-ı Mukaddes çevirileri, *Johann(es) Reinhard de Grüninger/Hans Grüninger* (1455-1532), *Johann Schönsperger* (1455-1521), *Hans Otmar* ve *Silvan Otmar*'ın matbaalarında basıldığından bu kişilerin adına nispet edilmiştir.

Johann Reinharfd de Grüninger, 1483 yılında Strassburg'da matbaa işine başlamış, 1531 yılına kadar matbaasında Kitab-ı Mukaddes'in Latince çevirileri dâhil birçok eser basmıştır. Hatta Protestanların etkisinin ve gücünün arttığı dönemlerde bile Katolik eserler basmaya devam etmiştir.¹⁰⁶ Onun 1485 yılında basılan Almanca Kitab-ı

⁹⁸ Jodocus Pflanzmann, *Biblia*, (Augsburg: 1475?), MDZ Digitale Bibliothek, (Erişim 01 Şubat 2023).

⁹⁹ Günther Zainer *Biblia I,II*, (Augsburg 1475/1476?), MDZ Digitale Bibliothek, (Erişim 01 Şubat 2023).

¹⁰⁰ *Sensenschmidt-Frisner, Biblia I, II*, (Nürnberg: 1476/1478?), MDZ Digitale Bibliothek, (Erişim 01 Şubat 2023).

¹⁰¹ Strand, *German Bibles Before Luther*, 36.

¹⁰² Anton Sorg, *Biblia I-II*, (Augsburg: 1477), MDZ Digitale Bibliothek, (Erişim 01 Şubat 2023).

¹⁰³ Anton Sorg, *Biblia I-II*, (Augsburg: 1480), MDZ Digitale Bibliothek, (Erişim 01 Şubat 2023).

¹⁰⁴ Anton Koberger, *Biblia* (Nuremberg, 1483), MDZ Digitale Bibliothek, (Erişim 01 Şubat 2023).

¹⁰⁵ Strand, *German Bibles Before Luther*, 20-21.

¹⁰⁶ Strand, *German Bibles Before Luther*, 36-37.

Mukaddes çevirisi, iki sütun halinde 43 satırlı, 1. Cilt 467, 2. Cilt ise 464 yapraktan oluşmaktadır.¹⁰⁷

Johann Schönsperger, 1481 yılında matbaacılığa başlamış, İmparator Maximillian'ın resmi matbaacısı olma ayrıcalığını da kazanmıştır. O, matbaasında Almanca eserlerin basımına ağırlık vermiş ve 1521 yılında ölmüştür. 1487 yılında Augsburg'da yayımlanan Almanca Kitab-ı Mukaddes çevirisi her sayfada iki sütun halinde 48 satırlı ve 800 yapraktan oluşmuştur.¹⁰⁸ Schönsperger'in yayımladığı diğer çeviri baskısı ise 2 cilt halinde ve 1490 tarihlidir.¹⁰⁹

Augsburg'da matbaacılık yapan bir diğer kişi ise *Hans Otmar*'dır. O, 1502-1514 yılları arasında Augsburg'da matbaa işletmiş, ayrıca Reutlingen ve Tübingen şehirlerinde de matbaalar kurmuştur. Oğlu *Silvan Otmar* ise Augsburg'da 1513'ten 1539'a kadar matbaa işletmiş ve Luther'in yazılarını da yayımlamıştır.¹¹⁰ *Hans Otmar*'ın 1507 yılında Augsburg'da yayımladığı bir Almanca çeviri¹¹¹ ile oğlu *Silvan Otmar*'ın 1518 yılında 2 cilt halinde yayımladığı Kitab-ı Mukaddes'in Almanca çevirileri de önemlidir.¹¹²

Protestanlık öncesi Latince dışındaki tüm Kitab-ı Mukaddes çevirilerini yapan/yayımlayan yukarıdaki kişilerin Katolik Kilisesi karşıtı "heretikler" olduğunu ve Katolik Kilisesi'nin de buna kesinlikle onay vermediğini söylemek pek olası görünmemektedir. Çünkü bu çeviriler (muhtemelen) manastırlarda da okunmuş, dolayısıyla Kutsal Kitap'ın bu yolla anlaşılmasına izin verilmiştir. Söz konusu matbaacılar, henüz Protestanlık ortaya çıkmadığından, bir Katolik olarak faaliyet göstermiş ve farklı konularda kitaplar basmıştır. Ayrıca bu çevirileri yapanların ve yayınlayanların Kilise tarafından aforoz edildiğine veya cezalandırıldığına dair bir bilgi de bulunmamaktadır.¹¹³ Dolayısıyla Kitab-ı Mukaddes'in bu Almanca çevirileri Martin Luther'in çevirisinden önce yayımlanmış olmaları ve o dönemlerde toplumda kutsal kitabın anlaşılmasına yönelik bir çeviri faaliyetinin zaten var olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Martin Luther'in Eylül 1522'de "Yeni Ahit"i Almancaya çevirmeden evvel basılmış Kitab-ı Mukaddes'in 14 Almanca çevirisi hakkında matbaa, basım yeri ve basım tarihi bilgileri (ilk beş çeviri ile ilgili bilgiler kesin olmamakla birlikte) tablo olarak şu şekilde gösterilebilir:¹¹⁴

Sıra No	Matbaa Sahibi	Basım Yeri	Basım Tarihi
1	[Johannes Mentelin]	[Strassburg]	[y. 1466]
2	[Heinrich Eggestein]	[Strassburg]	[y. 1470]
3	[Jodocus Pflanzmann]	[Augsburg]	[y. 1473/1475]

¹⁰⁷ Johann Reinharfd de Grüninger, *Biblia Sacra I, II*, (Strassburg: 1485), MDZ Digitale Bibliothek, (Erişim 01 Şubat 2023).

¹⁰⁸ Johann Schönsperger, *Biblia*, (Augsburg: 1487), MDZ Digitale Bibliothek, (Erişim 01 Şubat 2023).

¹⁰⁹ Johann Schönsperger, *Das ... teyl der Bibel I, II*, (Augsburg: 1490), MDZ Digitale Bibliothek, (Erişim 01 Şubat 2023).

¹¹⁰ Strand, *German Bibles Before Luther*, 37.

¹¹¹ Hans Otmar, *Bibel Erst Teil*, (Augsburg: 1507), MDZ Digitale Bibliothek, (Erişim 01 Şubat 2023).

¹¹² Silvan Otmar, *Bibel Teütsch, I, II*, (Augsburg: 1518).

¹¹³ Strand, *German Bibles Before Luther*, 35-36.

¹¹⁴ Strand, *German Bibles Before Luther*, 24

4	[Günther Zainer]	Augsburg	[y. 1475/1476]
5	[J. Sensenschmidt- A. Frisner]	[Nürnberg]	[y. 1476]
6 (veya7)	[Günther Zainer]	Augsburg	1477
7 (veya 6)	Anton Sorg	Augsburg	20 Haziran 1477
8	Anton Sorg	Augsburg	3 Ocak 1480
9	Anton Koberger	Nürnberg	17 Şubat 1483
10	J. Reinharfd de Grüninger	Strassburg	2 Mayıs 1485
11	Johann Schönsperger	Augsburg	25 Mayıs 1487
12	Johann Schönsperger	Augsburg	9 Kasım 1490
13	Hans Otmar	Augsburg	12 Şubat 1507
14	Silvan Otmar	Augsburg	27 Ocak 1518.

Birçoğu iki cilt halinde basılan bu Almanca Kitab-ı Mukaddes çevirilerinde ilk cilt Mezmurlar ile bitmekte, 2. cilt ise Özdeyişler ile başlamaktadır. Çevirilerde Eski ve Yeni Ahit ile birlikte, Katoliklerin kutsal metinlere dâhil ettiği ve ikinci derecede sahih/kutsal saydığı “Deuterokanonik” bölümleri de yer almaktadır. Söz konusu 14 Almanca Kitab-ı Mukaddes çevirisinin ilk çeviriler hariç diğerlerinde gravür ve süslemeler vardır. Çeviri eserlerinde kullanılan yazı karakteri, yazının büyüklüğü, satır sayısı, sayfalardaki süslemeler, çizimler, resimler ve gravürler sayfa toplamını etkilemiştir. Çeviriler her sayfada iki sütun halinde ve ortalama 50-60 satır olacak şekilde düzenlenmiştir.

3. Kitab-ı Mukaddes’in Almanca Çevirilerinde Dil ve Süsleme Açısından Etkileşim

Martin Luther öncesi “High German” (Hochdeutsch) Kitab-ı Mukaddes çevirileri hem metin-dil özellikleri açısından hem de sayfalardaki sanatsal süslemeler açısından birbirlerini etkilemiştir. Latince Vulgata’nın esas alındığı söz konusu Almanca Kitab-ı Mukaddes çevirileri arasında metin ve dil özellikleri açısından hangisinin temel kaynak olarak kullanıldığı hususunda Almanca dilinin değişimi/gelişimi ve bazı kelimelerin kullanımları dikkate alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çerçevede Almanca basılan ilk çeviri olarak *Mentelin* çevirisi, *Eggstein*’i; *Eggstein* de *Pflanzmann* ve *Zainer I* çevirilerini etkilemiştir.¹¹⁵ *Günther Zainer*’in ilk çeviri baskıları da (*Zainer Ia- Zainer Ib*), *Sensenschmidt-Frisner*, *Sorg I* ve *Koberger* çevirileri ile *Zainer II* ve *Sorg II*’ye etkisini göstermiştir. Daha sonraki yıllara ait çevirilerde ise *Koberger* baskısının; *Grüninger*, *Schönsperger*, *H. Otmar* ve *S. Otmar* çevirilerini etkilediği belirtilmiştir. Buna göre, *Mentelin*, *Zainer I* ve *Koberger* çevirileri diğerlerini daha çok etkilemesi yönüyle öne çıkmaktadır.¹¹⁶

Sanatsal süslemeler bakımından ise nispeten basit gravür resimlerinin yer aldığı 1480 öncesi Almanca çevirilerde *Pflanzmann* ve *Zainer I* çevirileri temel kaynak durumundadır. *Pflanzmann*’ın gravür ve süslemeleri büyük oranda *Sorg I*’i etkilemiş; *Zainer I* de, *Zainer II*, *Sorg II* ve *Sensenschmidt-Frisner* çevirilerini etkilemiştir. 1480 sonrası çevirilerde ise *Anton Koberger*’in “Low German” Kitab-ı Mukaddes çevirilerinden aldığı resimler/gravürler kaynak olarak kullanılmıştır. Onun çevirisinde kullandığı 109

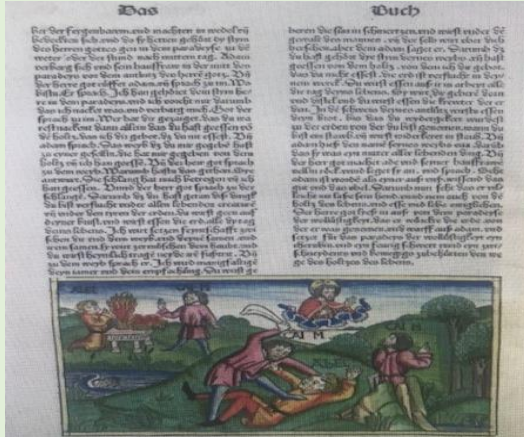
¹¹⁵ Kurrelmeyer, “The Genealogy of the Pre-Lutheran Bibles”, 238-239.

¹¹⁶ Strand, *German Bibles Before Luther*, 30-31.

resim/gravür, boyutları küçültülerek veya bazı küçük değişikliklerle *Grüninger, Schönsperger I ve II, H. Otmar, S. Otmar*'ın çevirilerinde de yer almıştır.¹¹⁷

Bu gravürlerle ilgili *Anton Koberger* ve *Johann Reinhard de Grüninger* çevirileri arasındaki benzerlik ve etkileşim şu görsellerde daha iyi fark edilmektedir:

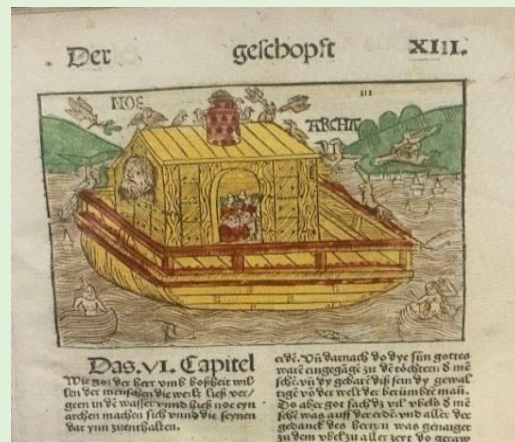
Koberger çevirisinde Kabil'in Habil'i öldürmesi görseli¹¹⁸

Grüninger çevirisinde Kabil'in Habil'i öldürmesi görseli¹¹⁹

Koberger çevirisinde Nuh Tufanı görseli¹²⁰

Grüninger çevirisinde Nuh Tufanı görseli¹²¹

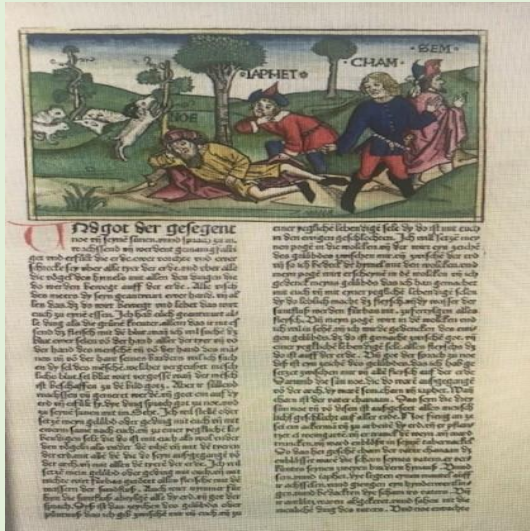
¹¹⁷ Strand, *German Bibles Before Luther*, 31-32.

¹¹⁸ <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025544?page=22,23> (Erişim: 01/08/2023)

¹¹⁹ <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025991?page=28,29> (Erişim: 01/08/2023)

¹²⁰ <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025544?page=24,25> (Erişim: 01/08/2023)

¹²¹ <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025991?page=32,33> (Erişim: 01/08/2023)

Koberger çevirisinde Nuh ve Oğulları görseli¹²²

Grüninger çevirisinde Nuh ve Oğulları görseli¹²³

Bu iki çeviride de aynı konularla ilgili gravürler, bazı perspektif ve renk değişimleriyle kullanılmıştır. Dolayısıyla Grüninger, gravür ve çizimler konusunda Koberger'i örnek aldığı için ilgili konunun geçtiği sayfada muhakkak benzer bir görsel koyma gereği duymuştur.

Sonuç

Katolik Hıristiyanlıkta Kitab-ı Mukaddes'in Latince çevirisi Vulgata temel kaynak olarak benimsenmiş olsa da Avrupa'da İtalyanca, Almanca, İngilizce, Fransızca, Flemenkçe gibi farklı dilleri konuşan Hristiyanların Latince Kitab-ı Mukaddes'i kendi dillerine çevirme girişimleri de olmuştur. Özellikle 15. yüzyılda bu faaliyetler artmış, matbaanın yaygınlaşmaya başlamasıyla farklı dillerde Kitab-ı Mukaddes çevirileri yayımlanmıştır. Kitab-ı Mukaddes'in ilk olarak ne zaman Almancaya çevrildiği kesin olarak bilinmese de matbaada basılan ilk Almanca Kitab-ı Mukaddes çevirisi *Johannes Mentelin*'e nispet edilmektedir (1464-1466). Bu çeviriyi 1470-1476 yıllarında basıldığı değerlendirilen *Heinrich Eggstein*, *Jodocus Pflanzmann*, *Günther Zainer*, *Johann Sensenschmidt*-*Andreas Frisner* çevirileri izlemiştir. Daha sonra 1477'den 1518 yılına kadar ise *Anton Sorg*, *Anton Koberger*, *Johann Reinharfd de Grüninger*, *Johann Schönsperger*, *Hans Otmar* ve *Silvan Otmar* tarafından Almanca Kitab-ı Mukaddes çevirileri yayımlanmıştır. Katolik Kilisesi bu dönemlerde Kitab-ı Mukaddes'in farklı dillere çevrilmesine nispeten hoşgörü ile yaklaşmış ve matbaacıları yönelik bir suçlama ya da aforoz uygulanmamıştır.

1517 yılında Martin Luther, Katolik Hristiyanlığın inanç ve uygulamalarına başkaldırmış, dini hükümler açısından kutsal kitabın tek otorite olması gerektiğine vurgu yapmış (Sola Scriptura), Kitab-ı Mukaddes'in anlaşılabilmesi için farklı dillere çevrilmesini savunmuştur. Luther'in, Papalık tarafından aforoz edilmesinin ardından

¹²² <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025544?page=26,27> (Erişim: 01/08/2023)

¹²³ <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025991?page=36,37> (Erişim: 01/08/2023)

Kitab-ı Mukaddes'i Almancaya çevirmesi ve dini hükümlerde tek otorite olarak kutsal kitaba vurgu yapması, Protestan anlayışın en ayırt edici özelliklerinden biri olmuştur. Bu nedenle Kitab-ı Mukaddes'in Almanca çevirisi adeta Martin Luther ve Protestanlık ile özdeşleşmiştir. Bu durum da Katoliklerin, Latince dışındaki çevirilere karşı olumsuz tutumunu tetiklemiştir. Yani Luther'in çevirisinin toplumdaki etkisi artınca, Katolik Kilisesi çevirileri muhalefete ve sansürlemeye doğru bir tutum değişikliğine gitmiştir. Sonuç olarak Protestanların Kitab-ı Mukaddes'in farklı dillere çevrilmesini ısrarla savunması ve günümüzde de bu yolla misyonerlik faaliyetlerini yürütmesi, bu çeviri sürecinde Martin Luther ve Protestanlık adını ön plana çıkarsa da Protestanlık henüz ortaya çıkmadan önce Kitab-ı Mukaddes'in birçok Almanca çevirisinin varlığı göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

Akın, Ayla - Tosun, Muharrem, "Kutsal Kitap Çeviri Yöntemlerine Çeviribilimsel Bir Yaklaşım". *International Journal of Language Academy* 4/13 (2016), 59-77. <https://ijla.net/DergiTamDetay.aspx?ID=436>

Aydın, Mehmet. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.

Aytaç, Gürsel. *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.

Darlow, T. H.- Moule, H. F. *Historical Catalogue of the Printed Editions of Holy Scripture in the Library of the British and Foreign Bible Society*. London: The Bible House, 1911.

Eggstein, Heinrich. *Biblia. Strassburg, 1470?*. (Elektronik Tarama, Erişim 1 Şubat 2023).

<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00041186?page=,1>

Erbaş, Ali. *Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.

Feigin, Samuel I. "The Original Language of the Gospels", *Journal of Near Eastern Studies* 2/3 (1943), 187-197.

<https://www.journals.uchicago.edu/doi/epdf/10.1086/370674>

Göksel, Rabia. *Hristiyanlığın Tarihi Sürecinde Kutsal Kitap Tercümeleleri*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2021.

Grüninger, Johann Reinharfd. *Biblia Sacra. Strassburg, 1485?*. (Elektronik Tarama, Erişim 1 Şubat 2023).

<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025991?page=,1>

<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025992?page=,1>

Hyma, Albert. *The Christian Renaissance: A History of the "Devotio Moderna"*. Michigan: Reformed Press, 1924.

Koberger, Anton. *Biblia. Nürenberg 1483?*. (Elektronik Tarama, Erişim 1 Şubat 2023).

- [https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025544?page=,1;](https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025544?page=,1)
<http://dlib.gnm.de/item/2Inc28046>
- Kurrelmeyer, William. "The Genealogy of the Pre-Lutheran Bibles," *Journal of Germanic Philology* III (1900), 238-247.
<https://www.jstor.org/stable/pdf/27699115.pdf>
- Kuzgun, Şaban. *Dört İncil Yazılması, Derlenmesi, Muhtevası, Farklılıkları, Çelişkileri*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2008.
- Lewis, Jack P. -Draper, Charles W. "A History of Bible Translations"
<https://www.csmedia1.com/meadowbrookchurch.com/rtbtranslationhistory.pdf> (Erişim 21 Mayıs 2023).
- Mentelin, Johannes. *Biblia*. Strassburg, 1466?. (Elektronik Tarama, Erişim 1 Şubat 2023). <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00036981?page=,1>
- Olgun, Hakan. *Luther ve Reformu Katolisizm'i Protesto*. Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Mentelin, Johannes. "Protestanlık", *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım 2010.
- Otmar, Hans. *Bibel Erst Tail*. Augsburg 1507. (Elektronik Tarama, Erişim 1 Şubat 2023).
<https://www.digitalesammlungen.de/en/view/bsb11203111?q=%28otmar+bibel%29&page=,1>
- Otmar, Silvan. *Bibel Teütsch I, II*. Augsburg 1518. (Elektronik Tarama, Erişim 1 Şubat 2023).
https://collections.thulb.uni-jena.de/receive/HisBest_cbu_00010335
https://collections.thulb.uni-jena.de/receive/HisBest_cbu_00010334
- Petruzzello, Melissa. "Biblical Translation", *Britannica*. Erişim 30 Ocak 2023.
<https://www.britannica.com/topic/biblical-translation>
- Pflanzmann, Jodocus. *Biblia*, Augsburg, 1475?. (Elektronik Tarama, Erişim 1 Şubat 2023).
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025539?page=,1>
- Prime, Wendell. *Fifteenth Century Bibles A Study In Bibliography*. New York: Anson D. F. Randolph and Company, 1888.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, Genişletilmiş 4. Baskı, 2002.
- Schönsperger, Johann. *Biblia*. Augsburg, 1487, (Elektronik Tarama, Erişim 1 Şubat 2023).
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025546?page=,1>
- Schönsperger, Johann, Das ... teyl der Bibel I, II, Augsburg, 1490. (Elektronik Tarama, Erişim 1 Şubat 2023).
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00026206?page=,1>
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00026207?page=,1>
- Sensenschmidt, Johann-Frisner, Andreas. *Biblia I, II*. Nürnberg 1476/1478?. (Elektronik Tarama, Erişim 1 Şubat 2023).

- <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00026111?page=,1>
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00026112?page=,1>
Sorg, Anton. *Biblia I, II*. Augsburg 1477. (Elektronik Tarama, Erişim 1 şubat 2023).
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025987?page=,1>
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025989?page=,1>
Sorg, Anton. *Biblia I-II*, Augsburg 1480. (Elektronik Tarama, Erişim 1 şubat 2023).
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00026204?page=,1>
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00026205?page=,1>
Strand, Kenneth A. *German Bibles Before Luther- The Story of 14 High-German Editions-*. Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1966.
Toprak, Funda. *XVII. Yüzyıla Ait Bir İncil Tercümesi: İnceleme-Metin-Sözlük*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, 2006.
Wallau, Heinrich Wilh. "Johannes Mentelin", *Catholic Answers*. Erişim 02 şubat 2023.
<https://www.catholic.com/encyclopedia/johannes-mentelin>
Zainer, Günther. *Biblia I-II*. Augsburg 1475/1476?, (Elektronik Tarama, Erişim 1 şubat 2023).
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025978?page=,1>
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00025979?page=,1>
<https://language.mki.wisc.edu/essays/high-and-low-german/> (Erişim 01 şubat 2023).
<https://www.catholic.com/encyclopedia/johannes-mentelin> (Erişim 02 şubat 2023).
http://textus-receptus.com/wiki/Bible_translations_into_Italian (Erişim 04 şubat 2023).
<https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/BIBLIA.htm#GW04295> (Erişim 04 şubat 2023).

XVII. YÜZYILIN ORTALARINA KADAR BELH'İN TOPOĞRAFYASI

THE TOPOGRAPHY OF BALKH DOWN TO THE MIDDLE OF THE SEVENTEENTH CENTURY

Zeki Velidi Togan

Prof. Dr., Merhum

Çeviren: Mesut Can

Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Islamic Sciences, Department
of

Islamic History And Arts

mesutcan@kmu.edu.tr

 0000-0001-9915-9238

Makale Türü <i>Article Type</i>	Tercüme Makale <i>Translate Article</i>
Geliş Tarihi <i>Date of Submission</i>	08.08.2023
Kabul Tarihi <i>Date of Acceptance</i>	16.08.2023
Yayın Tarihi <i>Date of Publication</i>	30.09.2023
Yayın Sezonu <i>Pub Date Season</i>	Eylül <i>September</i>
DOI	
Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Değerlendirme <i>Peer-Review</i>	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme <i>Single anonymized AInternal (Editor board member) Double anonymized - Two External</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu makalenin orijinali “The Topography of Balkh Down to The Middle of The Seventeenth Century” adıyla Central Asiatic Journal’de yayımlanmıştır. <i>Z. V. Togan, “The Topography of Balkh Down to The Middle of The Seventeenth Century”, Central Asiatic Journal 14/4 (1970), 277-288.</i>
Atf Bilgisi <i>Citation</i>	Z. V. Togan, “Onyedinci Yüzyılın Ortalarına Kadar Belh’in Topoğrafyası”, çev. Mesut Can, Hikem 1/1 (2023), 51-62

Giriş

Belh'in eski şehrine ait topoğrafya bugüne kadar herhangi bir araştırmaya konu edilmedi. Her ne kadar Kuzey Afganistan'da önemli araştırmalar yapan Fransız Arkeoloji Delegasyonu şehir ve çevresindeki anıtları, özellikle Budizm'le ilgili olanları yakından incelemiş olsa da şehrin ortaçağ tarihi bir bütün olarak henüz ele alınmamıştır. Bunun ana sebebi, Batılı arkeologların şehrin topoğrafyasıyla ilgili Doğu'ya ait el yazma kaynaklara ulaşamamasıdır. Buna, İslâmî döneme dair özellikle 16. asır Özbek Hanları döneminde şehrin topoğrafyasına dair bilgiler içeren Mahmûd b. Emîr Velî'nin *Bahrü'l-Esrâr fi Menâkibi'l-Âhyâr* (İndia Office ms no. 1496, fol. 310-318) adlı eserinin henüz yayınlanmamış olması da ilave edilebilir. Bu çalışmaya ait bilgiler, Belh kalıntılarını şahsen görmeden karmaşıklık arz etmekte ve anlaşılammaktadır. İşte bu, Prof. Barthold'un 1926'da şahsen bana bahsettiği üzere, neden bu eserden bir şey anlayamadığının ve *The Historical Geography of Iran* (s.18) adlı çalışmasında Mahmûd b. Velî'ye dair malumatı inceleme konusu yapmadığının cevabıdır. Şeyhülislam Şafiyyüddin Belhî'nin şehrin tarihine dair çalışması bilinmektedir, fakat onun Belh'in topoğrafyasına dair aktardığı malumat henüz yayınlanmamıştır. Yine adı geçen eser, Özbek Hanları zamanında şehrin kuşatılmasına dair rivayetleriyle oldukça önemli ve isabetli bilgiler ihtiva etmektedir. Bunların en önemlilerinden biri, Mîr Muhammed Emîn Buhârî tarafından kaydedilen, Hâfız Tınış'ın 1707 senesinde Özbek Ubeydullah Han tarafından Belh'in kuşatılmasına dair aktardığı bilgilerdir. Geçen sene 1968 Ağustos ayında, Royal Central Asiatic Society üyelerinden birisi olan W. D. E. Allen beyefendi ile Belh'i ziyaretimiz esnasında eski Belh şehrinde sadece iki gün kaldım ve elimdeki tarihî bilgilere dayanarak şehri yerinde inceleme fırsatı buldum. Fakat ne yazık ki zaman kısıtlılığı sebebiyle bu araştırmam tamamlanamadı. Ne var ki, kaynak malzemelerimi kontrol etmem bakımından faydalı bulmaktayım.

Mahmûd b. Emîr Velî, Hâkim Ebû Zeyd el-Belhî'nin ve Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî'nin *Târîh-i Belh* adlı eserleri ile Ebû İshâk İbrahim b. Ahmed el-Müstemlî el-Belhî'nin *Belh Alimleri Tarihi* (*Târîh-i Ulemâ-yı Belh*) eserini görmüş ve onlardan istifade etmiştir. Yine o, Mahmûd Gaznevî'nin çağdaşı Şeyhülislam Ebu'l-Kâsım Yunus b. Tâhir en-Nasrî el-Belhî'nin *Kitâbü'l-Behce fi Zikri Ashâbi Ebû Hanîfe* adlı çalışmasını da görmüş ve yararlanmıştır ki bu eser İslâm öncesi Belh'in özellikle Eftalit dönemine dair kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî'nin verdiği bilgilere göre Belh, Hz. Peygamber döneminde dahi Araplar tarafından dört kapılı büyük bir şehir olarak bilinmekteydi. Şehrin dört yöne doğru açılan dört kapısı bulunmaktaydı: Derb-i Irak diye isimlendirilen birinci kapısı şehrin güneybatı istikametindeydi. Ayrıca bu kapı در ب بحر şeklinde okunaksız bir biçimde kaydedilmektedir. Doğuya doğru olanı, Hz. Peygamberin ilk fetihler esnasında şehit olan ashabının mezarlarının bulunduğu Dervâze-i Hoca-i Akkâşe'dir ki halen yeri bellidir. Bu kapının okunaksız bir biçimde yazılmış olan eski adı Derb-i Necer/Becnî veya Bihtî'dir (درب نجر بجنى بختى). Üçüncü kapı, şehrin kuzeyinde yer alan Dervâze-i Şuturhar, Ebû Müslim el-Horasânî'nin çağdaşı olan ve bugün de bildiğimiz Şeyh Şuturhar el-Belhî'nin türbesinin yanında yer almaktadır. Dördüncü kapı, Dervâze-i İslâm'dır. Mahmûd b. Emîr Velî'ye göre bu kapının eski adı Dervâze-i Set-Bend idi. Hiç şüphe yok ki bu, Arap coğrafyacıların Şest-Bend (veya Set-Mend) diye tarif ettiği kapıdır. Bunun yanında, Rigistân-ı Köhne adında bir de çarşı bulunmaktaydı.

Bâlâ Hisar (iç şehir: şehir-i derûn) kapılarından bu dört kapı, modern şehrin (dış şehir: şehir-i bîrûn) kuzeyinde yer almaktadır. İslâm öncesi döneme ait bu surla çevrili yerleşim yerleri günümüzde bilinmektedirler. Araplar buraya Kahandez (Kuhên-dîz) adını verdiler; burası Kale-i Hinduvân adıyla da meşhurdu. Mahmud b. Velî zamanında burası aynı adla tanınmaktaydı, fakat literatürde Hısn-ı Sağîr (Küçük Kale) olarak isimlendirilmişti. Bu ifade belki de Medîne kısmını değil, sadece tamamen iç şehir olan Kahandez'i kapsamaktadır. Makdisî, "Kahandez Medîne'nin doğusunda yer almaktadır." diyerek Kahandez'i Medîne'den ayırmıştır. Kahandez, *Derb-i 'Akkâşe* ve *Derb-i Hinduvân*'ın bitişiğinde yer alan Kale-i Hinduvân'dı. Ancak Kahandez sıklıkla Medîne anlamında kullanılmıştır. Yunus b. Tâhir en-Nasrî de Belh'in eski ve masalımsı tarihi hakkında eser kaleme almıştır. Eski Belh'in (Kahandez) dört kapısı şunlardı: güneyde Bâbü'l-Hind; batıda Bâb-ı Yehûdiyye; Merv'den gelen yol üzerindeki büyük kapı, yani Bâbü's-Sîn; doğu kısmındaki Çin Kapısı ve kuzeydeki Türk Kapısı, yani Bâbü't-Türk'tür.

Behce'nin Belh'in kuruluşuna dair verdiği bilgiler oldukça ilginçtir. Eski şehrin Kale-i Hinduvân olarak isimlendirilmesinin sebepleri, Hiuen-Tsiang'ın Indo-Scythian Naga Girl hakkında aktardığı hikâyeye ilişkilidir (Buddhist Records of the Western World. Ed. by S. Beal, II, p.41-42). *Behce*'ye göre kızın ismi Bami idi ve erkek kardeşlerinin adları Şîr, Mâr, Gâv ve Murg (Aslan, Yılan, İnek ve Kuş, muhtemelen kaz) idi. Bu dört kardeş bir düşman saldırısı sonrasında memleketlerini terk ettiler ve günümüz Bamyan bölgesine gelerek Bamyan merkezli Bâmî Krallığı'nı kurdular. O (Kraliçe, Bami) etrafı gezerken Şâdiyân adı verilen bir tepe yanındaki köye geldi. Sonra bölgedeki tepeliklerde şehrin güneyine doğru sonraları ünlü Budist manastırı Nevbahâr'ın kurulduğu yere doğru yürüdü. Sonunda Belh şehrini inşa etmeye karar verdi ve şehrin dört tarafını kardeşleri arasında paylaştırdı. Belh'in eski adı, kraliçenin adına nispetle Bami idi. O, iyi bir asker olduğu kadar iyi bir de yönetici idi ve kardeşleri arasındaki çatışmalardan avantaj sağladı. Kardeşleri ise Hintli, Çinli, Türk ve Yahudi (muhtemelen Babilonlu) prenslerden yardım alarak birbirleriyle kavga ve çekişmeyle dolu bir hayat sürüyorlardı. Daha sonra, Perslerin efsanevi hükümdarı geldi ve onlarla savaştı. İslâmî dönemde şehir genişlemeye ve gelişmeye devam etti, böylece eski şehrin (Kahandez) sakinleri güneydeki kenar mahallede yani Rabad'da yoğunlaştı. Mahmûd b. Velî, Rabad (Şehr-i Bîrûn) ve Kahandez'e bitişik olan ve kuzey kesimlerinde yer alan Dervâze-i Hıyâbân adı verilen bir kapıdan bahseder. Buranın eski adı yukarıda bahsedilen dört kapıdan birisi olan *Derb-i Hinduvân* veya Bâbü'l-Hind idi. Burada Şeyh Cafer Hinduvânî'nin türbesi yer almaktaydı. Mahmûd b. Velî zamanında bu türbe Hoca Şabûr adıyla bilinmekteydi. Anlaşılan o ki, eski Hindistan Kapısı bugün Cafer Hinduvânî'nin mezarı olarak bilinen yerin yakınında bir yerde yer almaktaydı ve Hıyâbân Kapısı olarak isimlendirilmekteydi. Rabad, kendi kapılarına sahipti. Arap coğrafyacıları (İstahrî s. 217; İbn Havkal s. 187; Makdisi s. 302) Kahandez'e ait aşağıda verildiği üzere 6 veya 7 adet kapı sayarlar:

1. Nevbahâr Kapısı
2. Vahne (Rahbe)

3. Âhenî: Makdisî, Hadîd diye isimlendirmektedir fakat bu isim İstahrî'nin eserinde yer almamaktadır.

4. Hinduvân Kapısı: Burası, Yunus b. Tâhir en-Nasrî'nin rivayetlerinde Bâbü'l-Hind diye isimlendirilen ve bugün şehrin doğu tarafındaki Dervâze-i Akkâşe'ye yakın olan kapıdır. Hinduvân Tepesi civarında, Akkâşe'nin batısına doğru Dervâze-i Hıyâbân yer almaktadır.

5. Bâbü'l-Yehûd: Burası *Behce'*nin Bâbü'l-Irak dediği kapıdır.

6. Şest-Bend: Mahmûd b. Velî'nin eserinde ve onun kullandığı diğer kaynaklarda burası Set-Bend diye isimlendirilmiştir. Manası, 60 veya 100 baraj olmalıdır, çünkü daha sonraları Dervâze-i İslâm olarak yeniden adlandırılan bu kapı, Belh'in güneyindeki Nevbahâr Kapısı'dan şehre gelen kanal sularının kollara ayrıldığı yer olan pazar yerini teşkil etmiştir. Mahmûd b. Velî'ye göre, burada çok sayıda mezar bulunmaktadır. Bunun yanında daha sonraları Dervâze-i Dih-i Şeyh olarak isimlendirilen bir kanal daha inşa edilmiştir. Yine ona göre bu kanal daha önce yoktu. Arapça kaynaklarda Dehâs olarak işaret edilen bu büyük kanal, Mahmûd b. Velî'nin eserinde "On Değirmen" olarak tercüme edilmiş ve hatalı bir şekilde şöyle kaydedilmiştir:

7. Bihî (Becnî?): Bu, Orta Çağ'da Hoca-i Akkâşe diye isimlendirilen, İslâm öncesi döneme ait doğu kapısıdır. Doğru okunuşunu yazamadım. Belh'in Arap coğrafyacıları tarafından çizilen bu portresi, tamamen iç kaleyi (Kahandez) de içine alan iç şehre (Medîne) aittir. Yine onlar tarafından tasvir edilen Büyük Cami'nin yeri de bugün bilinmektedir.

İstahrî'ye göre şehrin kapıları yediden fazlaydı. O, bu yedi kapıyı "şehrin (Medîne) kapılarından en önemlileri" olarak sayar ve "şehrin, tüm kapıların kendisine çıktığı bir duvara sahip olduğunu" ekler. Belh'in ana nehri (kanalı) olan Dehâs hakkında "Nehir, Rabad'a doğru akar ve Nevbahâr Kapısı'ndan başlar." demektedir. Makdisî (302) aynı bilgiyi aktarır fakat bu yedi kapıyı Medîne'nin değil "Rabad'ın kapıları" olarak adlandırır. Şurası açıktır ki Rabad, şehir duvarı içerisinde yer almaktadır fakat yukarıda bahsedilen yedi kapıdan başka kapılara sahiptir. Medîne Rabad'dan Mahmûd b. Velî'nin saymadığı kapılara sahip müstakil bir duvar ile ayrılmıştı.

16. yüzyılın sonlarına doğru Abdülmümin Han, Özbek Abdullah Han'ın oğlu, bu Kahandez Kalesi'ni restore etti; böylece Kale-i Cebbe Han ve Rabad'ın dış surlarındaki bahçeler büyük bir surla çevrildi; nihayetinde Belh'in ünlendiği "Büyük Belh" lakabını almasını sağladı. Eski Kale-i Cebbe Han'ı çevreleyen sur, bu yeni surun en yüksek kısmıydı. Bu sur günümüzde kısmen ayakta. Mahmûd b. Velî'ye göre Belh'in iç kalesinin surları Buhara'nunkilerden yüksektir ve kuleleri sayıca daha fazladır.

Arap hakimiyeti esnasında Rabad, surlarla çevrilmeye çalışıldı. Fakat bu iş, ancak 10. asırdan sonra tamamlanabildi. Bu sebeple biz, Rabad'ın şehir surlarına, iç surlara ve kapılarına dair Arap coğrafya eserlerinde herhangi bir ifadeye rastlayamıyoruz.

Mahmûd b. Velî bu Rabad surunu, günümüzde Belh şehrinin dışında yer alan aynı sur olarak gösterir. Bu müellife göre Rabad altı kapıya sahiptir:

1. Derb-i Hoca Sultan Ahmed Hadraveyh: Diğer bir deyişle Nevbahâr Kapısı, şehrin güneyinde yer almaktadır. Bu kapının ötesinde yukarıda ifade edilen sûfînin türbesi yer almakta, sûfîlerin biyografilerinde ona dair bir rivayet bulunmaktadır. Şeyhülislam Safiyyüddin Belhî, bu ana kapının demirden on kapısının olduğunu, bunlardan bir tanesinin Hulm'dan getirildiğini söyler. O, gençliğinde (12. asır) sadece 9 demir kapının kaldığını görmüştür. Bu kapı şu an güçlendirilmiş betonla yapılmış asfalt yolun güneyinde yer almakta ve üzerinde bir kitabe bulunmaktadır. Fakat bu kitabe

oldukça cahilce yerleştirilmiştir. Batısına doğru Belh Kalesi'nin en yüksek ve en önemli parçası olan Burc-ı Ayyârân'ı teşkil eden alan yer almaktadır.

II. Dervâze-i Âb: Burası Belh'e ve İç Kale'ye su sağlayan ana kanaldır. Mahmûd b. Velî burayı Derb-i Baba Çekçek diye isimlendirir. Baba Çekçek ismi, aynı adla anılan bir mezardan türemiştir. Bu kanalların şehre girdiği yer, şu an yerini betonlar işgal ettiği için görülemez durumdadır; bu kapının kayboluşu da bu sebeptendir.

III. Dervâze-i Cebbe Han: Cebbe kelimesi, Cefga ve Cebga gibi Yabgu, Yavgu kelimesiyle aynı köktendir. Cebbe, Bermekîlerin ve Sâmânîlerin atasıdır. O, Belh'in Araplar tarafından istilasından hemen önceki bir tarihte yaşamıştı ve muhtemelen Hiuen-Tsiang'ın çağdaşydı. Mahmûd b. Velî bu Yabba-Han hakkında Ebû Zeyd el-Belhî'nin *Târîh-i Belh* adlı eserinden, *Behce*'den ve İbrahim b. Muşâbih, Hâkim Ebu'l-Kâsım es-Semerkindî, Muhammed Şerif el-Medenî gibi diğer Belh tarihçilerinden alıntı yapmıştır. Bu malumatın incelenmesi özel bir araştırma gerektirir. Yabba Han Sarayı, eski ortak ibadet yeri (Musalla-i Kadîm) ile yeni ortak ibadet alanının (Musalla-i Cedîd) bulunduğu yer olan Rabad'ın surlarının ötesinde bulunmuştur. Kapı, 17. yüzyılda musallalar ile Bağ-ı Han arasında inşa edilmiştir. Kuruluşunun izlerini takip etmek mümkündür fakat bunun için zamanım yoktu.

IV. Dervâze-i Dih-i Şeyh

V. Dervâze-i Hıyâbân

VI. Dervâze-i Aşkabad (Hinduvân Kapısı).

Bu üç şehir kapısı, aynı zaman diliminde şehir duvarının güneyine doğru bulunan kapılardı ve biz bunları Kahandez'le birlikte tasvir ettik. Buradan, Kahandez surlarının güneydoğu köşesinde yer alan Hoca-ı Akkâşe veya Becnî Kapısı ile güneybatı köşesinde yer alan Set-Bend'in şehre ait olduğu anlaşılmaktadır. Dih-i Şeyh ve Hinduvân Kapıları, bunların civarındadırlar ve dış şehir yani Rabad'a bitişik kabul edilmişlerdir.

Hafız Tınış, Çehâr Tâk adında bir kapıdan bahsetmiştir ve Mir Muhammed Emin Buhârî (Ubeydullah-Nâme, Rusça versiyonu, s. 134) Dervâze-i Cağalân (جغان) adında bir diğer kapıya işaret etmektedir. Ben bu kapıların herhangi birini tespit edemedim.

Yeni Belh'te yani Rabad'da üç adet muhkem kale vardı. İlki Hısn-ı Vâriyân, ikincisi Hısn-ı Kûfec, üçüncüsü ise Kale-i Cebbe Han'dır. Mahmûd b. Velî bu kalelerin konumlarını şu şekilde tasvir eder: Hısn-ı Vâriyân, Rabad'ın ortasında, Mahmûd b. Velî'nin zamanında Bağ-ı Gül-i Zemîn adlı bahçenin olduğu yerdedir. Güneyinde Bağ-ı Harem Sarayı'nın kuzey duvarı yer almaktaydı. Batısında Nâdir Bey Camii ve kuzeyinde Bağ-ı Şimâl Bahçesi bulunuyordu. Böylece, Belh'in idarî binalarının ve Özbek Hanlarının Ebû Nasr Pârsâ için inşa ettirdikleri Mavi Türbe'nin (The Blue Mausoleum) işgal ettiği bu alan bulunmuş oldu. Bugün bildiğimiz Harem Saray, Mahmûd b. Velî'ye göre yaklaşık bir fersahlık (3 mil) bir alanı kaplamaktaydı.

Hısn-ı Kûfec, Rabad'ın güney kesimlerini kapsamaktaydı. Burası, Burc-ı Ayyârân ile Medîne'nin güney doğu kesimlerini kaplayan Akkâşe Kapısı arasında yer almaktaydı. Aynı zamanda, Belh Nehri'nin ana yatağı üzerinde yel değirmenleri bulunmuştur. Şu an, Burc-ı Ayyârân boyunca uzanan tüm alan Hısn-ı Kûfec'e dahil edilmiştir. Mahmud b. Velî iç şehir olan Medîne'ye, Hısn-ı Vâriyân'a ve Hısn-ı Kûfec'e ait alanı Üç Kaleler (Husûn-u Selâse) diye isimlendirmektedir. Dördüncü kapı olan Cebbe Han Kapı surları İslâm öncesi dönemde yoktu. Cebbe ve Hısn-ı Kûfec'in sahibi

olan kardeşi Fâiz'in (veya Kâin) ekonomik durumu iyi değildi. Cebbe Han, Set-Bend Kapısı'na giden yol üzerinde kendi adına nispet edilen (Karye-i Cebbe Han) bir köy inşa etmek zorunda kaldı. Cebbe Han, Sâ mânîlerin atası olan oğlu Sâ mân için bir diğer köyü de inşa ettirdi. Karye-i Sâ mân, Narşahî ve Sem'ânî gibi diğer kaynaklar tarafından da bahse konu edilmiştir. Bu iki köy bağımsız surlarla çevriliydi. Özbek Han, Abdülmümin Han, Kale i Cebbe Han'ı devasa bir surla kuvvetlendirdi. Mahmûd b. Velî'ye göre bu sur bir dağ gibi yükseldi ve insanlar tarafından iskân edildi. Bu yerde camiler ve medreseler bulunmakta ve buradan neşet eden ulema Belhî nisbesinin yanında Cebbehânî diye isimlendirilmekteydi. Harun er-Reşid'in veziri Fazl b. Yahya el-Bermekî, Horasan valisi iken buranın içinden geçmişti. Mahmûd b. Velî, Belh ulemasının ve eşrafının Fazl tarafından davet edildiği ve toplantı yapıldığından bahsetmektedir. Fazl onlara, "Nevbahâr manastırı ve Cebbe Han yerleşimi İslâm'dan önce atam Cebbe Han'ın mirasıdır ve Nevbahâr'ı da o kurmuştur." diye söyledi. Dahası, onlara şu soruyu yöneltti: "Böyle bir büyüklük bir kafire nispet edildiği için utanıyorum. Benim kefaretim nedir merak ediyorum?" Belh uleması ona şöyle cevap verdi: "Atan Cebbe Han tarafından inşa edilen yerleşim alanında bir kanal aç. Bu alanın sulama sisteminde düzenleme yaparsan, şu an senin için utanç kaynağı olan bu yerin adı sana izzet katar." Fazl'ın dediğine göre bu alan tamamen sulanabilir hale getirilmiştir. Eski Kahandez'in eski Set-Bend'i çevreleyen şehir surlarından tırmandım. Şehir duvarı ve Cebbe Han yerleşimini çevreleyen surlar çoğu yerde yıkılmış olsa da gerçekten hâlâ görkemlidirler. Daha sonraki süreçte inşa edilen kanallar da görülebilmektedir. Set-Bend Kapısı tarafındaki iç kale (yani Kahandez) kısmında sûfî tarih yazarları tarafından hakkında bilgi verilen Derviş Zemçî'nin türbesi yer almaktadır. Bu derviş esrarkeşti ve bugün dahi burası akşama doğru esrarkeşlerle dolmaktadır. Ben gördüğümde de aynı durumdaydı. Bu şekilde biz bir zamanlar iskân edilen Set-Bend Kapısı'nı ve Kahandez surlarının harabe kalıntılarını görme fırsatı bulmuş olduk.

Biz, bu iki günlük kısa ziyaretimiz süresince, Mahmûd b. Velî ve Hafız Tınış'ın Abdullah-Nâme" adlı eserinde Belh'in topoğrafyasına dair vermiş oldukları malumatı yerinde kontrol ettik ve inceledik.

Mahmûd b. Velî tarafından özellikle Vâriyân, Kûfec ve Cebbe Han şehir surları hakkında verilen malumat, oldukça mühimdir çünkü bu bilgiler İslâm'dan önceki Eftalit dönemine aittir. Vâriyân, tıpkı Buhara'daki Kahandez'e ve Vârân adlı kesime verilen Vârvalîz ismi gibi şüphesiz Avarları ifade eder. Rabad, Kahandez'in (şehir) dışında büyük ihtimalle Avar hakimiyeti esnasında iskân edilmeye başlanmıştır. Avarlar, surlarla çevrili kaleler inşa etmiş ve buralarda yaşamış olabilirler. Mahmûd b. Velî'nin yukarıda kullandığımız eserinde çoğu coğrafi isimler noktasız yazılmışlardır. Kendisi de bu kelimeleri okunaksız bir biçimde zikretmiştir.

Mahmûd b. Velî'nin Rabad ve Kahandez'in tarihî yerlerini içeren kayıtlarına ait metni burada veriyorum:

و از جمله مراضع قدیمه این بلده موضع جبّا خان است که امروز بجز نامی از آن در هیچ
 روزگار نیست. برابر باب حیرت - اصحاب بصیرت مخفی و مستور نمائند که باتفاق
 محقق فن اخبار و اجماع برده معامله آثار از بد و ظهور آیت عمارت و
 ابدانی از بین ساختن ساحت آکنده که بقول اصح معرّفه ثانویست از
 عمرانات جهان نانی تا امروزه که بعضی توان ... (۳۱۸۹) انبساط انجام سنه
 نالیق است سور موفور بسپردر بقعه مذکوره زیاده بر سر موضع اساس
 نیافته. اما محض اعتبار ... مقام پناهی موسوم گشته چنانچه حصن صغیر که امروز
 بشهر درون موسوم است بچندوان و چند معروف بود. در بعضی وسطی که امروز
 باغ گل زمین در (۱) موضع جدار شرقی و دیوار شمالی باغ حرم سرای بجای
 ضلع جنوبی و مسجد ندر با پیش جده خوری و باغ شمال متصل بر سمت شمالی
 آن سمت وقوع یافته مشهور بود بحصن واریان. و سور سیم که امتداد
 ضلع شرقی آن تمتد بود از موضع آسپاد و تا حدی در بکاشنه و حصن
 و سمت خوری برج قیاریان تا فرصه خوری حصن هندوان و صوب جنوبی از
 مقام برج عیاران تا آسیا و باد مستوی بود بحصن کوچ. اما جبّا خان در
 جمیع اوقات باتفاق ثقات خارج حصون ثلاثه و بر حصن صوب
 باب مستمند و سمت خوری سمت وقوع داشته بود چنانچه الیرم در
 دانه بر جهت مذکور نیز بنا بر مراعات سوابق مراسم موسوم است
 بدروازه جبّا خان. و محمد بن ابراهیم بن ماشا الله گوید: سامان که ملول
 سامانیه باد مشویند پسر جبّا است و هر سامان بن جبّا بن تمار

بن مشیران بن طیفان ابن بگرام چو بیند - چبا و نایز دو برادران بودند
از نژاد بگرام چو بیند که مرسلک بلخ بحسب ارث استیایانته بودند. از آنجا
که نایز با مرسلطنت نایز بود و در حصن کوچی مقام داشت بنا بر مصالح
ملکی چبا را عذر خواسته در خارج درب ستمند بتوطن امر فرمود و مشارالیه
در موضع مذکور که بدایت او از عبگاه سابق و نهایت آن تا حدود مصلائی
حدید بود رحل اقامت انداخته بمواسم امداد و اسعاد برادر بزرگ قیام
و اقدام نمود تا در فرصت طبقی (؟) آن موضع بمشایبه مصر جامع گشته
مشتمل بر چند کوی و برون گردید و کاخ و قصور چبا مرسوم بجبا خان شد
آنگاه عمریه جهت سامان خریدن خورشید متصل بجبا خان آباد ساخته
هم موسوم با اسم او گردانید

اما قلعه که با هنام ملادرات منظر قهرمان جلال و شهریار بیهای عبداللّه
خان مغفور بدین سمت سرانجام یافته حصینت که در مراسم عروج
تا بروج افلاک دم مساوات و دق اشتراکی می زند در قواعد احکام
و استحکام کوه را با همه شکوه ستون می گرداند. بیت:

عقل گردد همگر کند درون تفکر نستمند * و هم گردد همگر کند در دهر تأمل نا توان
در سرای چند ثریا در سملک بیند سما * همگر کند در بو متن از پیش نظاره با میان

با کمال حصن مذکور که امروز محصور است مشتمل است بر تمامت سور و حصا و ارباب
و جیبا خان و بیشتر حصن کوچی متصل است بقصد از سمت شرقی و غربی.

و اثر ثقات استماع دارم که این حصار چند برج از قلعه بنا را زیادتی دارد
و برین حصن شش دروازه سمت ~~صح~~ وقوع یافته: اول درب سلطان

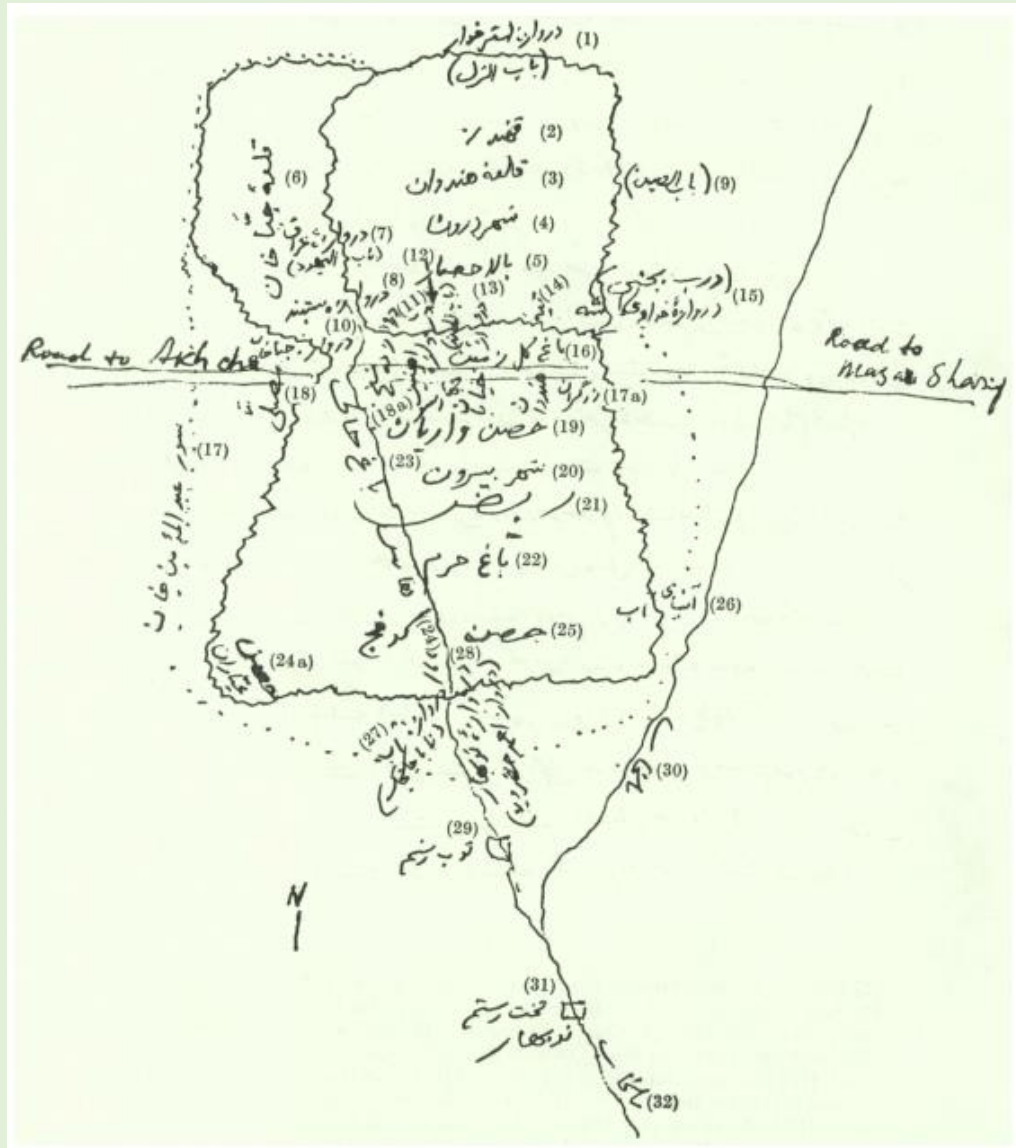
احمد (حضرویه) که بر صوب جفوبست و در نیمه بدر و لایه نوبهار موسوم
بوده است (9186 ق) دوم دروازه آب که در سوالف اعصار
درب با جله جلق مشهور بود چه مرکه مندر باب مذکور که امروز

برسنت شرقی مسجد **حضرت نقابت** در **سکاه شاه خواجه نقشبندی** و غری منزل موقف صاحب فرست منصور حاجی داد خواه است بر شارع (؟)۔ آن درب سمت وقوع یافته . سیم دروازه چیاخان است که الیوم در میان مصلائی قدیم و جدید واقعست . چهارم دروازه ده شیخ است بقریه کریمه منگوم است و این دروازه در قدیم نبود . و پنجم از ضلع شمالی دروازه خیابان است که برسنت کریمه خیابان است و امروز ازان کریمه نشانی نیست اما در دناقر قدیم مسطور است . شش درب عشق آباد است برسنت شرقی که با همام حضرت خلانت رتبت مفتوح گشته و در سوائف اعصار بررب هندوان موسوم بود که مزار نایض الانوار امام جعفر هندوانی که الیوم بخواجه بسور مشهور است برسنت این بابست .

اما قلعه که الان بشهر درون موسوم است مشتمل بر چهار باب : اول درب عراق که بر جبهه صوب جنوبی مایل بمغرب مفتوحست و آن در قدیم بررب ککر مشهور بود است . دوم دروازه خواجه عکاشه که ازان باب تا صرغه منور انحضرت که برسنت شرقی قلعه است قریب بوده جریب کما پیشه باشد . سیم دروازه اشترخوار که برسنت شمالی است و منسوب است با حمد اشترخوار بلخی که معاصر ابراهیم مروزی بود . چهارم دروازه اسلام است . در سوائف اعصار بر دروازه ستمند معروف بود و این باب برسنت غربی است مفتوح بصره ریگستان کهنه

(1) Darvâze-i Ushturkhar (Bâb al-Turk) (2) Quhunduz (3) Qal'a-i Hinduvân (4) Šahr-i Darûn (5) Bâlâ Hîşâr (6) Qal'a-i Djabbâ-Khân (7) Darvâze-i 'Irâq (Bâb al-Yahûd) (8) Darvâze-i Setbend (9) Bâb al-Šin (10) Darvâze-i Djabbâ-Khân (11) Darvâze-i Deh-i Šakh (12) Darvâze-i Âhenîn (Bâb al-Hind) (13) Darvâze-i Khiyâbân (14) Tepe-i Hinduvân (15) Darvâze-i Khôdja 'Akhâshe (Darb-i Bedjní) (16) Bâg-i Gül-i Zemîn (17) Sûr-i Abdul-Mu'min Khân (17a) Zergerân (18) Muşallâ (18a) Čahârsû (19) Hîşn-i Vâriyân (20) Šahr-i Bîrun (21) Rabdh (22) Bâg-i Hurrem (23) Bâg-i Khâni (24) Rûd-i Khâş (24a) Hîşn-i 'Ayyârân (25) Hîşn-i Kûfedj (26) Âsyâ-i Âb (27) Darvâze-i Âb (Baba Chekechk) (28) Darvâze-i Nevbehâr (Darvâze-i Khôdja Ahmed Khidhruvoyh) (29) Tûb-i Rustem (30) Takht-i Rustem (Nevbehâr) (32) Balkhâb.

KUR'AN TEFSİRİNDE İSRAİLİYYÂT KULLANIMINA DAİR MODERN ARAPÇA ÇALIŞMALARA BİR BAKIŞ

A REVIEW OF CONTEMPORARY ARABIC SCHOLARSHIP ON THE USE OF
ISRĀ'ĪLĪYYĀT FOR INTERPRETING THE QUR'AN

Kareem Rosshandler

Project Manager, West Asia-North Africa Institute in Amman, Jordan

Çeviren: Neofel Akyar

Dr., Bağımsız Araştırmacı

Independent Researcher

nevfelakyar@gmail.com

 0000-0002-2712-7576

Makale Türü <i>Article Type</i>	Tercüme Makale <i>Translate Article</i>
Geliş Tarihi <i>Date of Submission</i>	08.08.2023
Kabul Tarihi <i>Date of Acceptance</i>	23.08.2023
Yayın Tarihi <i>Date of Publication</i>	30.09.2023
Yayın Sezonu <i>Pub Date Season</i>	Eylül <i>September</i>
DOI	
Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Değerlendirme <i>Peer-Review</i>	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Bir Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme <i>Single anonymized AInternal (Editor board member) Double anonymized - Two External</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu makalenin orijinali "A Review of Contemporary Arab Scholarship on the Use of Isrā'īlīāt for Interpreting the Qur'an" adıyla American Journal of Islamic Social Sciences'de yayımlanmıştır. <i>Kareem Rosshandler, "A Review of Contemporary Arab Scholarship on the Use of Isrā'īlīāt for Interpreting the Qur'an", American Journal of Islamic Social Sciences 36/2 (2019), 1-19.</i>
Atıf Bilgisi <i>Citation</i>	Kareem Rosshandler, "Kur'an Tefsirinde İsrailiyyât Kullanımına Dair Modern Arapça Çalışmalara Bir Bakış", çev. Nevfel Akyar, Hikem 1/1 (2023), 61-77.

Giriş

Kutsal bir metin olarak Kur'an, hem Musevilik hem de Hıristiyanlık ile karşılıklı olarak ele alınabilir. On iki kez 'Ehl-i Kitaba' ve altı kez 'İsrailoğullarına' hitap eden metin, bu kutsal metinlerin inananlarıyla doğrudan irtibat kurmaktadır. Ayrıca Eski Ahit ve Yeni Ahit ile paylaşılan yaklaşık yirmi peygamberin hikayelerinin yorumlarından, Kur'an'ın kendi yerini üç toplum arasındaki nihai hakem olarak konumlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim metin, "Şüphesiz bu Kur'an, İsrailoğullarına üzerinde ayrılmış düşükleri şeylerin çoğunu açıklıyor." (Neml 27:76) ayetinde de bunu ileri sürmektedir.¹²⁴ Bu tür ayetler, yeni oluşan Müslüman toplum ile Medine'de ve sonraki yıllarda karşılaşacakları gayrimüslimler arasındaki etkileşimlerde biçimlendirici bir role sahiptir.

Müslümanlar kendilerini, Kur'an'da aktarılan peygamberlerden bahseden ama aynı zamanda İslami metinlerde bulunmayan isimler, yerler ve diğer ayrıntılara yer veren Hıristiyan ve Yahudi alimlerle yakın ilişki içinde buldular. Sonuç olarak, geçişkenlik tek yönlü değildi: Bazı ilk Müslümanlar Kur'an'da bahsi geçen peygamberler hakkındaki algılarını aydınlatmak için Kur'an metninin dışına çıkarak Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarından (İsrâîliyyât) faydalandılar. Bu makale, Kur'an'ı tefsir etmek amacıyla İsrâîliyyât kullanımına ilişkin çağdaş Arapça literatürü gözden geçirmektedir. Bunu yaparken, Arapça ile irtibat kurarak İngilizcenin eksikliğini gidermektedir. Yousef Casewit'in belirttiği gibi, Kitab-ı Mukaddes araştırmacıları arasındaki İngilizce ve İbranice akademik alışverişe kıyasla, Kur'an çalışmaları yapan çağdaş akademisyenler arasında Arapça ve İngilizce konusunda çok az alışveriş vardır.¹²⁵ Bu nedenle bu makale, İngiliz araştırmacıları İsrâîliyyât üzerine Arapça yazan bilginler tarafından üretilen bazı önemli eserlerle tanıştırmayı ve bu sahada ilerlemelerine yardımcı olmak için söz konusu bilginleri üç geniş grup altında sınıflandırmayı amaçlamaktadır.

1. Tanımlama

Muhammed ez-Zehabî, İsrâîliyyât'ı geniş anlamda "Kur'an tefsiri üzerindeki Yahudi ve Hıristiyan etkisi (boyama) ve ayrıca tefsirlerin bu toplulukların kültürlerinden etkileniş biçimi (boyanma)" olarak tanımlar.¹²⁶ Etkili bir biçimde Hz. Yakup soyundan geldiğini iddia eden bir kişi yani İsrailoğullarından biri tarafından anlatılan olaylar veya hikayeler olarak tanımlanabilir.¹²⁷ Bu rivayetler genellikle ihtida eden Musevi ve Hıristiyan bilginlerine atfedilir. Tefsir faaliyetleri Müslümanların ilk nesli (sahabe) zamanında başladı.¹²⁸ Zehebî'ye göre bazı sahabeler, Kur'an'ın içeriğinin

¹²⁴ Bu ve diğer ayetlerin çevirilerinde Diyanet İşleri Başkanlığı Meali esas alınmıştır. *Kur'an-ı Kerim Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011).

¹²⁵ 2018 İlkbaharında Chicago Üniversitesi'nde verdiği "Contemporary Arabic Scholarship on the Qur'an" dersinden.

¹²⁶ Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebat Vehbe, 2000), 111; Âmâl Muhammed Abdurrahmân Rabî, *el-İsrâîliyyât fî Tefsîri't-Taberî Dirâse fi'l-Lüga ve'l-Mesâdiri'l-Arabiyye* (Kahire: The Egyptian Ministry of Religious Endowments, 2001), 25.

¹²⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 13.

¹²⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 114.

özellikle de peygamber kıssalarının benzerliği nedeniyle Kitab-ı Mukaddes kaynaklarına doğal olarak meraklıydılar. Sahabe, Kur'an'ın başka bir yerinde olmayan bir kıssayı Kur'an'da açıklamaya çalıştığında, diğer sahabilere danıştı. Kitab-ı Mukaddes kaynaklı hikayeler hakkında bilgi sahibi olan -çoğu Yahudilikten- ihtida edenler dışında, çoğu zaman kimse sorulara cevap vermeye istekli olmaz veya yanıt veremezdi. Zehebî, kaynakların peygamberleri sunma biçimlerindeki temel farkın, Kur'an üslubunun kısalığından (i'câz), İncil'in ise açıklama ve ayrıntıcılığa yönelmesinden ileri geldiğini işaret eder.¹²⁹ İlahî ve dolayısıyla otoriter bir kökene sahip olduklarına dair genel algının da yardımıyla, Kitab-ı Mukaddes kaynaklarının açıklayıcı niteliği, İsrâîliyyât'tan faydalanmak için geniş bir motivasyon sağladı. İsrâîliyyât rivayet eden en önde gelen sahabe, ihtida eden bir Yahudi olan Abdullah bin Selâm'dı (ö. 43/663). Ebû Hüreyre (ö. 57/677), Abdullah bin Amr bin el-Âs (ö. 63/663) ve Abdullah bin Abbas (ö. 68/687) ondan kapsamlı bir şekilde rivayette bulunmuşlardır. İkinci nesil (tâbi'ûn) arasında en öne çıkanlar Yahudilikten dönen Kâ'b al-Ahbâr (ö. 32-5/652-60), Vehb bin Münebbih (ö. 110-14/725-29) ve Hıristiyanlıktan dönen Abdülmelik bin Cüreyc (ö. 150-1/767-8) idi. Toplamda, Hıristiyan kaynaklara göre Yahudilere atfedilen çok daha fazla rivayet vardı.

Bu eski Yahudi ve Hıristiyan alimlere atfedilen rivayetlerin çoğalmasının yoluyla, Kur'an'ın peygamberler hakkındaki temel sunumunu biyografik bilgiler, soylar, coğrafi konumlar ve diğer çeşitli ayrıntılarla donatan geniş bir tefsir türü ortaya çıktı. Bunların çoğu, en kapsamlı anlatıma dayalı tefsir çalışmalarından biri olarak kabul edilen Muhammed bin Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) yirminci yüzyılın başında tam bir el yazması olarak yeniden ortaya çıkmasından bu yana oldukça nüfuz sahibi olan *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı eserinde toplanmıştır. Taberî'nin eserine dayanan Ebü'l-Fidâ ibn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*'i de İsrâîliyyât'tan yararlanır. Çalışması, Kur'an ayetlerini neredeyse sadece hadis ve diğer rivayetler (âsâr) aracılığıyla açıklamaya çalışmasıyla dikkat çekicidir. Zaman zaman hadis ilimlerine özgü kısaltılmış bir terminoloji kullanmasından İbn Kesîr'in rivayetin zayıf ve kuvvetli derecelerini ayırt edebilen çevreler için yazdığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Taberî'nin tefsiri gibi, İbn Kesîr'in tefsiri de o zamandan beri sıradan Müslümanlar için bir referans kitabı haline gelmiştir. Yetmişlerdeki Arap petrol geliri artışı (oil-boom) ve anlatıya dayalı metinlere odaklanan dini canlanmadan (es-sehve el-islâmiyye) bu yana, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, sıradan Müslümanlar için en erişilebilir tefsir eseri haline geldi. Bu, büyük ölçüde basılı ve çevrimiçi platformlarda yaygınlaşmasından ve daha sonra büyük yayınevleri tarafından yapılan çevirilerden kaynaklanmaktadır. Bu iki eserin, Kur'an'daki peygamberler hakkındaki ortak Müslüman anlayışları üzerinde sahip olduğu büyük etki nedeniyle, İsrâîliyyât üzerine çağdaş Arap alimler tipik olarak vaka incelemeleri için onları ayrı tutarlar.

¹²⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 114.

2. Literatür İncelemesi

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren İsrâîliyyât araştırmaları akademik alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. M.J. Kister, İsrâîliyyât'a dayalı rivayetlerin hukuki dayanağını oluşturan belli başlı hadislerin yorumlarını incelemektedir. Klasik Müslüman alimlere atıfta bulunarak, hadisleri destekleyen eleştirel bir İsrâîliyyât metninde bulunan *lâ haraca* maddesinin çelişkili gramer yapılarını ve bunların İslam bilimleri için imalarını ortaya çıkarmaktadır.¹³⁰ Kister, hadislerle ilişkin tefsir kataloğu aracılığıyla, nebevî sözlerin olası gerekçelerine ve bunların sosyal bağlamlarına ilişkin içgörü sağlamaktadır. Hz. Muhammed'in zuhuru ilgili İncil kaynaklarına yönelik bazı klasik Müslüman ön tasvirlerine de ışık tutar. Bu içgörüler, çoğu oldukça temkinli ve doğası gereği dogmatik olmayan klasik Müslüman geleneğinde bulunan İsrâîliyyât'a yönelik tutum yelpazesini ortaya koymaktadır.¹³¹ Roberto Tottoli, İsrâîliyyât'ın teknik bir terim olarak ilk ne zaman icat edildiğini belirlemenin zorluğuna değinmektedir. Ignaz Goldziher'in Ebü'l-Hasen el-Mes'ûdî'nin *Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher* adlı eserinde (ö. 345 H/956 MS) terimi kullanan ilk kişi olduğu yönündeki bulgularını teyit etmektedir. Fakat teknik anlamda bu terimi ilk kullananın ve bu tefsir türünün problemleri olduğuna yönelik farkındalık başlatanın Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) olduğundan bahsetmektedir.¹³²

İsmail Albayrak, bazı kussâsların (hikaye anlatıcıların) İsrâîliyyât'ı yaymadaki erken rollerini belirleyerek türün evrimi üzerine Tottoli'nin çalışmasını geliştirmektedir.¹³³ Sadece Hıristiyan ve Yahudi değil, diğer Yakın Doğu kaynaklarının da İsrâîliyyât'ı nasıl etkilediğini tartışarak alana katkıda bulunur. Ayrıca, o zamandan beri John Kaltner ve diğerleri tarafından ele alınan, Kitab-ı Mukaddes'i yorumlamak için Kur'an'ın kullanılmasının mümkün olup olmadığı gibi önemli bir soruyu ortaya atmaktadır.¹³⁴ Yunus Mirza, İsrâîliyyât'a yönelik tavırları dördüncü/onuncu yüzyıldan sekizinci/on dördüncü yüzyıla kadar rivayete dayalı tefsirlerin başlıca gelişmeleri içerisine yerleştirir. Taberî'nin Kitab-ı Mukaddes kaynaklarını liberal kullanımı ile İbn Teymiyye ve İbn Kesîr'in daha ihtiyatlı yaklaşımlarını karşılaştırır ve aradan geçen dört yüz yıl boyunca hadis bilimlerindeki ilerlemeleri İsrâîliyyât şüpheciliğinin önemli bir faktörü olarak gösterir. İbn Teymiyye'nin rolü sahada genellikle göz ardı edilirken, Mirza onun Kur'an tefsirinin İbn Kesîr'in tefsiri üzerindeki önemini ve bunun yanı sıra rivayete dayalı tefsir üzerine uzun vadeli İsrâîliyyât şüpheciliği izlenimini işaret

¹³⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*, ed. Muhammed Fuad el-Bakî (Beyrut: Dâr el-Ma'rife, 1960), 6/329.

¹³¹ M. J. Kister, "Haddithu 'an Bani Isra'ila wa-la Haraja: A Study of an Early Tradition", *Israel Oriental Studies* 2 (1972), 215-239.

¹³² Roberto Tottoli, "Origin and Use of the Term Isrâ'iliyyât in Muslim Literature", *Arabica* 46/2 (1999), 193-210.

¹³³ İsmail Albayrak, *Qur'anic Narrative and Isrâ'iliyyât in Western Scholarship and in Classical Exegesis* (Leeds: The University of Leeds, Doktora, 2000), 121-125.

¹³⁴ İsmail Albayrak, "Reading the Bible in the Light of Muslim Sources: From Isrâ'iliyyât to Islâmiyyât", *Islam and Christian-Muslim Relations* 23/2 (2012), 113-127.

etmektedir.¹³⁵ Aralarında tahrif suçlaması veya Reynolds'un "kutsal tahrif" dediği şey gibi İsrâîliyyât çalışmalarının ikincil temaları üzerinde de ilerlemeler kaydedildi. Reynolds, bu genel suçlamayı, terimin önemini somutlaştırmaya yarayan üç türe ayırmaktadır: 'metinsel değiştirme', 'yanlış yorumlama' ve 'sözcükleri bağlamın dışına kaydırma'.¹³⁶

Bu ikincil eserler, klasik kaynakların analizi açısından paha biçilmezdir. Bununla birlikte, genellikle çağdaş Arapça bilimine yönelik önemli referanslar bu eserlerde eksik kalmaktadır (gerçi Mirza'nın çalışması bir istisna olarak öne çıkar ve Albayrak bu tür literatüre atıfta bulunur). Aksi takdirde, bu eserlerde alıntılanan en son Arapça bilgini, yazıları artık hem Arapça hem de İngilizce dil biliminde akademik kaynaktan ziyade birincil kaynak olarak ele alınan Muhammed Reşîd Rızâ'dır (1354/1935). Çalışma alanının İngilizce ve Arapça dil bilgisi alanlarına bu şekilde bölünmesi, gelişimini açıkça sınırlandırmaktadır. Çağdaş Arap ve İngiliz bilim adamları arasındaki akademik alışverişi teşvik etmek, İsrâîliyyât araştırmaları alanını geliştirmenin önemli bir yolu olacaktır.

3. Genel Modeller

Burada incelenen Arapça yazar âlimlerden hiçbiri, şeriat temelinde İsrâîliyyât'a kategorik olarak karşı çıkmamaktadır. Müslüman geleneğinde bunların izin verilebilirliği düşüncesinin asıl nedeni büyük ölçüde *Sahih-i Buhârî*'de bulunan iki sahih hadise dair rivayettir. Bunlardan ilki, "*Benden duyduklarınızı bir âyet dahi olsa başkalarına ulaştırın. İsrailoğullarından haber nakletmenizde bir beis yoktur. Bana kasten yalan isnâd eden cehennemdeki yerini hazırlasın.*"¹³⁷ Bağlamının aksini gerektirebileceği açık bir yasağın yokluğunda, ikinci bir hadis daha da onaylayıcı görünmektedir: Hz. Muhammed'e ehl-i kitaptan bazılarının İbranice Tevrat okuyup, bazı Müslümanlar için onu Arapçaya tercüme edecekleri haberi verildiğinde: "*Ehl-i Kitabı ne tasdik edin, ne de yalanlayın; Allah'a ve O'nun bize indirdiğine inandık deyin...*" tavsiyesinde bulunmuştur.¹³⁸ İsrâîliyyât rivayetlerine yönelik bu hassasiyet, Tevrat ve İncil'in ilahiliğinin orijinalliğini Kur'an'ın teyit etmesi açısından değerlendirilmelidir. Buna göre, bunların kullanımını açıkça reddeden veya yasaklayan kişi, ilahi vahiyden gelenleri reddetme riskiyle karşı karşıyadır.

Her ne kadar İsrâîliyyât rivayet etmenin genel olarak caiz olduğunu ima etse de bu iki hadis yine de bu konuda ihtiyatlı olunmasını tavsiye etmektedir. Bu nedenle, çağdaş araştırmacılar bunun yerine İsrâîliyyât'ın genellikle Kur'an'ın anlaşılmasına yararları veya zararları ekseninde bu rivayetlerin lehinde veya aleyhinde tartışmaktadırlar. İncelenen eserlerden, âlimlerin üç geniş gruba ayrıldığı

¹³⁵ Younus Y. Mirza, "Ishmael as Abraham's Sacrifice: Ibn Taymiyya and Ibn Kathîr on the Intended Victim", *Islam and Christian-Muslim Relations* 24/3 (2013), 277-298.

¹³⁶ Gabriel Said Reynolds, "On the Qur'anic Accusation of Scriptural Falsification (tahrîf) and Christian Anti-Jewish Polemic", *Journal of the American Oriental Society* 130/2 (2010), 189-202.

¹³⁷ el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 6/329.

¹³⁸ el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 13/335.

görülmektedir: Rivayetlerde İsrâîliyyât'ın hatalı kullanımına karşı çıkanlar (yani *ılımlılar*); İsrâîliyyât'ın hatalı kullanımlarına karşı çıkan ve aynı zamanda doğru kullanımlarını da en aza indirenler (yani *minimalistler*); ve İsrâîliyyât rivayetlerine tamamen karşı çıkanlar (yani *reddiyeciler*). Bu çalışmada onların temel argümanlarını analiz edeceğiz.

Kur'an ilimleriyle ilgili hemen hemen her modern referans kitabı, İsrâîliyyât'a bir bölüm ayırır. Bu bölümler, Yahudi -ve daha az da olsa Hıristiyan- kaynaklardan gelen binlerce rivayetin kökenlerine ve uygulamalarına odaklanır. İncelenen eserlerin tümü, Tevrat ve İncil'in ilahi orijinalliğini kesin olarak teyit etmektedir. Bununla birlikte çoğu kimse kutsallıklarının kabul edilmesine rağmen, bu kutsal kitapların fiziksel kopyalarının Şifahi Kanun, 'Musevi sayfalar', ayrıca öğütler, pratikler ve diğer kaynaklardan alınan metnin açıklamaları gibi harici kaynaklarla artırıldığını vurgular. Bugün Eski Ahit ve Yeni Ahit olarak bilinen metinler bütün bunlardan oluşmaktadır.¹³⁹ Hemen hemen tüm bilim adamları, Yahudi metinlerinin tahrif edilmesine atıfta bulunmak için Kur'an'dan (genellikle Maide 5:13) alıntı yaparlar. İslam'ın ilk dönemlerinde İsrâîliyyât kaynaklarındaki insan unsurunu hesaba katan alimler, Tevrat'ın ilahî müellifi ile İsrailî rivayetlerin ana kaynak metni olan Eski Ahit arasına bir mesafe koydular. Bu çalışmada incelenen daha kapsamlı eserler, çeşitli görüşleri gerekçelendirmek için ayet ve hadislere atıfta bulunur. Akademisyenler, Sahabenin birçoğunun peygamberlerin kıssaları konusunda mühtedi Yahudi ve Hıristiyanlara danışırken, onların hukuk ve teoloji konularındaki kaynakları konusunda daha seçici davrandıklarını belirtmektedirler.¹⁴⁰

3.1. Orta Grup

Burada incelenen ılımlı grubun eserlerinin çoğu, Kur'an tefsirinin çeşitli alanlarını özetleyen geniş referans eserleridir. İsrâîliyyât'a ayrılmış bölümlerinin uzunluğundan dolayı bunlar, kullanım yerleri ile ilgili çeşitli görüşleri açıklama eğilimindedir ve alimler genellikle kendi görüşlerini sadece imalı olarak belirtirler. Daha çok kabul edilebilir ve kabul edilemez İsrâîliyyât türleri arasındaki farka odaklanma eğilimindedirler. İsrâîliyyât'ın caizliğini destekleyen bölümlerinde, 'ılımlı' alimlerin çalışmaları, daha önce belirtilen iki hadise ek olarak aşağıdaki Kur'an delillerinin kombinasyonlarını zikretme eğilimindedir:

"Eğer sana indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen, senden önce Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyanlara sor. Andolsun ki, sana Rabbinden hak gelmiştir. O hâlde, sakın şüphe edenlerden olma!" (Yunus, 10/94);

"...De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat'ı getirip okuyun." (Al-i İmran Suresi, 3:93);

"De ki: "Ne dersiniz? Şayet bu, Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrailoğullarından bir şahit de bunun benzerini (Tevrat'ta görerek) şahitlik edip inandığı hâlde, siz yine de büyüklük taslamışsanız (haksızlık etmiş olmaz mısınız?)" (Ahkaf 46:10).

¹³⁹ Jimāl Mahmoud al-Hubi - Isam al-'Abd Zuhd, *al-Tafsîr wa Manhaj al-Mufasssîrûn* (Gazze: Tab'at al-Miqdad, 1999), 86.

¹⁴⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 56.

Eldeki bu son derece güvenilir yazılı kanıtlarla, ılımlı akademisyenler tefsir ile Yahudi ve Hristiyan kaynaklardan gelen rivayetler arasındaki ilişkiyi anlamlandırmaya devam etmektedir. Ancak onların söylemleri, Kur'an'ın Tevrat ve İncil ile ne kastettiğine dair hassas soruyu görmezden gelmektedir. Atıfta bulunulan ayetler, İsrailoğulları'nın okuduğu kutsal kitabın ilahi gerçeği içerdiğini iddia ederken, diğer ayetler onun ilahi biçiminden saptırılmış olabileceğini öne sürmektedir.¹⁴¹ Bu, reddiyeci gruptaki akademisyenler arasında açıkça su yüzüne çıkan bir açmaz olsa da ılımlı grubun burada incelenen çalışmalarında anlamlı bir şekilde ele alınmamıştır.

ılımlı alimler, İsrâiliyyât arasında şekil ve şer'i kabul edilebilirlik derecesi açısından iki şekilde ayırım yapma eğilimindedirler: Mas'ad al-Tayyar (2011) biçimleri açısından İsrâiliyyât'ı analitik olarak dört türe ayırır, soyut bilgileri düzenleyenler (yani bilinmeyen yer ve insan adlarını açıklayanlar); geneli detaylandıranlar (yani bir talihsizliğin veya zarar verici olayın kesin doğasını açıklayanlar); ayeti varsayılan anlamına yönlendirenler (yani soyut bir terime, bir İsrâiliyyât kaynağına dayanarak açıklama getirenler); ve hikaye için nevi şahsına münhasır bir sebep verenler (yani Kur'an'da çok az metinsel temeli olan veya hiç olmayan bir İsrâiliyyât kaynağına dayanan bir sebep ortaya koyanlar).¹⁴² O, bu dört İsrâiliyyât türünü, Kur'an metnini tamamlamaktan onu yabancı bir tefsire boyun eğdirmeye kadar uzanan bir yelpazede, kayan bir teraziye yerleştirir. Kendi başına, al-Tayyar'ın tipolojisi, hangi İsrâiliyyât'ın diğerlerinden daha yapıcı olduğunu gösterebilir, ancak hangi tiplerin caiz olduğunu söylemez (son tipin doğru bir yorum sağlamak için en az umut verici olduğunu ima etmesine rağmen).

Şer'i kabul edilebilirlikleri açısından, Zehebî (1970) İsrâiliyyât hakkında açık bir düstur ortaya koymaktadır. *"Müslümanın kendisine [bu tür kaynaklardan] anlatılanları mutlak manada kabul etmesi, mutlak manada reddetmesi caiz değildir. Bunun yerine ondan Kur'an'a veya peygamberin uygulamasına uygun olanı alınmalıdır, çünkü bu uygunluk, böyle bir İsrâiliyyât'ın tahriften uzak olduğunun kanıtıdır."* Böyle bir metnin de akla uygun olması şartını ekler, çünkü bu onun tahrif edilmediğinin bir başka delilidir.¹⁴³ Bununla birlikte, karakteristik olarak mucizevi veya doğüstü unsurları içeren peygamber kıssaları gibi bir çalışma alanı, akli zor bir kriter haline getirebilir. Bunun yerine Zehebî'nin akılla kastettiği şey, rivayetlerin Müslüman inancının akideleriyle, yani Allah ve O'nun peygamberleri hakkındaki gerekli itikat maddeleriyle çelişip çelişmediğidir. Zehebî'nin bu bağlamda değindiği ciddi bir konu, Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yarattığını ve

¹⁴¹ Bkz. Bakara 2:75, Nisa 4:6; Kur'an, tahrîf (çarpıtma) kelimesini İsrail metinleriyle bağlantılı olarak kullansa da, hadislerde alimler tarafından Yahudiler sık sık tebdîl (bir şeye karşılık değiştirme) ve tağyîr (değiştirme) ile de suçlanmaktadır. Bkz. Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-İ'tisam-i Bi'l-Kitab-i ve's-Sünne, Kavlu'n-Nebi.

¹⁴² Mas'ad bin Sulaymân bin Nâsir al-Tayyâr, *Tafsîr al-Qur'an bi-l-İsrâiliyyât: Nazrât Taqwîmiyya* (Cidde: Mujallat Ma'had al-Imâm al-Shâtîbî li-l-Dirâsât al-Qur'aniyya, 2011), 51-53.

¹⁴³ Bkz. Muhammed Hüseyin Zehebî, *el-İsrâiliyyât fi't-tefsîr ve'l-ḥadîs* (Kahire: Mektebat Vehbe, 1970), 49; ve ondan alıntı yapılan bir çalışma olarak al-Hubi - al-'Abd Zuhd, *al-Tafsîr wa Manhaj al-Mufasssîr*, 87.

ardından lügat anlamıyla yorgunlukla “dinlendiğini” belirten İsrâîliyyât metnidir; Zehebî bunun aksine Kur’an’daki şu ayeti nakleder: “*Andolsun, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde (altı evrede) yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı.*”¹⁴⁴ Ona göre Kur’an’ın açık metniyle bu kadar çelişen bir metin, İsrâîliyyât kullanımının kabul edilemez bir şeklinin açık bir örneğidir. Bu, bir tefsir için güvenilemez bir metin olacaktır. Bir başka önemli sorun da büyük günahları işlemekten korunan peygamberlerle ilgili olarak ortaya çıkar; Ortodoks Müslüman inancına göre günah işleyen bir peygamber mantıksal olarak imkansızdır. Yine de İsrâîliyyât peygamberlerin Kur’an’daki doğru tasvirlerinin aksine, sıklıkla ahlaksız veya uygunsuz eylemleri peygamberlere atfeder. Samuel’in İkinci Kitabında anlatıldığı şekliyle Davut ve Uriya’nın karısının öyküsü bu temelde reddedilecektir. Muhtemel akide ihlalinin daha çözümlenmemiş örneklerinden biri de Hz. Yusuf’un ağabeylerinin peygamberlik statüsüdür. Bu, Kur’an’daki esbât (torunlar) teriminin kime atıfta bulunduğu dair kritik (genellikle gözden kaçan) soruyu oluşturur.¹⁴⁵ Eğer onlar, küçük kardeşlerini terk etmelerine rağmen peygamber olsalardı bu durum, müfessirlerin peygamberlerin (en azından peygamberliğe girmeden önce) büyük günahlar işleme ihtimalini aslında kabul ettiklerini gösterecekti.

Zehebî, İsrâîliyyât’ı üç fikhî kategoride tasnif eder: mübah (Kur’an ve sünnete uydukları için), haram (bu iki kaynak veya akılla çeliştikleri için) ve tarafsız (meskût) (ikisine de uymadıkları için). Zehebî, bu kriterlere ne uygun ne de karşıt olanların hadis metni içinde doğrudan ele alınması gerektiği sonucuna varır: “*Ehl-i Kitabı ne tasdik edin ne de yalanlayın.*” Al-Tayyar ve Zehebî tarafından temsil edildiği şekliyle ılımlı grup, bu nedenle çoğunlukla İsrâîliyyât’ı resmi bir çerçeve içinde düzenlemek ve metinleri arasında skolastik/yasal bir temelde ayırım yapmakla ilgilenir.

3.2. Minimalist Grup

Minimalist bilginler, İsrâîliyyât’ın bazı yönlerden caiz olup olmadığına odaklanmak yerine, Metinlerinde İsrâîliyyât kullanmanın kullanılabilirliğine ve genel faydasına odaklanarak, Zehebî’nin “tarafsız” kategorisini açıklama eğilimindedirler. Onların konumu, Ashâb-ı Kehf ile ilgili olarak anlaşılabilen ayrıntıların peşine düşmenin beyhudeliğini ifade ediyor gibi görünen şu Kur’an ayetiyle desteklenebilir:

“Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak: “Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpeklerdir” diyecekler. Yine, “Beş kişidirler, altıncuları köpeklerdir” diyecekler. Şöyle de diyecekler: “Yedi kişidirler, sekizincileri köpeklerdir.” De ki: “Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Zaten onları pek az kimse bilir. O hâlde, onlar hakkında (Kur’an’daki) apaçık tartışma(yı aktarmak)dan başka tartışmaya girme ve bunlar hakkında onlardan hiçbirine bir şey sorma.”¹⁴⁶

Bilim adamlarının makul İsrâîliyyât rivayetlerinin asgari düzeyde kullanılmasını savunmalarının birkaç nedeni vardır, ancak en önemli soru, metinlerin gerçekten

¹⁴⁴ Bkz. Kaf 50:38; Zehebî, *el-İsrâîliyyât fi’l-‘t-tefsîr ve’l-‘hadîs*, 49; al-Hubi - al-‘Abd Zuhd, *al-Tafsîr wa Manhaj al-Mufasssîrîn*, 89.

¹⁴⁵ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Süreyya Şahin, “Esbât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1995).

¹⁴⁶ Kehf 18:22.

Kur'an'ı anlamak için fayda sağlayıp sağlamadığı sorusu gibi görünüyor. Bu durumda İbn Teymiyye'nin İsrâîliyyât'ın fiilen yanlış olma riskine ek olarak -yukarıdaki Ashâb-ı Kehf ayetinin belirttiği gibi- fayda sağlamadığı için kullanılmasına karşı çıkması örneği dikkate değerdir.¹⁴⁷ İkinci olarak İbn Teymiyye'nin, "bu tür rivayetlerin -Kur'an ve sünnetle çelişme bile- yine de uydurma olabileceği ve dolayısıyla geleneksel Müslüman anlayışının tarihsel olarak doğru kabul ettiği nebevî kıssaları yorumlamaya değmeyeceği (geleneksel olarak, kaynağı şüpheli anlatılar pedagojik ve ruhani amaçlarla kullanılsa da)" düşüncesi oldukça önemlidir. Bu tür doğrulanamayan ayrıntılara örnek olarak, Ashab-ı Kehf'in sayısı, köpeğinin rengi, Hz. Musa kıssasında ölüleri diriltmek için kullanılan ineğin vücut özellikleri, Hz. Hızır'ın öldürdüğü çocuğun adı, İbrahim Peygamber kıssasında dirilen kuşların türü, Hz. Yusuf'un satın alındığı paranın miktarı, Nuh Peygamber'in gemisini inşa etmek için kullandığı ahşabın boyutları ve türü vb. verilebilir. Bununla birlikte Taberî ve İbn Kesîr'inkiler de dahil olmak üzere birçok klasik tefsir kitabı bu tür ayrıntıları veren rivayetlere atıfta bulunmaktadır. Bu ayrıntılar artık peygamberlerin hikayeleri (kıssas-ı enbiya) üzerine popüler TV programlarında su yüzüne çıkma eğilimindedir. Sunucular kaynaklar arasında ayırım yapmadıklarında bu ayrıntılar genellikle Kur'an tarafından aktarılan ana hikâye ile karıştırılır. Bu ayrıntıların karışımı daha sonra -Kur'an ve hadise ilişkin kaynağa dayalı bilgi olmaksızın- anlatılardaki İsrâîliyyât unsurlarını ayırt edemeyen sıradan Müslümanların dini anlayışında yer etmektedir.

Minimalist bilginler, İslam bilimlerinin ilerlemesinde İsrâîliyyât'ın rolünü de göz önünde bulundurlar. İsrâîliyyât'ın bu ölçüde nasıl çoğaldığına dikkat çeken Muhammed Badr al-Dîn (2015), konuyu özellikle bunların rivayet bilimleri üzerindeki olumsuz etkileri açısından incelemektedir. Bedir al-Dîn, ilk nesil Müslüman derleyicilerin rivayetleri doğrularken gözlemedikleri katı standartların İsrâîliyyât'a uygulanmadığını ileri sürer. Bu ihmalkarlığın ana sebebinin, ilk Müslümanların, Kâ'b al-Ahbâr, Temîm ed-Dârî, Nûn el-Kelbânî, Vehb b. Münebbih ve İbn Cüreyc gibi seçkin şahsiyetler de dahil olmak üzere, İslam'a geçen Hıristiyan ve Yahudilere körü körüne güvenmesi olduğunu iddia etmektedir. O, Arapların ehl-i kitabın eski ilmî geleneğini bilmesinin sonrakine karşılıksız bir şüphe avantajı sağladığını iddia etmektedir. 'Abd al-Qâdir al-Hussein (2013) de bu iddiayı desteklemektedir.¹⁴⁸ Bu iddianın kökleri, İbn Haldun'un İsrâîliyyât olgusunu sosyolojik faktörlerle açıklayan teorisine dayanmaktadır. İbn Haldun (ö. 808/1406), İsrâîliyyât'ın reddedilemezliğini medeniyetin ve engin bir bilgi geleneğinin mirasçıları olarak görülen Himyerîler (Kâ'b al-Ahbâr ve diğer önemli ravilerin saygı duyduğu) gibi daha bilgili insanlardan öğrenmek isteyen okuma yazma bilmeyen bir çöl kültürü çerçevesinde açıklar.¹⁴⁹ Bu bilgiler ışığında, Badr

¹⁴⁷ Muhammad bin Muhammad Abu Shahba, *l-İsrâîliyyât wa-l-Mawdû'ât fi-l-Tafsîr* (Kahire: Maktabat al-Sunna, 1988), 111.

¹⁴⁸ 'Abd al-Qadir Muhammad al-Hussein, *Tamyîz al-Dakhîl fi Tafsîr al-Qur'ân al-Karîm* (Şam: Jâmi'at Dâmasq, 2013), 341.

¹⁴⁹ Abdurrahmân bin Muhammed İbn Haldûn, *el-Muḳaddime: Tarîh Alamet ibn Haldûn* (Beyrut: Dâr al-Qalam, 1984), 5/439-440.

al-Din ayrıca Arapların okudukları metinlerin Hz. Musa zamanından beri korunduğu inancıyla eski Yahudi alimlerden rivayetler aradıklarını ileri sürmektedir.¹⁵⁰ Daha sonra keşfedeceğimiz gibi bu erken tutum daha kritik bir hale bürünmüştür.

Jimal al-Hubi ve 'Isam Zuhd (2011), İsrâîliyyât zinciri aktarımları (isnat) sorunuyla sonraki nesillere taşındıkları haliyle ilgilenmektedir. Onlar, İslam'dan önce bile Arabistan'da hikâye anlatıcılığının genellikle ravi zincirlerinden bahsetme uygulamasını içerdiğinden bahsetmektedir. En sıradan meseleler için bile aranan bu sorumluluk ölçüsü, hikâye anlatımında bir özgünlük duygusunu besledi. Anlatmak bazen yemin etmeyi ve geçerliliğini doğrulamak için bir tanık göstermeyi de içeriyordu.¹⁵¹ Bu uygulamaların önemi, artık doğru inanç ve uygulamaları bildiren rivayetleri doğrulayacakları için İslam'ın ilk nesillerinde yoğunlaştı. Buna göre alimler, Müslümanların ikinci nesli (el-tâbi'un) boyunca nakil zincirlerini kapsamlı bir şekilde alıntılادılar. Ancak el-Hubi ve Züh'd'e göre üçüncü nesilden itibaren müfessirler bu zincirleri özetlemeye başladılar ve sonuç olarak bazı rivayetler daha sonraki ravilere yanlış atfedildi (gerçi bu nesle ait olan Vekî' bin el-Cerrâh (ö. 197/813) ve Süfyân bin Uyeyne'nin (ö. 198/811) tefsir çalışmaları hala eksiksiz bir isnada sahiptir.). Diğer bilim adamları da ikinci nesilden sonra gelişen ihmalkarlığın Müslümanların Bizans topraklarını fetihlerinden sonra büyük Hıristiyan ve Yahudi mühtedi akınıyla aynı zamana denk geldiğinden bahseder.¹⁵²

Aracı râvîler sorununun ötesinde, diğer minimalist bilginler Yahudi ve Hıristiyan mühtedilerin İsrâîliyyâtlarını yani İbranice ve Aramice metinlerini aldıkları varsayılan orijinal kaynakları tespit etmekle ilgilenmektedir. Bu araştırma düzeyinde bilim adamları bazen alana zengin nüanslar ekleyerek Yahudiler arasındaki meseleleri araştırırlar. Amal al-Rabî'a (2001) bu sayede İsrâîliyyât'ın iki kategorisini ayırt edebilmektedir: Yahudi metinlerinden gelenler ve bu nedenle en azından potansiyel olarak kabul edilebilir olanlar ve Yahudi metinlerinden hiç gelmeyenler (ve dahası akla uymayanlar) ve böylece efsaneler ve mitler (eşaâtır ve hurafât) kategorisine girenler.¹⁵³ Daha sonra Taberî'de bulunan İsrâîliyyât rivayetlerinin izini orijinal Kitab-ı Mukaddes kaynaklarına kadar sürer veya herhangi bir temelden yoksun olanları tespit eder. İbranice ve Aramice kaynaklara bakmayan diğer bilim adamları, Yahudi ve Hıristiyan mühtedilerden gelen her şeyi İsrâîliyyât olarak sınıflandırma eğilimindedir. Rabî' bu kategoride hiçbir hadise dayanmayan (hatta râvinin icadı gibi görünen) rivayetlerin bulunduğunu belirtmekle birlikte genel olarak türe karşı geniş argümanlar yerine İsrâîliyyât ile bağlantılı belirli kişilere yönelik eleştiriler yöneltebilmektedir.

¹⁵⁰ Muhammad Hassan Badr al-Din, *Ishkâliyyât Maḥnūm al-Taurāt fī al-Darāsāt al-İslâmiyya wa Dawruhâ fī Nash'at al-İsrâîliyyât al-Mubakkira* (Tunus: Mu'minūn Without Borders, 2015), 2.

¹⁵¹ al-Hubi - al-'Abd Zuhd, *al-Tafsīr wa Manhaj al-Mufasssīrūn*, 90.

¹⁵² Rabî', *el-İsrâîliyyât fī Tefsīri't-Taberî*, 68.

¹⁵³ Rabî', *el-İsrâîliyyât fī Tefsīri't-Taberî*, 28.

El-Rabî orijinal olarak Medine'deki Yahudi metinlerinin çoğunun zaten Arapça yazıldığını öne sürmektedir. Bu metinlerin Arapçadan başka bir dilde olamayacağını göstermek için -birinde Ömer bin el-Hattâb'ın Yahudi kitaplarından okuduğu- üç hadis aktarır.¹⁵⁴ Tüm örnekleri, Arapça konuşan bir Sahabenin Yahudi bir metni okumasını veya diğerlerine okutmasını içerir. Böyle bir bulgunun sonucu, İsrâîliyyât'ın sahabe için oldukça erişilebilir olduğu ve -Arapça olarak mevcut olmaları nedeniyle- onları rivayet etmek için bir Yahudi veya Hıristiyan mühtedisine ihtiyaç duyulmayacağıdır.¹⁵⁵

Öncelikle nakil sürecine odaklandıkları için, burada adı geçen minimalist araştırmacılar, Kur'an'ı anlamadaki faydalarına ek olarak tefsir ilimlerinin tarihsel bir işlevi olarak İsrâîliyyât'ın rolünü araştırmak için iyi donanımlıdır. Çoğunlukla rivayetlerin menfi etkilerine odaklanan al-Hubi ve Zuhd, İsrâîliyyât ve bu rivayetlerin çektiği ilginin okuyucuların ihtida eden Yahudi ve Hıristiyan alimlere güvensizlik duymalarına, tefsir kitaplarına şüpheyile bakmalarına ve kıssa ahlakını tefekkür etme (tedabbur) eğilimlerini azaltmalarına neden olduğunu belirtmektedirler.¹⁵⁶ El-Rabî'a, Yahudi ve Hıristiyan metinlerinde kök salmış olanla olmayan İsrâîliyyât arasında ayırım yaparak, iki dini geleneğin Haldûn ölçeğindeki buluşmasına son derece kişiselleştirilmiş bir karşı denge sağlayarak, anlatılarında yer alan bireysel failiği vurgulamaktadır. Minimalist grup, kategorik olarak reddetmese de İsrâîliyyât'ı hem tefsir bilimleri hem de genel Müslüman anlayışı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu yönünde görme eğilimindedir.

3.3. Reddiyeci Grup

"Reddiyeci" âlim grubu da kendi konumlarını kanıtlamak için birtakım rivayetleri kullanır. En azından Muhammad Abu Shahba'nın (1988) bahsettiği İsrâîliyyât kullanımına karşı olan bu hadisler, bağlam veya telaffuz edilme sıraları (yani, daha müsamaha gösteren bazı hadislerden önce veya sonra gelip gelmedikleri) ile nitelendirilmez.¹⁵⁷ Bu, onun belirli bir yer ve zamanda Müslümanların ihtiyaçlarına özel bir ilgi göstermekten ziyade onları genel olarak ele aldığına işaret eder:

Ömer bin el-Hattâb, ganimet olarak aldığı ehl-i kitâbın kitaplarını Peygamberimize okurken, Peygamberimiz ona sordu: "Din konusunda kafan mı karıştı ey İbnü'l-Hattâb? Ben İslam'ın temiz mesajıyla gelmedim mi? Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Mûsâ (a.s) diri olsaydı, bana uymaktan başka çaresi olmazdı."¹⁵⁸

"Ehl-i kitâba sormayın -çünkü onlar sizi hidayete erdiremezler, zaten kendileri kendilerini aldatmışken- yalanı doğruluyor veya batılı tasdik ediyorsunuz."¹⁵⁹

¹⁵⁴ Ahmed bin Muhammed Şeybânî, *Musned el-Imâm Ahmed*, ed. Shu'ayb al-Arna'ût (Tunus: Mu'assasa al-Risâla, 2001), 1/349.

¹⁵⁵ Rabî', *el-İsrâîliyyât fi Tefsîri't-Taberî*, 52.

¹⁵⁶ al-Hubi - al-'Abd Zuhd, *al-Tafsîr wa Manhaj al-Mufasssîrîn*, 87.

¹⁵⁷ el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*, 6/329, 13/335.

¹⁵⁸ Şeybânî, *Musned el-Imâm Ahmed*, 1/349.

¹⁵⁹ el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*, 13/525.

Görüşlerini geniş bir çerçevede gerekçelendiren bu tür âlimler, çeşitli nedenlerle İsrâîliyyât'ı kategorik olarak reddederler. Abu Shahba, Müslümanların artık yanlış olduğunu bildikleri şeylere dayanak göstererek onları reddettiğini savunur. Kur'an'ın en büyük kitap olmaya devam etmesine rağmen, çağdaş zamanlarda, insanın evren hakkındaki bilgisinde (özellikle doğa bilimlerinde) önemli keşifler olduğundan bahseder. Bu nedenle Kur'an'ı anlamak için bu bilimsel buluşlarla açıkça çelişen İsrâîliyyât'ı kullanmak, Kur'an'ın güvenilirliğini zedelemekle sonuçlanır. O, İsrâîliyyât'ın saf bir şekilde anlattıklarına örnek olarak, dünyanın yaşının yedi bin yıl olduğu gibi fikirlerin yanı sıra, yaratılışın başlangıcı, gök gürültüsü, şimşek, güneş tutulması gibi tabiat tecellileri, kuyu suyunun yazın nasıl serin, kışın nasıl sıcak kaldığı ve benzeri olguların açıklamalarını zikretmektedir.¹⁶⁰ Dolayısıyla, Abu Shahba'ya göre İsrâîliyyât dinin imajını, onları öne süren alimleri ve bunların bilimsel keşiflerle bağdaşmazlığını zayıf bir şekilde yansıtır. Bu argüman Zehebî'nin İsrâîliyyât'ın geçerliliğini onun akıl ile çelişmesini dayanak göstererek reddetmesine tekabül eder. Tutarlı bir şekilde uygulanmasa da bu argüman Kur'an'ın İslam öncesi dini inançlardan kaynaklanan hurafe ve varsayımı (zann) ortadan kaldırmak için bir akıl kaynağı olarak geldiği iddiasını desteklemektedir.

Diğer âlimler, Kur'an'ın tutarlılığına engel olduğu gerekçesiyle İsrâîliyyât'ı reddederler. Harun Öğmüş (2007) Türkçe eserinin çok tirajlı bir Arapça çevirisinde cevabı olumsuz olan şu temel soruyu sorar: '*Kur'an'ın tefsirinde İsrâîliyyât'a ihtiyaç var mıdır?*' Bunların kullanımını bir yönden Kur'an'ın taklit edilemezliğinin (i'câz) yani dinleyicilere anlayabilecekleri açık terimlerle hitap etme gereksiniminin bir karmaşıklık olarak çerçevelemektedir. Eğer Kur'an, (peygamberlerin kıssalarının çoğunun vahyedilmiş olduğu anlaşılan) Mekkelilere Yahudilerle yakın temas halinde olmadan önce (İsrâîliyyât'a erişebilecekleri Medine'nin aksine) hitap etseydi, o zaman Mekkeliler Medine safhasından itibaren aktarılan İsrâîliyyât'a ihtiyaç duymadan kıssaları tam olarak anlayabilirlerdi. Öğmüş'e göre bu kıssaların tefsir anlayışını tamamlamak için bir şekilde İsrâîliyyât'a ihtiyaç duyulduğu fikri, kıssaların orijinal sunumlarında eksiklikler olduğunu ileri sürerek i'câzın bütünlüğünü tehlikeye atar. Bu tür bir argüman Kur'an'ı anlamak için İsrâîliyyât'ın faydalarını reddederek değil bunun yerine i'câz doktrini ışığında bunların gereksizliğini tartışarak reddiyeci bir durum ortaya koymasından dolayıdır.¹⁶¹

Diğer âlimler, Kur'an'ın amacını bulandırma eğilimleri nedeniyle İsrâîliyyât'ı reddederler. Fahd al-Rumi (1983), Muhammed Reşîd Rızâ'nın genel görüşüne odaklanır:

Tefsirde yazılanların birçoğunun okuyucuyu Kur'an'ın yüce hedeflerinden ve semavî hidayetinden alıkoymasına Müslümanın bahtındandır. Ve uzak tutulduğu Kur'an meselelerinden biri de Arapça gramer araştırmasıdır... ve onu bu araştırmadan uzaklaştıran şeylerin çoğu, aşırı rivayetler ve İsrâîliyyât mitlerinin içlerine karıştırılmış olanlardır...

¹⁶⁰ Abu Shahba, *l-İsrâîliyyât wa-l-Mawdû'ât fî-l-Tafsîr*, 5.

¹⁶¹ Harun Öğmüş, "Dirâse menhecîyye havle'l-hâce ile'l-İsrâîliyyât fî tefsîri'l-kıssat'l-Kur'âniyye", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 183-198.

Rızâ daha sonra şunu ekliyor: “ve rivayete dayalı tefsirlerin (el-ma’sûr) çoğu, yalnızca Yahudiler, İranlılar ve Kitap Ehli’nden mühtedi Müslümanlar arasında sapkınlardan (zenâdika) gelen rivayetleri aktarır.”¹⁶² Al-Rumi, Rıza’nın iddiasını kabul eder ve onun ‘Selef metodolojisine’ uygun olduğunu belirtir. Genellikle Müslümanların ilk üç nesli anlamında kullanılan selef, aynı zamanda bu rivayetlerin en üretken toplayıcılarından bazıları olduğundan, Rumi’nin bu terimi, eylemleri ve inançları yalnızca Kur’an ve sünnetle sınırlanan ilk Müslümanlara atıfta bulunan ortak bir sözdizimi olarak kullandığı görülüyor. Ancak -İsrâîliyyât öyküsünün ortaya koyduğu gibi- bu ideal gayrimüslim geleneklerin Medine evresinden beri Kur’an tefsiri üzerinde uygulamış olduğu inkâr edilemez etki düzeyiyle bilinçsiz de olsa her zaman karmaşıktır.

Al-Rumi, teorik olarak Rızâ ile kategorik reddiye konusunda hemfikir olsa da böyle bir pozisyonun pratikte savunulamaz olduğunu belirtir. O, Rıza’nın reddiyeci pozisyonu gerektiği gibi sürdürmediğini çünkü bu durumun aslında İsrâîliyyât malzemesine dayandıkları gerekçesiyle birkaç yüksek dereceli hadisi küçük düşürmesine yol açtığını savunuyor. O, Buhârî ve Müslim’in son derece güvenilir koleksiyonlarında bazıları yer almasına rağmen, ahir zamanda ortaya çıkacak olan Deccal ile ilgili tüm hadisler hakkında şüphe duyduğu örneğini aktarır. Daha açık bir ifadeyle, Rıza, Kâ’b al-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih (Rıza’nın altını çizdiği Fars kökenli bir Yemenli) gibi al-Rumi’nin “güvenilir râvîler” olduğunu savunduğu ilk Müslümanları yermektedir. Daha da sorunlu bir şekilde, Rıza onların Müslüman olarak samimiyetlerinden şüphe uyandırmıştır. Rıza’ya göre, anlatılarına yalnızca Yahudi mitlerini karıştırmakla kalmıyor, aynı zamanda alçakça amaçlar için kendi mitlerini icat ediyorlardı. Bir vakada al-Rumi, Rıza’nın al-Ahbâr hakkında, anlattığı mitler aracılığıyla “Müslümanları dinlerini ve uygulamalarını bozmak için kandırdığını, bu sırada da doğru bir kişi gibi görünmeye çalıştığını...” ifade ettiğini aktarır.¹⁶³ Bu, Rabi’nin, bu İsrâîliyyâtların birçoğunun ne Yahudi ne de Hristiyan metinlerinde temeli olmayan icatlar olduğu iddiasına benziyor, ancak Rıza, onları doğrudan hain saiklere atfederek daha da ileri gidiyor.

Reddiyeci grup, iki ana dürtü tarafından yönlendiriliyor gibi görünüyor. Bunlardan ilki Kur’an’ı kendi şartlarına göre tefsir etme dürtüsüdür. Öğmüş’ün i’câzin bir yönü olarak Kur’an’ın iç tutarlılığına başvurması, İsrâîliyyât’ı reddetmek için saf bir durum sunar. İkinci ise dürtü daha polemik odaklı görünmektedir. Abu Shahba, Kur’an ve sünnetle çelişmeyen tarafsız bir İsrâîliyyât kategorisi kabul etse de bu kategoriye hala tefsir geleneğinden tamamen dışlanmayı hak edecek kadar zararlı görmektedir. Ne de olsa o, İsrâîliyyât ve mevzû’at (uydurma rivayetler) konularını bir arada ele alan kitabını şu inançla yazmıştır: “ilki o kadar çok ikincisini içeriyordu ki, İslam ve Peygamber’in mirası için eşit derecede tehlike oluşturmaya başladılar.”¹⁶⁴ Al-Rumi’nin Rıza’nın görüşüne ilişkin açıklaması, İsrâîliyyât’ı reddetmenin indirgemeci tehlikelerini anlamak için faydalıdır.

¹⁶² Fahd ‘Abd al-Rahman bin Sulayman al-Rumi, *Manhaj al-Madrassa al-‘Aqli-yya al-Ḥadītha fi-l-Tafsīr* (Riyad: Mu’assasa al-Risāla, 1983), 319.

¹⁶³ al-Rumi, *Manhaj al-Madrassa al-‘Aqli-yya al-Ḥadītha fi-l-Tafsīr*, 322.

¹⁶⁴ Abu Shahba, *l-İsrâ’îliyyât wa-l-Mawḍû’ât fi-l-Tafsīr*, 7.

İsrâîliyyât tefsirini tamamen tasfiye etmek mümkün müdür? Zeheb'in İsrâîliyyât'ı "Kur'an tefsirinin Yahudi ve Hıristiyan rengi" şeklinde yaptığı geniş tanımını hatırlarsak, bu tür bir renklendirme, ihtida eden Yahudi ve Hıristiyanlara atfedilen rivayetlerden tamamen çıkarılabilir mi? Bu râvilerin din değiştirmeden önceki İranlı ve Yahudi geçmişlerine yaptığı vurguda, Rıza'nın İsrâîliyyât hakkındaki kendi algılarının Arap milliyetçiliği tarafından renklendirilmiş olabileceğini öne sürmek mantıksız değildir.

Sonuç: Alanda İlerleyen Çalışmalar

Yukarıda incelenen araştırmaların da ortaya koyduğu gibi İsrâîliyyât'ın Kur'an tefsiri üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Kur'an'ın Hıristiyan ve Yahudi kutsal metin topluluklarıyla meşgul olması ve daha sonra onların taraftarlarının çoğunun yeni oluşan Müslüman topluluğa dahil edilmesiyle hem Müslümanların Hıristiyan ve Yahudi dinlerini nasıl anlayacakları hem de Hıristiyan ve Yahudi kaynaklarının Kur'an'ın Müslüman yorumlarına nasıl yardımcı olacağı açısından iki yönlü bir alışverişin olması kaçınılmazdır.

Akademisyenler bu alışverişi derinlemesine araştırmış olsalar da bazı gerilimler -esasen çözülemez olsalar bile- daha fazla ilgiyi hak ediyor. Bunlar, bilginlerin Peygamber'in zamanına ait Tevrat ve İncil'in ne dereceye kadar ilahi şekillerini koruduğunu düşündükleri şeklindeki ana soruyu içerir. Bu, Peygamber'in bu kutsal metinlerde önceden bildirildiğini gösteren Kur'an pasajları ve onlardan Arapça olarak alıntılanan en az iki hadis ışığında özellikle göze çarpan bir sorudur.¹⁶⁵ Bazı alimler, Peygamber'in zamanında ve yerindeki bu kutsal kitapların henüz ilahi formlarında olduğu görüşünderken diğerleri bu muhafazanın en azından onların Peygamber'i önceden bildiren kısımlarıyla sınırlı olduğu görüşündedir. Bu akademisyenler, kutsal yazıların Peygamber zamanındaki durumundan bağımsız olarak bugün mevcut olan Eski Ahit ve Yeni Ahit'in kesinlikle farklı olduğunu iddia etmektedirler.

Daha fazla ilgiyi hak eden bir başka gerginlik de dildir: Özellikle İbranice olarak kabul edilebilecek kelimelerin kullanıldığı yerlerde... Bu çalışma genellikle nadir Kur'an söz dağarcığı (mufredât-ı garîb el-Kur'ân) alanına girse de, özellikle çevredeki İsrâîliyyât ayrıntılarına nasıl ışık tutabileceği açısından peygamber kıssalarının uygun şekilde yorumlanmasında daha fazla önemi hak ediyor. Örneğin, Fadl al-Samarrai ve Muhamadeen Hilali gibi alimlere göre Sudan ve Eritre'de konuşulan İbranice ve Beja dilinde de bulunan *yamm* (korkunç bir su kütlesi) kelimesi Kur'an'da sekiz kez geçmektedir ve tümü Hz. Musa'nın kıssası ile bağlantılıdır.¹⁶⁶ Kur'an'ın bu kelimeyi özellikle bu hikâyede, özellikle de coğrafya açısından kullanması neyi işaret ediyor olabilir? Bu tür dil araştırmaları, rivayetlerden bağımsız olarak Kur'an anlayışlarını ilerletebilir ve karşılığında bu rivayetlerde bulunan İsrâîliyyât ayrıntılarını reddetmek veya doğrulamak için araç olarak kullanılabilir. Fazlur Rahman'ın *para-history*¹⁶⁷

¹⁶⁵ Bkz. Şeybânî, *Musned el-İmâm Ahmed*, 1/417; ve hadis değerlendirmesi için bkz. Rabî', *el-İsrâîliyyât fî Tefsîri't-Taberî*, 52.

¹⁶⁶ Bakri Abubakr, "The Arabic and Bejawi Word 'Yamm': Did Prophet Musa Upon Whom Be Peace Speak It?", *Sudanese Online* (2011).

¹⁶⁷ Fazlur Rahman, *Islam* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1966).

(tarih-dışı) olarak adlandırdığı bu hadisler dışında Kur'an'ın zamanına yakın diğer yetersiz kaynaklarla birlikte söz konusu rivayetler, yanlış atfedilse veya şüpheli bir kaynaktan bulunsa bile araştırmadan geçiştirmek için oldukça değerlidir. Aynı şekilde -ve tefsir metodolojisinin yerleşik önceliklerine uygun olarak- hadislere dönmeden önce Kur'an'ın Kur'an aracılığıyla tefsiri tamamen tüketilmelidir.

Bununla birlikte, bölgesel siyasetten izole bir şekilde gelişen böyle bir bilimsel eğilimi hayal etmek zor olacaktır. Hassan Barari'nin İsrailizm'de gözlemlediği gibi Arap akademisindeki Yahudi ve İbrani araştırmaları, Arapların İsrail'le normalleşmesine karşı olsun ya da olmasın zorunlu olarak siyasi bir çağrışım ifade etmektedir.¹⁶⁸ Filistin üniversitelerinde İsrâiliyyât üzerine orantısız sayıda çok makalenin yazılmış olması bu konunun uzun süredir devam eden çatışmanın bir uzantısı değilse de bir yansıması olarak önemini kanıtlamaktadır. Öte yandan, amatör ama popüler bir Suudi Sami uzmanı olan Lu'ayy al-Sharif'in örneği normalleştirici bir etkinin açıklayıcısı olabilir. Arthur Jeffery'nin Kur'an'ın linguistik teorilerini Arap izleyicilere aktarmasıyla daha iyi bilinmesine rağmen el-Şerif ayrıca Arapları Kur'an peygamberlerinin ana dillerinde konuşulan vahyi takdir etmeye ve bölgenin daha geniş Semitik mirasını keşfetmeye davet ederek İbranice ve Aramice öğrenmeye teşvik etti. Kur'an'ı yorumlamak için Aramice diline başvurmanın yanı sıra Suudi-İsrail yakınlaşmasını amaçlayan katı siyasi konularda İsraililere hitap etmek için İbraniceyi kullandı.¹⁶⁹ Lisani ve dini topluluklar arasında devam eden çatışmalarla eşzamanlı bir akademik alanda saf veya politik olmayan bilgi (Said'in terimlerini ödünç alırsak) yakalanması zor bir arayış olabilir. Çağdaş siyaset her zaman İsrâiliyyât araştırmalarını teşvik ederken akademisyenler bunun bin yıldan uzun bir süre önce ortaya çıkan bir alanda ciddi araştırmaları etkilemesine izin vermemek için uyanık olmalıdır.

İsrâiliyyât araştırmalarını mevcut durumunun ötesine ilerletmek için yani Arapça yazan araştırmacıların Eski Ahit ve Yeni Ahit ile Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitap topluluklarının tarihleriyle daha yakından ilgilenmeleri gerekecek. Çalışmada atıfta bulunulan en az bir çalışmanın ortaya koyduğu emsal ile uyumlu olarak bu makale, akademisyenleri İbranice ve Aramice kaynaklarla doğrudan ilişki kurmak için dil kapasitelerini artırmaya çağırılmaktadır. Araştırmacılar yine aynı sonuçlara varırlarsa görüşlerini daha kapsamlı bir şekilde ispatlamış oldukları için çok daha ikna edici olacaklardır. Bilim adamları, analizlerini bu tür bir katılımın getireceği Arapça olmayan materyallerle zenginleştirerek İsrâiliyyât çalışmalarını benzeri görülmemiş yapıcı bir alana ulaştırabilirler.

Kaynakça

Abu Shahba, Muhammad bin Muhammad. *l-İsrâ'iliyyât wa-l-Mawdû'ât fi-l-Tafsîr*. Kahire: Maktabat al-Sunna, 1988.

¹⁶⁸ Hassan A. Barari, *Israelism: Arab Scholarship on Israel, a Critical Assessment* (Reading: Ithaca Press, 2012).

¹⁶⁹ ""K." You Tube", haz. Leya Kanaan.

Abubakr, Bakri. "The Arabic and Bejawi Word 'Yamm': Did Prophet Musa Upon Whom Be Peace Speak It?" *Sudanese Online*. 2011. https://sudaneseonline.com/ar/article_11815.shtml.

Albayrak, İsmail. *Qur'anic Narrative and Israilliyat in Western Scholarship and in Classical Exegesis*. Leeds: The University of Leeds, Doktora, 2000.

Albayrak, İsmail. "Reading the Bible in the Light of Muslim Sources: From Isrâiliyyât to Islâmiyyât". *Islam and Christian-Muslim Relations* 23/2 (2012), 113-127.

Askalânî, İbn Hacer el-. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*. ed. Muhammed Fuad el-Bakî. Beyrut: Dâr el-Ma'rife, 1960.

Badr al-Din, Muhammad Hassan. *Ishkâliyât Maḥmûm al-Taurât fî al-Darâsât al-Islâmiyya wa Dawruhâ fî Nash'at al-Isrâiliyyât al-Mubakkira*. Tunus: Mu'minûn Without Borders, 2015.

Barari, Hassan A. *Israelism: Arab Scholarship on Israel, a Critical Assessment*. Reading: Ithaca Press, 2012.

Fazlur Rahman. *Islam*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1966.

Hubi, Jimâl Mahmud al- - Zuhd, Isam al-'Abd. *al-Tafsîr wa Manhaj al-Mufasssîrûn*. Gazze: Ṭab'at al-Miqdad, 1999.

Hussein, 'Abd al-Qadir Muhammad al-. *Tamyîz al-Dakhîl fî Tafsîr al-Qur'ân al-Karîm*. Şam: Jâmi'at Dâmasq, 2013.

İbn Haldûn, Abdurrahmân bin Muhammed. *el-Muḥaddime: Tarîh Alamet ibn Haldûn*. Beyrut: Dâr al-Qalam, 1984.

Kister, M. J. "Haddithu 'an Bani Isra'îla wa-la Haraja: A Study of an Early Tradition". *Israel Oriental Studies* 2 (1972), 215-239.

Mirza, Younus Y. "Ishmael as Abraham's Sacrifice: Ibn Taymiyya and Ibn Kathîr on the Intended Victim". *Islam and Christian-Muslim Relations* 24/3 (2013), 277-298.

Öğmüſ, Harun. "Dirâse menheciyye havle'l-hâce ile'l-isrâiliyyât fî tefsîri'l-kıvası'l-Kur'âniyye". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 183-198.

Rabî', Âmâl Muhammed Abdurrahmân. *el-İsrâiliyyât fî Tefsîri't-Taberî Dirâse fî'l-Lüga ve'l-Mesâdiri'l-Arabiyye*. Kahire: The Egyptian Ministry of Religious Endowments, 2001.

Reynolds, Gabriel Said. "On the Qur'anic Accusation of Scriptural Falsification (tahrîf) and Christian Anti-Jewish Polemic". *Journal of the American Oriental Society* 130/2 (2010), 189-202.

Rosshandler, Kareem. "Kur'an Tefsirinde İsrailiyyât Kullanımına Dair Modern Arapça Çalışmalara Bir Bakış". çev. Nevfel Akyar. *HİKEM* 1/1 (2023), 12-28.

Rumi, Fahd 'Abd al-Rahman bin Sulayman al-. *Manhaj al-Madrassa al-'Aqliyya al-Ḥadîtha fî'l-Tafsîr*. Riyad: Mu'assasa al-Risâla, 1983.

Şahin, M. Süreyya. "Esbât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1995. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esbat>

Şeybânî, Ahmed bin Muhammed. *Musned el-Imâm Aḥmed*. ed. Shu'ayb al-Arna'ût. Tunus: Mu'assasa al-Risâla, 2001.

Tayyār, Mas'ād bin Sulaymān bin Nāsir al-. *Tafsīr al-Quran bi-l-Isrā'iliyyāt: Nazrāt Taqwīmiyya*. Cidde: Mujallat Ma'had al-Imām al-Shāṭibī li-l-Dirāsāt al-Qurāniyya, 2011.

Togan, Z. V. "The Topography of Balkh Down to The Middle of The Seventeenth Century". *Central Asiatic Journal* 14/4 (1970), 277-288.

Tottoli, Roberto. "Origin and Use of the Term Isrā'iliyyāt in Muslim Literature". *Arabica* 46/2 (1999), 193-210.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *el-İsrâ'iliyyât fi't-tefsîr ve'l-ḥadîs*. Kahire: Mektebat Vehbe, 1970.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire: Mektebat Vehbe, 2000.

"K." You Tube". haz. Leya Kanaan. Yayın Tarihi 2018.
<https://www.youtube.com/watch?v=eAiaW9kA8LI>

Kur'an-ı Kerim Meali. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.